

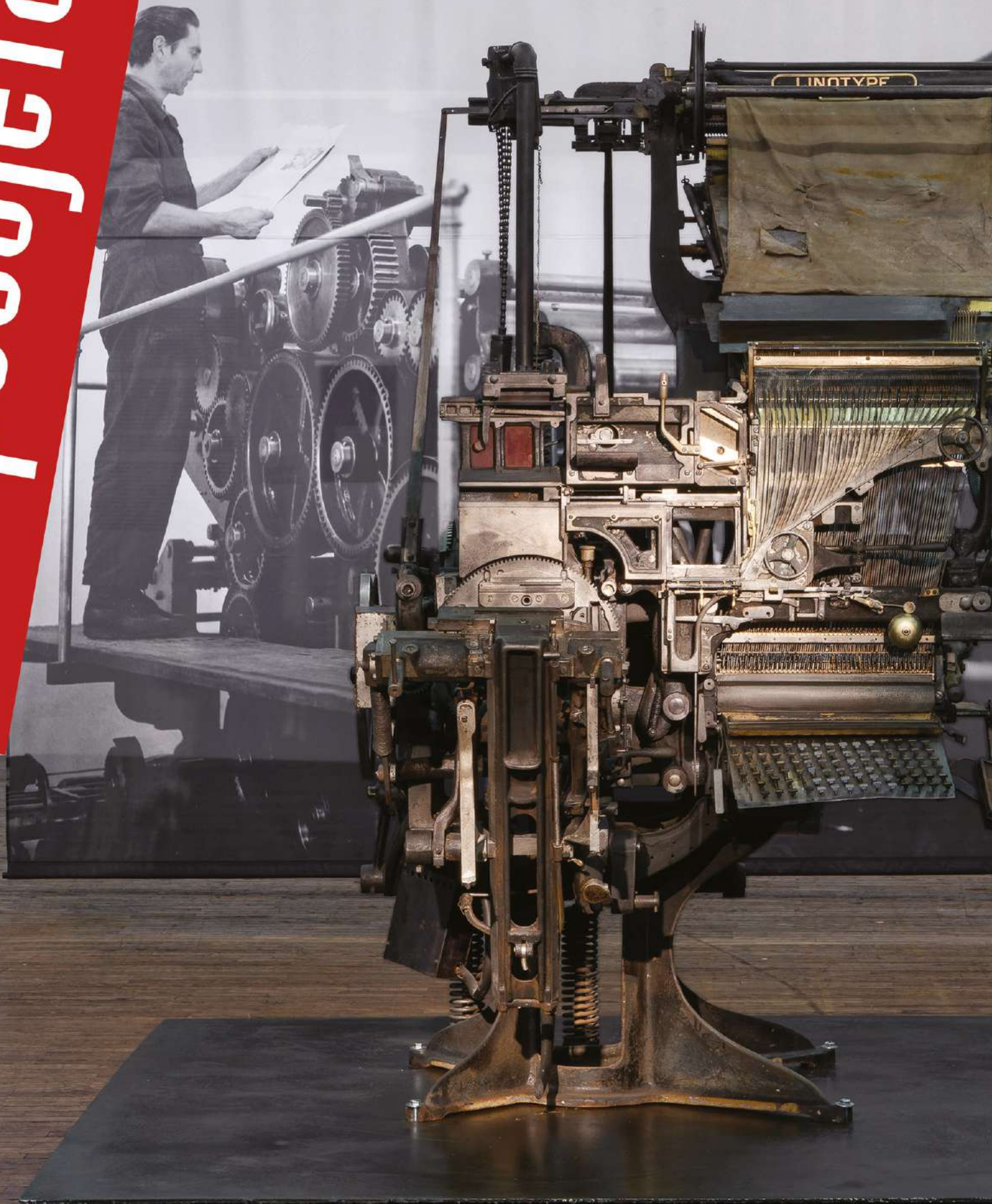
INTERVJU / STEVO GRABOVAC
MILOŠ KORDIĆ O BRANKU ČOPIĆU
OSAMDESET GODINA OD BUDAČKOG PROCESA
IZLET U DAHAU / MUHAREM BAZDULJ
LUK I VODA / ĐORĐE NEŠIĆ

ISSN 1331 - 5439

PROČBETA

181

JULIJ 2024

просвјета

НОВИНЕ ЗА КУЛТУРУ

ISSN 1331-5439

ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОБНИК ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИЈЕ:

Чедомир Вишњић, Горан Борковић, Ђорђе Матић

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Марија Бошњак

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Фотографија Виткор Поповић, изложба *Linotype, stroj иза црне умјетности, 2024.*

ШТАМПА: Kerschhoffset

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је суфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

итпресум

Повратник

Сједим с Марканом на тераси Дејановог кафића. Некад се звао “Центар”. Нове газде су му дале име “Фараон”. Картин цаффе бар “10” сад је “Мамба”, Ерорчићев “Стадион” (Смрдечец) разбуцан... У “Фори” је сад трговина. Малешов “Мил-Мал” миниран... Легао... Тучем по “Стоцк ‘84”. Нисам га окусио од како се зарати. Марку у руци штамплић “Веццхије”. Некад је могао са Ћиром и Перицом Радаковићем пити два дана и двије ноћи на Муљави и по повратку прешке за Војнић све саобраћајне знакове почупати, одиграти утакмицу и побједити?!? Године полако носе своје. Избјеглиштво, потуцање, повратак. Како изгуби Станка, пар пића га “руши”.

Куцнемо се. Наздравимо за мој повратак. Причи никад краја. Није ме било дугих девет година. Мати и Ђаћа само мене имају. Због њих сам дошао. Задњи пут сам за истим столом, само лицем окренут пошти, сједио са Душаном Бастајом 10. 5. 1995. Тога дана добио сам од њега “бон за Д-2”. Имао сам нафте од камиона увијек доста. Ал кад ти то Душан од срца дава, то се не одбија. Њему не треба. Нит има аута, нит трактора. На четвртостом жутом “бону” исписана испод Душановог имена, тадашња његова “резиденцијална” адреса Вукманић 131?! Испод датум и штамбиљ позадине. Потписано од Јоце Повића.

Приђе столу понеко од преосталих. Од оних што не одоше широм, не изгинуше млади или оних старих које ме не дочекаше живи, него к’о слонове дођоше умријети у завичај. Неки се мало и брекну кад ме виде. Не могу чуђење сакрити. Некима онако најискреније, најрађе ни не би пружио руке. То су играчи из групе малих “алигатора”, “камелеона”. Увијек извана смјешкић на устима... у себи ти ј... мајку. Ти први бјеже... И први се “враћају”. Тима жене и дјеца нису заглавили у Глини, Жировцу... Нит су на Косово доспјели. Ти нису гузице на блатибрану “фергусона” нажуљали. Ни крвавих глава, једва видећи кроз излупане шајбе возили фамилију и то сиротиње своје што је у гепек стало. Не потуцају се такви, не злопате по избјегличким центрима. Ти су купили станове, куће на вријеме. Али знају стати у ред кад се дијеле у “Црвеном крсту” оне ружне избјегличке јакне зелено-љубичасто-плаво (“тробојни крајишки гонич”), литра уља, кила брашна... већ ужеглог. Лажни повратници. Вјечите рачунџије (није мени Брацан без основа говорио да нећу добро проћи у животу без знања математике). Можел се ће лапти каква донацијица, стројћ... увалти у какав “пројект”. Кад причају с тобом, не гледају те никад у очи. То су они са млитавим стиском. Ти не стисну никад људски руку кад се поздрављате. Мило им је што сам ја даље од Војнића. Да им бару не узбуркам. Неки наивнији кажу, врати се. Треба Војнић таквих људи ко ти. Фалиш нам. Не знају да би “заноћ изгорио” од тих истих екипа!

У том чујем глас. Грлат. Прелази зебру. (По новом... Не можеш у Војнићу прећи улицу гдје хоћеш, него на “зебри”). Познат ми је јако. Није ни лош чојк (био). Вредан јако. Направио пуно за наш крај. Знао је изјутра као предпостављени радити са својим радницима, да их заигра. Јер теренци док се од “Кеке” (Кекота) извуку већ је време габлецу, а рано знају кренути кући. Док сам радио у опћини, често га нисам успио покрити сугласностима, неопходним за извођење радова.

– О Кресовевићуууу... Јеси ли то, и ти дошал?!?? (са великим нагласком на задње ријечи)

Мало ми је глава помутна. Пијем од јутрос рано. Одвикао сам се од жестине. Осјетиш онај неки дрхтај у тијелу... нешто ми замагли очи. Подижем се полако, шакама се придржавајући за сто. Као боксер у *knockdownu* који једва стоји на ногама, а жели одати утисак судцу да је све у реду.

– Чуј пријатељу... Што ће ти Жеља Кресовић рећи... Ти си ође доша... А ја сам се ође родио!!!

Жељко Кресовевић

Foto: Mario Beganović / Zagreb, juli 2024.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta2@gmail.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 19,91 eur / 150 kuna, a uplaćuje se na račun SKD Prosvjeta IBAN: HR3324020061100996867.

Kopiju uplatnice pretplatnik obavezno treba dostaviti na adresu izdavača s naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju pretplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis *Prosvjeta* iz inostranstva se vrše na IBAN: HR3324020061100996867, SWIFT: ESBCHR22 ERSTE&STEIERMÄRKISCHE BANK d.d. s naznakom "za časopis Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije i izvan EU za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD, Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

пpетплатата

- 04** **OD IZBORDANA DO VIDOVDANA**
Nenad Jovanović
HRONIKA
- 11** **NEPREMOSTIVA PROVALIJA**
Goran Babić
DNEVNICI (8)
- 12** **BOJIM SE BESMISLA SADAŠNJOSTI**
Bojan Munjin
INTERVJU, STEVO GRABOVAC
- 16** **NAŠIM SU RUKAMA POBILI NAŠE LJUDE!**
Čedomir Višnjić
OSAMDESET GODINA OD BUDAČKOG PROCESA
- 19** **MUKOTRPNOST I SOLIDARNOST**
Milan Micić
ISTORIJA, KOLONIZACIJA
VOJVODINE 1921. – 1941. (2)
- 24** **„PROSVJETA“ POD UDAROM USTAŠA**
Mihael Sobolevski
O STUDENTSKOM DRUŠTVU „PROSVJETA“
- 28** **SAV IZ NARODA ZA NAROD**
Miloš Kordić
POVODOM 40 GODINA OD SMRTI BRANKA ČOPIĆA
- 32** **IZLET U DAHAU**
Muharem Bazdulj
PUTOPIS
- 34** **BRANKO RADIČEVIĆ, PRAPESNIK**
Jovana Milovančević
POVODOM DVA VEKA OD ROĐENJA
- 36** **ŠANTIĆEVO PJESNIČKO ZAVJEŠTANJE**
Ranko Popović
UZ STOGODIŠNJICU PJESNIKOVE SMRTI
- 37** **PESME KAO BAKROREZI**
Nikola Živanović
UZ PESNIŠTVO GORANA KORUNOVIĆA
- 40** **NAGRAĐENI „ČUVAR AVANGARDE“**
Igor Ružić
KAZALIŠTE, UZ NAGRADU VLADIMIR NAZOR
ZA ŽIVOTNO DJELO
- 42** **LJUDI OD OLOVA**
Sonja Leboš
IZLOŽBE, LINOTYPE, STROJ IZA CRNE UMJETNOSTI
- 45** **KOZARČANKE, MILE SEJE NAŠE**
Vule Žurić
KNJIGE, U BORBI ROĐENE – DOPRINOS ŽENA
KOZARE NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI
- 48** **„NEUKLJUČENI“ TOM RAIČKOVIĆEVIM SABRANIM DELA**
Vladan Bajčeta
KNJIGE, JEDAN MOGUĆI ŽIVOT
- 51** **SMEH BRANKE PETROVIĆ**
Milivoj Nenin
KNJIGE, PISMA DRAGANU I SAŠI
- 54** **PJEVATI VRELO**
Đorđe Matić
KNJIGE, VRELO
- 55** **SAMO MRTVI SU VIDELI KRAJ RATA**
Dragan Babić
KNJIGE, PAKRAC
- 58** **NEŠIĆEVI DRAVSKI BOGAZI**
Goran Dakić
KNJIGE, LUK I VODA
- 60** **NOVI PRILOZI ZAVIČAJNOG RJEČNIKA LUK I VODA**
Đorđe Nešić
IZ RJEČNIKA
- 64** **NA KAFI S' KAFKOM**
Milena Severović
PROZA
- 66** **PANOPTIKUM**
Goran Borković

OD IZBORDANA DO VIDOVDANA

Nenad Jovanović

SVEDOCI VREMENA – Nakon obrađivanja prošlosti Srba u mjestima Vera, Klisa, Bobota i Ostrovo, peto izdanje knjige *Svedoci vremena*, koje ovaj put sadrži specifičnosti Darde u Baranji, predstavljeno je u Srpskom centru u Vukovaru. Još jedno izdanje iz spomenute edicije realizirano je u okviru projekta Odbora za kulturu Zajedničkog veća opština, a prvi put je obrađeno područje Baranje. Autor najnovijeg izdanja bio je historičar Siniša Đuričić, dok je na prethodnim knjigama radio njegov kolega Veljko Maksić, predsjednik Odbora ZVO-a.

MLADE PARTIZANKE – U okviru ovogodišnjeg festivala ZagrebDox održana je premijera filma Renate Poljak *Šume šume*, posvećenog partizankama i to uz prisustvo dvije od četiri protagonistice filma, 97-godišnje Zdenke Brčić i 105-godišnje Hilde Hećej. Diskusija i reakcija publike naveli su moderatora da film proglaši najemotivnijim trenutkom festivala.

Hilda Hećej, djevojačkim prezimenom Tompak, rođena je 1918. u Suhopolju. Za vrijeme rata radila je u Muzeju Slavonije i bila ilegalna suradnica NOB-a i obavještajka. Uspjela je pobjeći i pridružiti se partizanima. Od 1951. živi u Zagrebu, ali kako je kazala, nije joj cilj bila politička karijera, nego se odlučila biti domaćica. Zdenka Brčić, djevojački Kamenar, rođena je 1927. u Zagrebu. Kao gimnazijalka se 1943. pridružila partizanima gdje je završila kurs radiotelegrafije i radila pri štabu Desetog korpusa. Danas živi u Zagrebu i, koliko može, učestvuje u aktivnostima antifašista, o čemu su Novosti svojevremeno pisale. Nanica Paroški, rođena 1924. u Vojvodini od 1941. bila je u sastavu Prve proleterske brigade kao bolničarka. Nakon prelaska Neretve 1943. s 18 godina umrla je od pjegavog tifusa, a u filmu se čitaju izvaci iz njenog dnevnika. Marija Pipek, rođena 1923. u Vrbanju na otoku Hvaru, u partizane je otišla s 19 godina i do kraja rata vojevala u Desetoj hercegovačkoj brigadi. Prošla je Neretvu, Sutjesku i mnoge druge teške borbe te preboljela pjegavi tifus. Umrla je 2015. u Zagrebu, a njena priča dokumentirana je intervjuom koji je svojevremeno radila s novinarom Barbarom Matejčić.

POSLEDNJA SAVINA BERBA – Vukovarski akademski slikar i pisac Branimir Bane Građanski održao je 19. aprila u Srpskom kulturnom centru u Vukovaru 74. samostalnu izložbu slika *Moj oproštaj s vama*. Istovremeno je promovirao najnoviju poemu *Posljednja Savina berba*, kao omaž Savi Šuma-

noviću, jednom od najistaknutijih srpskih slikara 20. vijeka, kojeg su ustaše ubile 1942. godine.

DANI KULTURE NA ISTOKU – Od 26. aprila do 9. juna u više mjesta i gradova na istoku Hrvatske održani su 27. Dani kulture Srba istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srema. Manifestacija, koju je organizirao regionalni Koordinacioni odbor SKD-a Prosvjeta sa sjedištem u Vukovaru, otvorena je 26. aprila u Etnološkom centru baranjske baštine u Belom Manastiru, a narednog dana osječki pododbor Prosvjete bio je domaćin pjesničke večeri. U borovskoj biblioteci Prosvjete 10. maja predstavljani su literarni radovi, dok je 17. maja održan nastup recitatora u zgradi opštine Negoslavci. Dan, odnosno večer poslije, u Domu kulture u Trpinji održana je smotra folklor, dok je dramsko večer održano 24. maja u Vatrogasnom domu u Jagodnjaku. U prostorijama KUD-a Sloga u Vukovaru 1. i 2. juna upriličena je likovna kolonija, a manifestacija je svečano zatvorena 9. juna u Srpskom domu Vukovar. Najveći interes izazvala je Smotra folklor koja je u Trpinji okupila tristotinjak učesnika, a domaćini su bili članovi KUD-a Mladost i trpinjskog pododbora Prosvjete. Učestvovali su i KUD-ovi Srem iz Markušice, Đoko Patković iz Bobote, Ostrovo iz Ostrova, Jovan Lazić iz Belog Manastira, Vaso Đurđević iz Bršadina, Folklorna sekcija Jagodnjak, Folklorni ansambli baranjskih Srba iz Belog Manastira, Zavičajno udruženje Srba Ozrena i Posavine, pododbor Prosvjete iz Borova naselja i SKUD J. J. Zmaj iz Bijelog Brda.

Na zatvaranju centralne manifestacije srpskog naroda na ovim prostorima, upriličenom u Srpskom domu u Vukovaru, predsjednik Koordinacionog pododbora SKD Prosvjeta Svetislav Mikerević naglasio je da je u realizaciju bilo uključeno 500 učesnika te da su raznovrsni programi organizirani od Baranje i Osijeka do Vukovara. Podsjetio je da od ukupno 58 pododbora Prosvjete u Hrvatskoj, na području Vukovarsko-sremske i Osječko-baranjske županije deluje 19 i da su po članstvu najbrojniji.

Već tradicionalno, u okviru Manifestacije, udruženjima ili pojedincima dodjeljuje se nagrada "Branimir Kurucić" za doprinos razvoju i promociji kulture, a ove ju je godine dobio Zdenko Čikara, predsjednik osječkog pododbora Prosvjete i potpredsjednik Koordinacionog odbora.

DVADESET GODINA KOLONIJE U DARDI – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete otvorena je izložba slika pod nazivom *20 godina rada Likovne kolonije Petar Dobrović Darda*. O izložbi je govorila akademska sli-

karica i članica pododbora Rada Marković koja je glavni organizator likovne radionice "Petar Dobrović Darda". Na izložbi je bilo zastupljeno 17 autora, od amatera do akademskih slikara s ukupno 25 radova različite tehnike rada i motiva.

MOJ OTAC VUK I TRI PRASETA – Srpski dom iz Vukovara je 24. aprila za učenike osmih razreda osnovnih i drugih razreda srednjih škola iz Vukovarsko-sremske županije, koji pohađaju nastavu na srpskom jeziku i ćirilicom pismu, organizirao prikazivanje monodrame *Moj otac, Vuk Karadžić*, u produkciji Muzeja Vuka i Dositeja te Narodnog muzeja Srbije.

Cilj predstave je obogatiti nastavne sadržaje vezane uz reformu srpskog jezika i pisma, odnosno srpsku književnost romantizma, rekao je direktor Nebojša Vidović. Predstava je koncipirana kao muzejska monodrama, u kojoj glumica Ljiljana Jakšić, u ulozi Mine Stefanović Karadžić, priča o svom ocu, suvremenici tog perioda, svojoj porodici, te na sentimentalni način iznosi svoju ličnu tragediju. U Srpskom domu je održana je i predstava *Tri praseta* u Vukovaru koju su izveli glumci beogradskog pozorišta Veliki mali princ za skoro 400 djece predškolskog uzrasta iz Vukovara, koja vrtiče pohađaju na srpskom jeziku i ćirilicom pismu.

POTRAŽNJA ZA MLADIMA – Na sjednici karlovačkog pododbora Prosvjete za novog/starog predsjednika izabran je Milan Lapčić kojem je ovo treći mandat na funkciji. Pododbor ima 67 članova sa plaćenom članarinom za ovu godinu, a u okviru pododbora djeluju Književno-informativna, Likovna i Etno sekcija. Lapčić je pobrojao sve aktivnosti u prošloj godini: sudjelovanje u obilježavanju značajnih datuma, promocije knjiga, tribine, sudjelovanje u etno i kulturnim događajima, izradu ručnih radova, sudjelovanje na likovnim izložbama i likovnim kolonijama. Naglasio je dobru saradnju s Udruženjem antifašista i srpskim manjinskim vijećima, ali i ukazao na potrebu pomlađivanja članstva pododbora jer će, kako je naglasio, s obzirom na prosjek godina sadašnjeg članstva, budućnost pododbora biti upitna. Brzo nakon izborne skupštine upriličena je i tribina "Srpski mediji u Hrvatskoj". Povod su bili posljednji napadi na tjednik *Novosti* i *SNV* kao izdavača.

BRŠADINSKE STARINE – Bršadinski pododbor Prosvjete i sekcija Svilen konac organizirali su u mjesnom Domu kulture izložbu ručnih radova i starina te prezentaciju starih zanata, alata i kućne radinosti. Izložbu su pripremile žene iz Bršadina, Bijelog Brda, Markušice, Ostrova i Bukovca, a posjetioci su imali priliku da razgledaju stare upotrebne predmete, čilime, lampe, ručne radove i druge rukotvorine. Izložbu je otvorila Jovana Marić, predsjednica pododbora i članica sekcije Svilen konac, ističući da su lani proslavili prvih deset godina rada, a trenutno broje 20 članica, koje svojim aktivnostima čuvaju tradiciju ovog kraja.

GLE DAM, SLIKAM, CRTAM – U Kulturnom centru u Dardi, a u organizaciji darđanskog pododbora SKD-a Prosvjeta i Likovne radionice "Petar Dobrović" održana je izložba pod nazivom *Gledam – crtam – slikam*, na kojoj su bili izloženi likovni radovi članica i polaznica spomenute likovne radionice: učenica prvog, trećeg, četvrtog i osmog razreda osnovnih škola Darda i Brijesće: Leone Jevđenić, Lorene Jevđenić, Kiare Arc, Leonore Jevđenić i Nike Bekić. Njihove vesele slike s bojama jakog intenziteta i kolorita rađene su na radionici promatranjem kao vizualnim poticajem za svojevrsno stvaranje i istraživanje.

KRESNULI HOROVI – Na već tradicionalnim obnovljenim Trnjanskim kresovima koji se održavaju na Savskom nasipu kod Mosta slobode, blizu mjesta gdje su prve partizanske jedinice 8. maja preko nekadašnje skele ušle u Zagreb, isto tako tradicionalno nastupili su i zborovi, više-manje povezani sa srpskom zajednicom. Tako su se, dok je pet krijesova veselo plamtjelo, na bini svojim pjesmama, što narodnim, što revolucionarnim, predstavili zborovi Domaćigosti, Ličko prelo u kojem je bio i jedan živući partizan, kao i Zborxop te muška pjevačka grupa koji djeluju pri zagrebačkom pododboru Prosvjete. Osim na Savskom nasipu, Zborxop i Domaćigosti sredinom juna nastupili su i u parku Ribnjak; Zborxop je 13. juna otvorio muzički ciklus Centra mladih Ribnjak (CMR) "Iza ugla – uho svijeta", dok su Domaćigosti u okviru programa upriličenog za Dan izbjeglica, također u suorganizaciji CMR-a. A što se Zborxopa tiče, oni su, istina u skraćenom sastavu, nastupili i na obilježavanju 80. godišnjice Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom.

SAJAM IZDAVAŠTVA – U organizaciji Zajedničkog veća opština, 16. i 17. maja u Srpskom domu u Vukovaru održan je dvodnevni Sajam izdavaštva Srba u Hrvatskoj. Nakon otvaranja, upriličen je okrugli stol na kojem se razgovaralo o obavezama i izazovima pisanja na materinjem jeziku. Uz

predstavljanje najnovijih izdanja srpskih izdavačkih kuća, organizacija i udruženja, na Sajmu su učestvovali i predstavnici Matice srpske sa izdavaštvom na polju istoriografije i književnosti. U ime organizatora, predsjednik Odbora za kulturu ZVO-a Veljko Maksić, naglasio je srpska izdavačka dostignuća, kao jedan od vidova očuvanja jezika i kulture. Na sajmu je učestvovao i SKD Prosvjeta. Nakon svečanog otvorenja održan je i okrugli sto na temu "Obaveze i izazovi pisanja na maternjem jeziku". Drugog dana sajma u Srpskom domu u Vukovaru održana su izlaganja i predstavljene aktivnosti u izdavaštvu ZVO-a, Srpskog doma, Srpskog kulturnog centra iz Vukovara, Kulturno naučnog centra "Milutin Milanković" iz Dalja, Srpskog narodnog vijeća i SKD Prosvjeta iz Zagreba te Matice srpske iz Novog Sada.

SUSRETI MLADIH UMJETNIKA

– Povodom održavanja Salona mladih, u organizaciji Hrvatskog društva likovnih umjetnika, u Zagrebu je boravilo više mladih umjetnika iz Srbije uključenih u beogradsku manifestaciju Bijenala mladih. Umjetnici iz dvije zemlje upriličili su u prostorijama Prosvjete razgovor o umjetnosti mladih i suradnji, te podršci koju daje Odjel za kulturu SNV-a. Cilj razgovora na temu samoorganizacije mladih u području kulture je otvaranje prostora za dijalog mladih umjetnika iz Hrvatske i Srbije, kao i razmjena iskustava i ukazivanje na izazove u njihovim sredinama.

U ĐURĐEVDANSKOM KOLU

– U velikoj dvorani belomanastirskog Centra za kulturu održan je deveti po redu folklorni koncert pod nazivom "U kolu sa prijateljima – Đurđevdanski susreti" u organizaciji belomanastirskog SKUD-a "Jovan Lazić" i njegove predsjednice Svetlane Pešić. Uz domaćine, nastupili su SKUD "Janja – Novo naselje" iz Janje kod Bijeljine, folklorni ansambl daruvarskog pododbora "Prosvjeta", Gradsko kulturno-umetničko društvo "Ravangrad" iz Sombora i Romski resursni centar (RRC) iz Darde.

OSJEČKI KULTURNI CENTAR

– U Osijeku je 24. maja svečano otvoren Srpski kulturni centar čime se ovaj grad pridružio Belom Manastiru, Slavskom Brodu, Udbini, Kninu i drugim mjestima u kojima je do sada otvoreno više od 40 sličnih objekata srpske kulture i duhovnosti koje je pokrenulo Srpsko narodno vijeće. Radi se o zajedničkom projektu Srpske pravoslavne crkvene opštine Osijek, koja je obezbjedila zemljište i SNV-a koji je osigurao financijska sredstva za izgradnju. Novi objekt izgrađen je na mestu gde je bio stari parohijski dom, ostavština dobrotvorke Jelisavete Lalošević iz 1897. godine.

Nakon uvodnog obraćanja predsjednika Vijeća Zorana Miloševića, izvedena je monodrama *Nenapisana pisma* u izvođenju Vanje Milačić, prvakinja Narodnog pozorišta iz Beograda. Muzičko-horska sekcija SKD „Prosvjeta“ pododbor Osijek nastupila je sa srpskom narodnom pjesmom *Tri devojke* i ruskom narodnom pjesmom *Dubinuška*. Učenici osnovne škole iz Belog Manastira, polaznici Programa plus SNV-a. Govorili su episkop osečko-poljski i baranjski Heruvim te predsjednik SNV-a Milorad Pupovac.

BENKOVČANI SE ŠPANCIRALI

– Na Danu kulturne raznolikosti za dijalog i razvoj, odnosno predstavljanju nacionalnih manjina grada Varaždina i Varaždinske županije, 18. maja su u centru grada svoja umijeća prikazali pripadnici albanske, bošnjačke, slovenske i srpske nacionalne manjine te predstavnici Nepala i Ukrajine. Uz nastupe njihovih KUD-ova, manjine su se iskazale i bogatom etno-gastronomskom ponudom. Na Korzu su nastupili folkloriši pododbora SKD-a Prosvjeta iz Benkovca čiji je predsjednik Dalibor Ardalić izrazio zadovoljstvo reakcijama na nastup mladih folkloriša koji su izveli igre raznih krajeva te domaćinstvom i gostoprimstvom kojim su dočekani.

KERBERI U BOROVU

– Nakon što su lani za publiku u Borovu organizirali koncert Yu grupe, ove godine je Zajedničko veće opština povodom

svog dana publiku obradovalo koncertom poznate srpske i jugoslovenske hard rok grupe Kerber, čiji je frontmen Goran Šepa – Gale u više od dva sata pjevanja izazvao ovacije kako starijih, tako i mladih generacija.

SPLIĆANI NA PRAVOM PUTU – Krajem maja održana je izborna skupština na kojoj je jednoglasno izabrano novo rukovodstvo Pododbora Split. Za predsjednika je izabran Marko Veselinović, Ilija Borković je zamjenik predsjednika, za sekretara pododbora biran je Zoran Nenadić, dok su za članove predsjedništva odabrani Božidar Simić, Milan Stojić, Vesna Ugrina i Rada Veštić. Sjednicom je do izbora predsjedavao generalni sekretar Prosvjete Slobodan Živković. Nakon izbora rukovodstva, predsjednik Veselinović članovima skupštine predstavio je plan rada za 2024. godinu koji je jednoglasno prihvaćen. Članice ženske pjevačke grupe već su ranije, 8. maja, nastupile na svečanoj akademiji povodom oslobođenja Zagreba, polučivši aplauz pune dvorane.

NASTUP MLADIH POETESA – U prostorijama osječkog pododbora Prosvjete, 25. maja održano je poetsko veče članova Književne sekcije. U programu je nastupilo ukupno osam pesnika od kojih je pet sa višedecenjskim iskustvom, i troje mladih članova koji su krenuli njihovim stopama. Na početku programa predsjednik osječkog Pododbora Zdenko Čikara istaknuo je da je to prvo javno predstavljanje mladih članica Književne sekcije Aleksandre Đuranović, Hristine Đuranović i Anželik Denis-Mandić. Nastupili su i iskusni dobro poznati pesnici za decu, voditelj Književne sekcije Milenko Vasiljević-Čiko te Petar Malbaša, Nataša Cvijančević, Mara Jurković i Mihajlo Mića Zečević.

PODIGNUTI KAPACITETI – U organizaciji SKD-a Prosvjeta i SNV-a od 31. maja do 2. juna održan je 9. modul Podizanja stručnih kapaciteta u obla-

sti srpskog folkloru. I ovaj put su stručni predavači bili eminentni stručnjaci – direktor nacionalnog ansambla Kolo Zdravko Ranisavljević, umjetnički voditelj Kola Dalibor Milovančević i docentica na Fakultetu muzičke umjetnosti u Beogradu Sanja Ranković. Ovo je treća godina koliko traje suradnja Prosvjete i Ansambla narodnih igara i pesama Srbije Kolo u cilju podizanja kvalitete stručnosti umjetničkih voditelja folklornih sekcija pododbora. Predavači su pohvalili polaznike i konstatalirali da su znatno napredovali u odnosu na prvi modul početkom 2022. godine. U radu seminara u banji Jezerčica u Gornjoj Stubici učestvovalo je 17 polaznika iz raznih dijelova Hrvatske.

NOVI MATURANTI – Prigodnim slavljem nastavnički personal, mlađe kolege, roditelji i prijatelji ispratili su prve junske večeri najnoviju 16. generaciju maturanata Srpske pravoslavne opšte gimnazije (SPOG) "Kantakuzina Katarina Branković" u Zagrebu.

Dvadesetoro maturanata, neki s pokojom suzom u očima, saslušali su obraćanja arhijerejskog zamjenika, o. Bogoljuba Ostojića, direktora škole protojereja-stavrofora Slobodana Lalića, kao i razrednice Jadranke Rezić koja je podsjetila na iskušenja koja su prošli tokom protekle četiri godine. Najbolji među njima – Anđelija Ostojić, Anja Reljić, Nevena Jelača, Nikolina Ivanović i Đorđe Kondić – primili su nagrade i priznanja.

VIJEĆU SLAVA, ZASLUŽNIMA ZAHVALA – Prvog dana juna Gradski VSNM u Splitu obilježio je svoju krsnu slavu Sv. Kirila i Metodija. Nakon obraćanja predsjednika Ilije Borkovića, rezanjem slavskog kolača, kao i kratke besjede o svetiteljima koje su obavili protojerej Milan Kadijević i jerej Mladen Skopljak. Borković je prisutnim vijećnicima i gostima predstavio rad i aktivnosti Vijeća u proteklom periodu. U kulturnom programu proslave slave nastupili su djeca Nikola i Petar Nenadić s prigodnim recitacijama o Sv. Kirilu i Metodiju te ženski pjevački zbor splitskog pododbora Prosvjete. Na svečanosti je Vijeće dodijelilo zahvalnicu Aneti Vladimirov, voditeljici Odjela za kulturu SNV-a, za uspješnu suradnju i doprinos u promicanju Vijeća kroz kulturni segment njegova djelovanja, te Peri Jurišinu, bivšem savjetniku za demografiju i udruge civilnog društva Grada Splita.

PET MANJINA NA PET BUNARA – Povodom Međunarodnog dana kulturne raznolikosti, Koordinacija nacionalnih manjina Zadarske županije prvog junskog dana organizirala je na Trgu pet bunara folklorne nastupe i gastronomsku ponudu manjina u županiji. Ove godine na toj su smotri prvi put nastupili folkloriši pododbora Prosvjete iz Benkovca, pa je njihova dječja mješovita grupa izvela niz plesova i kola. Bili su vrlo zadovoljni reakcijama publike. Uz njih srpska zajednica predstavila se i u gastronomskom dijelu – bili su tu lički sir, basa, suhomesnati proizvodi i druge delicije.

NOVI PODODBOR U SKRADINU – Prvog junskog dana u Bribiru je osnovan pododbor Prosvjete za Skradin. Na osnivačkoj skupštini, kojoj je prisustvovalo 30 novih članova pod predsjedavanjem generalnog sekretara Prosvjete Slobodana Živkovića, jednoglasno je izabrano rukovodstvo. Za predsjednika izabran je Stevan Baljak, a za zamjenika predsjednika Dalibor Milović. Za sekretara pododbora izabrana je Vesna Bekatini, te Nikola Milović i Mirko Trobonjača, za članove predsjedništva.

JUBILARNI MESDAM – U Pačetinu su od 1. do 16. juna održani 21. Međunarodni susreti dramskih amatera (MESDAM). Ova tradicionalna manifestacija 25. put organizira se u suradnji pačetinskog pododbora Prosvjete i tamošnjeg KUD-a "Branko Radičević". Izvedeno je devet predstava kazališta iz Srbije i BiH – Šida, Beočina, Sokobanje, Beograda, Smederevske Palanke, Banatskog Karađorđeva i Teslića. Manifestacija je otvorena predstavom *Gospođa ministarka*, učenika Gimnazije Sava Šumanović iz Šida, a zatvorili su je domaćini predstavom *Svet*, po tekstu Branislava Nušića, a u režiji Cvetina Aničića.

KRALJEVIĆ MARKO MEĐU DJECOM – Izložbom radova i slanjem prigodnih poklona učesnicima, zaključen je Festival dječje ilustracije koji za polaznike vrtića i učenike osnovnih škola već sedmi put organizira Centralna biblioteka Prosvjete u Zagrebu. Na konkurs, raspisan sredinom marta, do početka aprila stiglo je ukupno 368 radova iz 28 osnovnih škola u kojima se odvija nastava po A i C modelu, pododbora Prosvjete u Borovom Naselju, vrtića u Markušici i radionice "Azbuca kroz igru" koju vodi VSNM u Zagrebu. Uz njih, jedan broj roditelja individualno je poslao radove svoje djece, prepoznajući značenje ovog Festivala. Tako je jedna porodica poslala radove petoro djece od kojih je svako ilustriralo drugu pjesmu, a dvoje od njih je i nagrađeno. Podijeljeno je ukupno 27 nagrada. Učenici su trebali crtati motive iz priča i pjesama narodne književnosti, a najviše su ilustrirali Kraljevića Marka.

U ZNAKU DUŠANA KOVAČEVIĆA – Delegacija Prosvjete, koju je predvodio predsjednik Mile Radović, 5. juna bila je u posjeti Zvezdara teatru u Beogradu kako bi razgovarala s akademikom Dušanom Kovačevićem, autorom predstava i scenarija za kulturne filmove *Tko to tamo peva*, *Maratonci trče počasni krug*, *Balkanski špijun* i *Profesionalac*. Na sastanku je dogovoren program ovogodišnjih Dana srpske kulture, koji će biti posvećen 80. godišnjici Društva i djelu akademika Dušana Kovačevića. Program će sadržavati pozorišne predstave, projekcije filmova i koncerte. Bit će predstavljen i cjelokupni stvaralački opus Dušana Kovačevića koji je ostavio neizbrisiv trag u srpskoj i kulturi postjugoslavenskog prostora.

OTVORENA VRATA SULJOŠA – Na trgu ispred Doma kulture u Kneževim Vinogradima 6. juna organizirana je Smotra udruga općine Kneževih Vinogradi. Smotru u Suljošu, kako Baranjski od pamtivijeka nazivaju Kneže-

ve Vinograde, organizirala je lokalna Udruga žena "Izvor", pozvavši i druga srodna udruženja da zajednički otvore svoja vrata javnosti. Pozivu se odazvalo još sedam udruga: Udruga žena – Suza iz istoimenog mjesta i KUD "Čardaš" te Mađarsko kulturno društvo "Tanc" iz Kamenca, dok su domaći tim činili Udruga umirovljenika općine Kneževi Vinogradi, Udruga Fantast, KUD "Živojin Žiko Mandić" i Sekcija žena "Suljošanka" koja djeluje pri lokalnom pododboru Prosvjete.

BORDINDAN U BORDINOM PARKU – Nizom događaja u Zagrebu je 7. juna odana počast Borivoju Dovnikoviću Bordi (1930. – 2022.), jednoj od najznačajnijih osoba u hrvatskoj animaciji te svestranom autoru koji se tokom svog dugog radnog vijeka okušao u nagrađivanim karikaturama, stripovima, animiranim filmovima pa i reklamama koje su bile zaštitni znakovi vremena u kojem su nastajale. Na dječjem igralištu između Nove ceste i Šetališta Jurja Gagarina na Trešnjevci u Zagrebu, uz velik broj prisutnih, Emina Višnić i Vesna Dovniković otkrile su ploču Parka Borivoja Dovnikovića Borde. Time je, kako je rekla Željka Udovičić Pleština iz Zagreb filma, Bordi poklonjen jedan mali zeleni kutak svijeta.

Potom je otvorena izložba karikatura iz njegove ostavštine u Kući karikature Oto Reisinger, kao i projekcija biografskog dokumentarnog filma u nastanku *Škola hodanja 2* autorice Jelene Novaković u KIC-u. Po njenim riječima, film na kojem je radila proteklih sedam godina, bit će dovršen u naredna dva mjeseca. Sve aktivnosti odvijale su se u vremenu održavanja međunarodnog festivala animiranog filma Animafesta, pa su skupu u parku prisustvovali i brojni učesnici festivala, od mlađih do veterana. Podsjetimo da su inicijativu da neka površina u gradu bude nazvana po Bordi pokrenuli Zagreb film, Animafest i udruženja karikaturista, čemu se priključila i srpska zajednica, tako da je Bordo dobio "svoj" park nakon dvije godine procedure, što je za takve stvari prilično brzo.

GROMOGLASNA TIŠINA – Europska mreža za zaštitu i promoci-

ju kulturne baštine Europa Nostra, koja na tim temama usko surađuje s Europskom komisijom, dodijelila je projektu "Tišina koja je srušila spomenik" Srpskog narodnog vijeća Europsku nagradu za baštinu / Europa Nostra nagradu u kategoriji "Angažman građana i podizanje svijesti". Važno je to priznanje za projekt posvećen antifašističkoj spomeničkoj baštini – *Spomeniku pobjedi revolucije naroda Slavonije* kipara Vojina Bakića, koji je podignut u Kamenskoj 1968. godine, da bi ga 1992. višednevnim miniranjem srušili pripadnici Hrvatske vojske. Projekt su ostvarili Milorad Pupovac kao autor koncepta, Sandro Đukić kao autor, Davorka Perić kao kustosica i Lana Lovrenčić kao autorica diskurzivnog programa. Njegov cilj bio je umjetnička obnova i "oživljavanje" Bakićevog glasovitog spomenika kroz upotrebu digitalnih tehnologija i novih metoda reaktivacije baštine.

DULE I STOIKSI – U prostorijama Prosvjete u Preradovićevoj ulici u Zagrebu, 7. juna uvečer održan je koncert muzičara iz Srbije: Dule Resavac s grupom Stoiksi brojnoj je publici otpjevao i odsvirao niz pjesama, velikim dijelom baziranih na obradi tradicionalnih pjesama ovih krajeva. Došli su na poziv zagrebačkog pododбора Prosvjete i prvi su put zvanično u Hrvatskoj. Predstavili su pjesme s najnovijeg albuma *Priče iz podsvesti*, mješavine tradicije i moderne muzike.

SANJALICE U NOVOM SADU – Dječji hor Sanjalice, koji djeluje u okviru Prosvjetinog pododбора Borovo, 8. juna nastupio je na Zmajevim dječjim igrama u Novom Sadu. Grupi od 14 djece, pod vodstvom Katarine Lukić, prije toga je osiguran bogat program u gradu, nakon čega su nastupile u Dunavskom parku pred mnogobrojnom publikom.

U DARDI NIŠTA BEZ PROSVJETE – Povodom obilježavanja dana općine Darda 21. juna održana je izložba slika sa 20. saziva Likovne kolonije u Dardi s ukupno 31 izloženim radom. O izložbi je govorio profesor Pero Matić, historičar umjetnosti, a izdan je i katalog slika. Dan poslije pododbor Prosvjete u Dardi organizirao je 15. smotru folklor nacionalnih manjina u kojoj su učestvovali KUD-ovi nacionalnih manjina pododbor Prosvjete iz Jagodnjaka, MKUD Darda iz Darde, KUD "Joakim Hardi" iz Petrovaca, SKPD "Ljudevit Štur" iz Iloka, BKUD "Ljiljan" iz Rajevog Sela, kao i Češka beseda iz općine Lipovljani.

KULTURNO I DUHOVNO – Od 21. do 23. juna u Bjelovaru je prvi put održana manifestacija Dani srpske kulture koju su organizirali gradsko Vijeće srpske nacionalne manjine i Srpski kulturni centar "Pavle Solarić" uz podršku članova pododбора Prosvjete u Bjelovaru. Manifestacija je počela predstavom *San o Mileni* u izvedbi kazališne udruge "Artista" i u produkciji Pozorišta Požarevac iz Srbije o životu srpske slikarice Milene Pavlović. Narednog dana za najmlađe su priređene predstava i radionica pod nazivom "Biberče", u izvedbi glumice Svetlane Patafte i produkciji teatra "Puna kuća", dok je u SKC-u prikazana izložba *Ikone manastira Pakra* uz predavanje protojereja-stavrofora Luke Bosanca, autora knjige *Manastir Pakra u Slavoniji*. Poseban interes Bjelovarčana izazvalo je predstavljanje nove, šeste po redu, knjige Radovana Dožudića, zbirke kratkih priča *Deminutivi*. Trećeg dana u hramu Svete Trojice u Bjelovaru, liturgiju je služio episkop buenosajreski i južno-centralno-američki Kirilo koji je i administrator Mitropolije zagrebačko-ljubljanske. Dani srpske kulture završeni su ispred hrama nastupom djece koja pohađaju vjeronauk koja su izvela dvije muzičke točke, da bi se nakon njih pododbor Prosvjete iz Daruvara predstavio pjevačkom točkom i spletom igara.

BOGATI PROGRAM U KRNJAKU – Povodom svog dana, općina Krnjak organizirala je višednevna događanja, od biciklijade i nogometnog turnira do crkveno narodnog zbora i paljenja kresova. Tako je

22. juna u organizaciji pododбора Prosvjete iz Krnjaka održana Smotra folklor na kojoj su osim domaćina nastupili pododbori Prosvjete iz Vojnića, Viškova, Ogulina, Vrginmosta i Korenice, kao i KUD "Izvor" iz Laktaša te HKUD "Sv. Ante – Herceg Bosna" iz Tušilovića. Nažalost, ove godine nisu došli stalni učesnici, članovi KUD-a "Tono Hrovat" iz Velike Kladuše.

DJECA ČUVAJU TRADICIJU – U okviru obilježavanja 80. godišnjice SKD-a Prosvjeta, pododbor u Garešnici 23. juna organizirao je 14. smotru dječjeg kulturnog stvaralaštva pod nazivom "Djeca su ukras svijeta" koja je najveća i najpoznatija manifestacija pododбора. U prijepodnevnim satima djeca u Rogoži takmičila su se u starim dječjim igrama poput nošenja jajeta u žlici, skakanja u vreći, koturanja obruča i graničara. Nakon defilea kroz grad, u Hrvatskom domu nastupili su KUD "Vaso Đurđević" iz Bršadi-na, SKUD "Branko Radičević" iz Dalja, pododbori Prosvjete iz Vrginmosta i Dvora, Zajednica Mađara Pisanica, Češka obec Bjelovar, Ansambli narodnih igara "Lijevče" iz Razboja u Republici Srpskoj, odnosno BiH, Matica Slovačka iz Međurića, kao i KUD "Tono Hrovat" iz Velike Kladuše u BiH.

BOBOTSKI VIDOVDANSKI SABOR – U Boboti, mjestu na području općina Trpinja, od 21. do 23. juna održan je 43. Vidovdanski sabor sa čak 800 učesnika u organizaciji tamošnjeg pododбора Prosvjete, KUD-a "Đoko Patković" i ZVO-a. Trodnevni program tradicionalno je otvoren pjesničkom večeri, na kojoj su pjesnici-amateri pokazali šta su novo stvorili u posljednjih godinu dana. Nastavljen je održavanjem likovne kolonije, šahovskim turnirom, nastupom dramske sekcije školaraca, predstavljanjem udruženja Čuvari pravoslavlja i srpskog identiteta, takmičenjem vatrogasnih društava, kao i gađanjem glinenih golubova. Centralni događaj bio je defile mjestom i nastup kulturno-umjetničkih društava. "Sabor svake godine ugosti nekoliko KUD-ova od kojih su pojedini, osim Hrvatske, došli i iz Srbije i BiH, odnosno Republike Srpske. Ove godine uz četiri sekcije domaćina, ugostili smo sedam prijateljskih folklornih društava", rekao je predsjednik bobotskog pododбора Prosvjete Svetislav Mikerević.

ДНЕВНИЦИ (8)

НЕПРЕМОСТИВА
ПРОВАЛИЈА

Његово Величанство Заборав, једно од најстаријих хеленских моћника узима своје жртве хаметике поготово кад се удружи се незнањем. Како да замјерим ономе који је евентуално заборавио једног кад се истовремено губи и нестаје у мраку прошлости осамдесет људи који су обиљежили епоху?!

пише: Горан Бабић

30. 6. 2024.

Дјевојку, глумицу, позвало да учествује у обиљежавању успомене на усташки злочин у једном селу, вароши у Хрватској. Позив је прихватила и дошла к мени по савјет – шта да ради, какав програм би јој ја предложио.

Тридесетак јој је година, није необразована, могло би се рећи да је упућена и у прошла и у садашња збивања. Да не испаднем неувидљиван, предложем јој да у њеном програму нађе своје мјесто и Назор с пјесмом „Мајко православна“ и ту настаје проблем, јер она не зна ни за Назора, ни за пјесму.

Испрва сам био шокиран чињеницом да дама, стара ипак пуних тридесет, не познаје легендарну партизанску тугованку (ни њеног једнако легендарног аутора на чији ме спровод 1949. на загребачком Мирогоју као клинца тата водио), а онда се сјетих једног другог пописа/списка имена, које овдје наводим:

Душан Симоновић, Радомир Тодоровић, Миладин Остојић, Тодор Јовановић-Џанак, Бранко Бранков, Данка Стефановић, Воја Димитријевић, Александар Стаменовић-Сања, др Света Живковић, Драгош Радовић, инж. Милан Ђурић, Аца Поповић, Никола Ћопић, проф. Младен Јосифовић, Миланка Јовановић-Стајић, Виден

Деспотовић, Живомир Милојевић, Светозар Анђелић, Живојин Јозић, Велимир Јеленковић.

Горњем низу имена (оснивача Народне сељачке странке) слободно се може прибродјати/прикључити 13 имена везаних за Народни фронт, 25 имена Удружене опозиције као и петнаестак истакнутих појединаца из периода земљорадничке љевице што би (све заједно) чинило једну масу од осамдесетак припадника српске елите. Не повезује их сасвим њихова политичка дјелатност као ни то да их као блиске по ставовима препознаје неки аналитичар, колико их повезује трагична спознаја да су сви скупа (сви заједно) заборављени.

Његово Величанство Заборав, једно од најстаријих хеленских моћника узима своје жртве хаметике поготово кад се удружи се незнањем. Како да замјерим ономе који је евентуално заборавио једног кад се истовремено губи и нестаје у мраку прошлости осамдесет људи који су обиљежили епоху?!

Смањује се, дакле, гријех и слабост дјевојке потонуле у незнање јер је њезина мана ништавна у успоредби с маном читаве генерације, коју не занима живот предака те мисли да је сама себи довољна. Њена генерација не зна за Назора, а претходна, нешто старија, не зна за Д. Јовановића и његове сједбенике. Дужан сам при крају овог записа да кажем како набрајање оних 80 имена није обавила полиција, већ управо њезин сужањ, робижаш Драгољуб Јовановић, утемељитељ земљорадничке странке. Ваља читати његове *Медаљоне*, у њима је сачувано оно што је нестало. И сасвим на крају овог записа – види се (из горњих примјера) да аргументи дивују истовремених генерација нису конвертибилни. Живе једни поред других, а дијели их непремостива провалија. Заједнички им је језик (ријечи и реченице) али не и смисао свега што се говори. Постоје огледала из којих извиру опречне слике.

9. 7. 2024.

Не знам са сигурношћу, али однекуд ми се чини да је др Александар (Аца) Костић написао оно:

Биће скоро пропаст света, нек пропадне, није штета.

И још ми се чини (опет нисам сигуран) да је то написао читајући Ајн Ренд, то само дно постојећег капитализма.

Овдје, код нас, болест (капитализма) је још млада, свјежа и да се свести добрим дијелом на тзв. првобитну акумулацију капитала, односно претварање друштвене својине у приватно власништво, односно пљачку. То се уосталом догађало још у каменом добу кад би разбојничка банка истјерала станара из пећине/јазбине која им се свидјела.

Зло је, елем, на дјелу од самог почетка људске цивилизације и уставити га хоће истом она галаксија, већа од нас која ће нас (заједно са злом) кроз неку милијарду милијарди година прогутати.

Ноћас ми се не спава па зурим у питома небо у којему се крије смрт.

BOJIM SE BESMISLA SADAŠNJOSTI

STEVO GRABOVAC, KNJIŽEVNIK I DOBITNIK NIN-OVE NAGRADE

Tačno je da zvučim kao dežurni pesimista koji stalno pokušava da kaže kako je sve loše i uništeno, ali je činjenica da je cijela ljudska istorija puna tih strašnih i odvratnih oluja kroz koje su neki prošli, a neki na žalost, nisu. I danas se to dešava

RAZGOVARAO: Bojan Munjin

FOTOGRAFIJA: David Selovin

U biografiji bosanskohercegovačkog pisca i pjesnika Steve Grabovca piše da je rođen 1978. godine u Slavanskom Brodu zato što u Bosanskom Brodu, gdje su živjeli njegovi roditelji, nije bilo porodilišta. Studirao je na Tehnološkom fakultetu u Banjaluci, da bi studije prekinuo zbog posla u Rafineriji u današnjem Brodu, gdje je radio 12 godina. Radio je također i kao zidar, radnik u prodavaonici i autoperionici. U zbirci pjesama Steve Grabovca *Stanica nepostojećih vozova* (2007.) stoji: „Mladosti, koja odmah ulazi u nekoliko godina veće cipele, nedostaju toplina i ljubav. Svijet je, kao i uvijek, obezluđen i obezbožen. Barem onaj spolja. Onaj iznutra okreće se putokazima u vidu muzike, lijepe književnosti i vjere da nije potrebno više od malo ljubavi da bi čovjek bio 'jedno sa sobom'. A, ukoliko život dopusti, i malo sretan.“

Kada se zagrebe ispod površine, Stevo Grabovac je u stvari suvremeni kroničar tegobnih prilika i loše beskonačnosti života ljudi na Balkanu. O njegovom ranijem romanu *Mulat albino komarac* (Imprimatur, 2019.) pokojni Bekim Sejranović zapisao je kako je to svjedočanstvo o jednoj izgubljenoj generaciji, koja „pred sobom kao da ima, bar se tako može činiti onima koji su u to vjerovali, neku budućnost, no umjesto toga, slijedi ratna apokalipsa, upropaštene tinejdžerske godine, a potom, kad dođe nekakav mir, slijedi život bez nade u post apokaliptičnom, post ratnom, distopijskom društvu koje danas svi tako dobro poznajemo.“ Ovaj roman ušao je 2019. godine u najuži izbor za NIN-ovu nagradu, koju će ovaj pisac zaista dobiti četiri godine poslije za roman *Poslije zabave* (Imprimatur, 2023.) koji se može kupiti u Antikvarijatu Biblos u Palmotićevoj ulici u Zagrebu ili preko *web*-stranice izdavača.

U obrazloženju žirija stoji kako je to roman „svedenog, stilski raznovrsnog izraza, u koji je zaptivena 'melodija naših nestanaka', kompleksne strukture, iz čijih vremenskih distorzija i diskontinuiteta, iz lakuna i elipsa sećanja izranja lik tišine. U njoj, pripovedač kroz ogledalo traume preskočene generacije traga za zaboravljenom i napuštenom decom“. Roman *Poslije zabave* tegobna je priča o jednom zločinu koji se zaista dogodio, za koji Grabovac kaže da je prepušten zaboravu. „Otkrivanje zla je jedan od u suštini najzahvatnijih poteza u čovekovom životu. Roman govori o pokušaju pisanja jedne takve priče“, kaže Grabovac. Sa nagrađenim piscem razgovaramo o ljudskoj neobjašnjivoj sklonosti prema zlu, o tome šta ga kao književnika motivira da piše, o bosanskohercegovačkoj kafani, o besmislu svijeta i o novom romanu, koji najvjerojatnije neće biti onakav kakvim ga on sada zamišlja.

Vaš roman *Poslije zabave* počinje citiranjem rečenice Roberta Bolanja koja glasi: „I onda počinje oluja govana.“ Pitanje je da li uopće ikada živimo izvan oluje. Što vi mislite?

Stevo Grabovac: Ne živimo. Tačno je da ja zvučim kao onaj dežurni pesimista koji stalno pokušava da kaže kako je sve loše i uništeno, ali je činjenica isto tako da je cijela ljudska istorija puna tih strašnih i odvratnih oluja kroz koje su neki prošli, a neki na žalost, nisu. I danas se to dešava, naprosto izgleda da je čovječanstvo takvo, da je to čovjekova priroda, jer na žalost, iza svega stoji čovjek.

Rođeni na Balkanu prepuni su sjećanja. O tome između ostalog govori i vaš roman. Kakav je učinak sjećanja, u odnosu na sve ono što se dogodilo? Što mislite iz vlastitog iskustva, kako to sjećanje mijenja običnog čovjeka?

Stevo Grabovac: Ne znam koliko ga mijenja sjećanje, ali ga mijenja iskustvo. Moguće u tom kontekstu je da možemo reći kako nas mijenja sjećanje na iskustvo koje smo imali. Ja to nekako tako gledam. I trauma je jedan vid sjećanja kog se ne možemo riješiti.

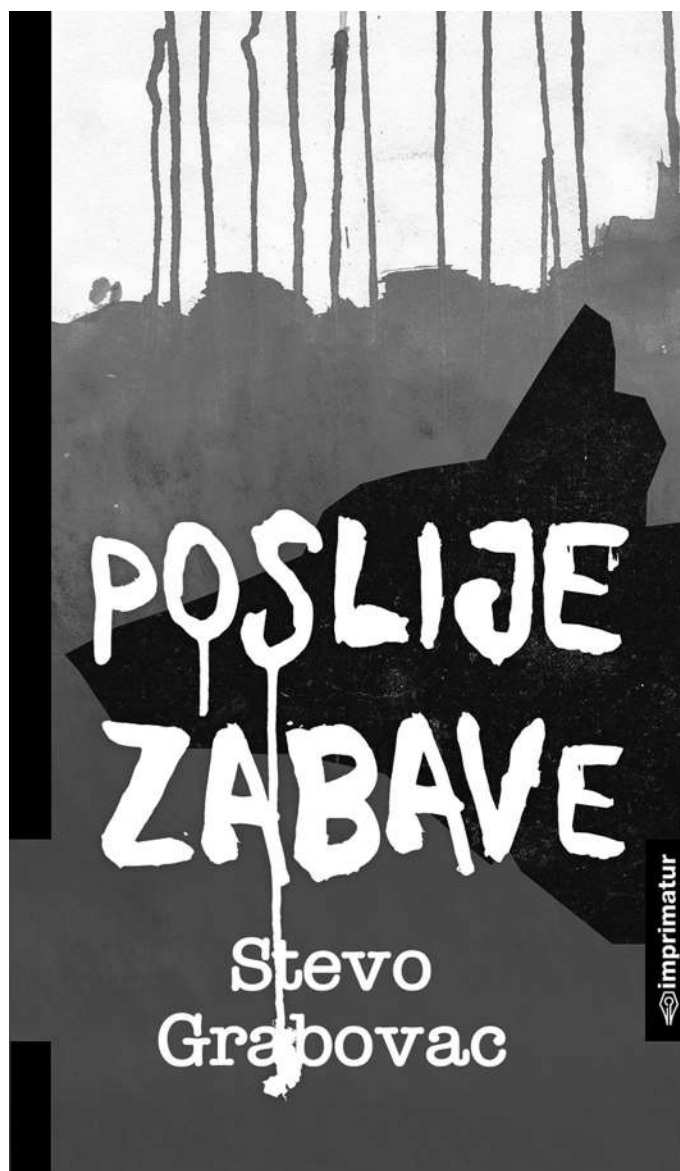
U odnosu na sve što se desilo u tom strašnom ratu u Bosni i Hercegovini 90-ih, tema ubistva djece koja se stvarno dogodila i trgovina organima, u vašem romanu, čini se, tek je jedna epizoda. Zašto ste tom vremenu i njegovoj razarajućoj radijaciji prišli sa strane, uvjetno rečeno, jednog pojedinačnog zločina?

Stevo Grabovac: Zato što postoje pojedinačni zločini. I jedino tako im treba prići. Ako vam neko kaže da je na tom-i-tom mjestu ubijeno 20.000 ljudi, iako se radi o zastrašujućoj cifri, vama ovaj podatak ne znači ama baš ništa. Ništa prema tom ne možete osjetiti. Kad se ljudi pretvore u cifre, gubi se ljudskost. Statistika nema nikakve veze sa empatijom.

Imamo one koji uporno pokušavaju da nastave dalje i to tako što će zaboraviti da se rat ikad desio i one koji i dalje ostaju u istom tripu i istoj priči kao i devedesetih. Bojim se da ni jedni ni drugi nisu u pravu

U jednom trenutku rekli ste kako je postojala opasnost da taj zločin ubistva djece bude zaboravljen. Ali, čini se, da smo na mnoge načine čitav jedan rat od prije tri decenije zaboravili?

Stevo Grabovac: Ne znam šta bih na to rekao. Razumijem da postoji potreba da idemo dalje i živimo mimo tih trauma i mimo odrednica koje su nam samim ratom nametnute. S te strane apsolutno razumijem želju za zaboravom. Problem je što se većinom ljudi nisu makli ni za milimetar iz tog vremena, a kao pokušavaju da ga negiraju. Mi danas imamo jedan paradoks: Imamo one koji uporno pokušavaju da nastave dalje i to tako što će zaboraviti da se rat ikad desio i one koji i dalje ostaju u istom tripu i istoj priči kao i devedesetih. Bojim se da ni jedni ni drugi nisu u pravu. No, u svemu tome, ispada da sam ponajmanje u pravu ja.

Rekli ste, vezano uz tu tegobnu temu vašeg romana, kako ne možete razumjeti pojam zla. Na dodjeli NIN-ove nagrade vrlo ste jednostavno rekli da ono što nam je potrebno jest ljubav. Nisu li dobro i zlo dvije strane istog svemira, čije je ishodište i metafizičke prirode?

Stevo Grabovac: Ja spadam u kategoriju onih ljudi koji misle da su stvari prilično jednostavne. Problem počinje već onog sekunda kad naš sagovornik kaže: „Ali ja mislim da to nije tako jednostavno.“ I onda shvatamo koliko različitih ograničenja svi imamo. Daleko od toga da ih ja nemam, ali ne vidim ništa metafizičko u ljubavi. Kao ni u smrti. Apsolutno je tačno da ćemo svi umrijeti. To nije metafizika, iako nam je pojam smrti potpuno neshvatljiv. Isto tako i ljubav. Jel' ti komšija nema para za hljeb? Pa daj mu za hljeb, pobogu, pozdravi čovjeka na ulici, učini neko dobro djelo bez da očekuješ kako ćeš izaći na naslovnici. Stvar je odluke; mi biramo hoćemo li činiti dobro ili zlo.

Glumac Ljuba Tadić govorio je kako se puno družio sa glumcima, ali još više sa kelnerima. Vi često govorite da dosta vremena provodite u kafani. Kako se kroz prozor kafane vidi Bosna i Hercegovina i preko nje?

Stevo Grabovac: Ma kroz prozor kafane se ne vidi ništa. Mi pijančevanje

opravdavamo tako što ga nazivamo „boemština“ a armije alkoholičara svaki dan krstare kraj nas. Hoću reći, nije svaki alkos boem, a alkosa je previše. No, znam šta ste me htijeli pitati, samo ja mislim da kafana nije mjesto za bilo kakvo jedinstvo, niti je kafana bilo kakva škola. Treba i izvjesno iskustvo kafane da se to shvati. U kafanu se odlazi s ljudima s kojima ste već u jedinstvu i to su ljudi koje volite i poštujuete. I da, u kafani se može popiti i kafa, sok, a bogami i mineralna voda.

Jedan od ključnih likova vašeg romana je vaš otac, odnosno otac glavnog junaka. Netko je rekao da dijete neće pronaći oca u Bogu, sve dok u svom ocu ne vidi komadić Boga. Što jest otac: osim i preko biološke činjenice i emotivnih, pozitivnih ili negativnih reminiscencija?

Stevo Grabovac: Mislim, ako smijem dodati, da sam i ja negdje napisao da je „otac produžena ruka Božija“. Iskreno mislim da ne postoji otac, kao lik u romanu, ne bi ni roman postojao, ne bi postojalo ništa od svega toga, otac je osoba koja donosi život, ali kao što rekoh i smrt. Tako da je on u mom romanu upravo ta poveznica koja spaja sve ključne niti ove priče. Tako je i u životu. Možemo vjerovati da se zapravo ništa nije desilo, ukoliko mi ne svjedočimo tome, a samim tim da ni ne postojimo bez drugih. Rekao bih da nije bilo oca, onda ni ovaj zločin, ni bilo koja priča zapisana u ovoj knjizi ne bi postojala. Otac je mom romanu početna, nulta tačka.

Jel' ti komšija nema para za hljeb? Pa daj mu za hljeb, pobogu, pozdravi čovjeka na ulici, učini neko dobro djelo. Stvar je odluke; mi biramo hoćemo li činiti dobro ili zlo

Rekli ste: „Ne zanima me politika, želim samo da se bavim književnošću.“ U pravu ste kao i dosta ljudi koji iz mnogo razloga ne žele govoriti o politici. Ipak, novi rat je čini se pred vratima?

Stevo Grabovac: Mi smo stalno u nekom ratu. Kao što maloprije rekoh, čovječanstvo je takvo, valjda u nama postoji ta ubilačka potreba koju izgleda većina ne može sama sebi osvijestiti, bar ja mislim da je u pitanju većina, a onda se desi da nas manjina ubijedi da opravdamo ubijanje drugog ljudskog bića. Ne znam ja o tome ništa, no čak i da znam, mislim da moj odgovor ništa ne znači dokle god je čovjek spreman da ubija drugog čovjeka.

Kažu da je pisanje javna ispovijed. Kako kaže Tomas Man: „Pisac je osoba kojoj pisanje teže pada nego drugim ljudima.“ Kako je sa vama: zašto zapravo pišete?

Stevo Grabovac: To je najteže moguće pitanje koje možete postaviti. I ja bih mogao posegnuti za floskulama koje su tačne, nema veze što su floskule. Kao na primjer: pisanje je neobjašnjiva potreba. Jeste. Pisanje je borba za dah zapravo. Pisanje dođe tamo gdje život prestane. I jeste tako. Možda ga nadograđuje, možda ga imitira, ali pisanje je odsustvo života. Naravno, postoje i oni romantični naivci koji vjeruju da je pisanje čuvanje stvari od zaborava. Volio bih da imam tu radosnu upornost i da još vjerujem u takve bajke, no neću osporiti da je istina ono u šta neko vjeruje.

Ne znamo što će sutra biti sa nama. Sve je na kocki i sve je na rubu. Bojite li se više nasilne smrti ili besmisla budućnosti?

Stevo Grabovac: Bojim se besmisla sadašnjosti.

Što god bilo, ovo vrijeme pruža više nego dovoljno razloga da vam se u glavi rodi ideja za novi roman?

Stevo Grabovac: Jeste, ali kako spadam u onu kategoriju pisaca koji ne objavljuju u nekom standardnom ritmu, ne bih istrčavao i govorio šta i kako i na čemu radim, ne zbog bilo kakvog praznovjerja, već prosto zato što bih slagao istog trena čim to kažem. Tekst je živa forma dok nastaje i ono što ja sad mislim da će moj budući roman biti, sigurno neće biti onda kad zaista bude završen.

ОСАМДЕСЕТ ГОДИНА ОД БУДАЧКОГ ПРОЦЕСА

НАШИМ СУ РУКАМА ПОБИЛИ НАШЕ ЉУДЕ!

Говор Чедомира Вишњића на предавању, одржаном 17. јуна у Београду, поводом 80 година од суђења скупини српских интелектуалаца, партизанских првобораца и народних првака с Кордуна, које је на својеврстан начин одредило судбину Срба у Хрватској

пише: Чедомир Вишњић

Даме и господо, драги земљаци, уважени Слободане Жегарац с породицом!

Хвала вам свима на привилегији да вам се вечерас обратим, привилегији коју сам, надам се, освојио једним старим послом од прије 30 година.

Елиптично би се то могло рећи овако: књига *Кордунашки процес*, дакле и та тема у јавности, настала је чим је то било могуће. Политички и историјски. Желим рећи, да је њено настајање, истраживање, писање и објављивање, заправо дио теме којом се она бави. Зашто није била могућа прије 1990. – 1991. године, вјероватно никоме у овој дворани не треба објашњавати. Не треба објашњавати ни то колико смо сами криви за то, колико смо као народ гријешни, према истини и према самима себи. Колико смо били укопани, нарочито ми Крајишници, али не само ми, у нашу традиционалну улогу, чувара државе и режима. А онда су дошле 90-е, сасвим у складу с прогнозама Кораћа, Жегарца и Бунчића, и морало се почети откопавати узроке; и општег тока ствари и наших слабости.

За тему суђења у Горњем Будачком ја сам први пут сазнао из књиге свог земљака Ђуре Затезала, о ИВ конференцији ОК Карловац, негдје средином 80-их, једне од Ђуриних најбољих књига. Озбиљни су историчари тада писали о њој, управо зато што су знали какав значај

има макар и ограничено свјетло бачено у тој књизи на овај процес, процес припреме за преузимање и учвршћење власти, који је у свом појавном слоју био, у овом случају, правосудни. Када сам започео своје истраживање, прије тачно 30 година, ја сам заправо желио одговорити на питање ограниченог значаја, оно које се нама тада наметало, као кључно, јер нисмо још били свјесни да треба и да ћемо морати копати дубље; жељели смо себи објаснити, како нас је то и зашто нас је, нас Србе у Хрватској, тадашњи СДП/КПХ, оставио на џедилу, зашто се тако лако одрекао оних који су га примили у своја села и своје шуме и довели на власт. Зашто је тако неславно пропало оно у што смо ми у огромној већини вјеровали и устали још једном да то бранимо.

Кад сам ја кренуо у истраживање, још није било све готово, али је много тога, нарочито нама у Загребу, било јасно. Била је то 1994., а завршио сам посао у идуће три, о којима вам исто не морам много говорити. Младом човјеку нормално је све оно што види око себе, у томе је једна од тајни живота и нашег постојања. Тако сам и ја, ваљда сматрао нормалним у том времену, да идући сваки дан на жељезничку станицу у Доњим Дубравама, па влаком у Загреб у Државни архив, залијежем око цесте за живице или трње, кад бих чуо да наилази који ријетки аутомобил, да ме неко из њега у селу означеном као непријатељском, не „почасти“ рафалом. Али зато у исто вријеме, не због трулог баланса, него истине ради, нека и овдје и овом поводом, на скупу избјеглих и прогнаних Срба буде споменуто часно име тадашњег равнатеља ХДА-а Јосипа Колановића. Човјека који кад је видио

непознатог младића испред себе, имао сам чак дојам, задовољан што може учинити нешто за неког ко му се легитимисао као Србин, који је посегао у сеф своје институције гдје су лежали незаведени кључни материјали овог процеса, као све до тада политички експлозиван материјал. На кошуљици документа је писало „за друга Јанка“. Ја сам име „Јанко“ тада протумачио као партијско име Моше Пијаде, који је, као што је познато, увијек показивао интерес за нашу тему, и можда и јесте тако. А можда је у питању један од истражних официра у процесу с истим партијским надимком, Ђуро Станковић, иначе отац угледног српског историчара. Али то није важно, важно је да сам те материјале добио на први упит и на потврду коју сам донио из СКД „Просвјета“. Дакле, у том је тренутку постало могуће.

Жељели смо себи објаснити, како нас је то и зашто нас је, нас Србе у Хрватској, тадашњи СДП/КПХ, оставио на цједилу, зашто се тако лако одрекао оних који су га примили у своја села и своје шуме и довели на власт

И као што сам рекао да смо сами према себи и својим људима били слободни и сурови, не заборавимо – и према другима, тако сад морам додати и ово, необично је важно и без тога би било тешко реконструисати и разумјети цијелу причу и све њене рукавце. Наиме, тада је још било могуће архивски материјал допунити разговорима с преживјелим савременицима. Ја сам имао срећу да сам с много њих разговарао, оно што се каже – у задњи час, и у битно промијењеним околностима. Тако сам у њеном београдском стану разговарао с Анком Вујичић, заслужним партизанским борцем и дивном женом, чланицом ОК Карловац, којој морамо поред свега осталог захвалити и то што је архив овог ОК-а најбоље сачуван архив једног партијског тијела овог нивоа. Она га је у сандуцима на коњима као драгоценост пребацивала од Кордуна до Дрежнице и натраг, у земуници и ван њих и тако омогућила да настане богат уводни дио ове историје. Разговарао сам с истинским јунацима Кордуна: Николом Видовићем, Радом Булатом, Павлом Јакшићем, од директних учесника с Драгићем Бунчићем, Љубом Мартиновићем, Миланом Јаковићем, човјеком изванредне меморије, ратним секретаром КК Плашки, имам обимну преписку са Стевом Косановићем Јабучаром и мању с Јоцом Еремићем, дуго сам разговарао и много од ње сазнао, с Вељковом сестром Мицом Алујевић, са Ђаниним сином Николом Копреницом. И сви су они, то желим нагласити, укључујући и тврде партизанске кадрове, попут Раде Булата, сви су они имали снажан осјећај нечисте савјести поводом овог догађаја, сви су пружали подршку да се, како су они вјеровали, сапере тамна мрља с њихове историјски чисте борбе. Разговарао сам и са

Савом Златићем, који је својим јавним ангажманом под крај живота, опрао неке своје гријехе према Кордуну и Кордунашима. Мица Алујевић ми је тада донијела, ако се добро сјећам, копију Вељковог дневника, али ја на жалост, као да у том тренутку нисам био свјестан праве важности тог драматичног документа и он ми је нестао из видокруга. Своју поштену задњу ријеч је оставио многозаслужни и многогријешни Ђаница Опачић у рукопису својих Сјећања, који се налази необјављен у архиву САНУ-а и чека да ми скупимо снаге и памети да га издамо.

Посебно искуство је био разговор с Драгићем Бунчићем, тада пензионисаним судијом у Новом Марофу. Они који знају причу, знају и то, да је он изговорио неке од најхрабријих критичких формулација о покрету којем је припадао. Био је једини велики гријешник који је преживио а да није побјегао. И да не бих себе понављао у лошијој верзији, прочитаћу вам уломак из поговора другом издању књиге који се односи на тај сусрет: „У међувремену смо испратили преостале јунаке књиге, људе којима је она представљала или највећу радост или велики изазов. Драгића Бунчића сам упознао већ при крају рада на ‘Процесу’. Био је тада тешко болестан, на спомињање сваког имена из прве половине четрдесетих, он је само плакао. Плакао је свих година овог задњег рата на спомен завичаја. Родбини која га је обилазила у то вријеме, плачући је доказивао, како они ништа не разумију, и да ће они на Кордуну сви бити побијени. Био је читав живот под утиском једне тамне силе, која му се први пут указала као двадесетогодишњаку и чинила попут непробојног зида. Тада, кад сам га посетио, лежао је у кревету, готово непокретан, окружен књигама: Добрица Ћосић, Шолохов, Троцки, комплет првих годишта ‘Српског књижевног гласника’, колико се сјећам. Генерацијски гледано, можда типична мјешавина високог нивоа, али за Нови Мароф, свакако непоновљива. На крају је иза овог предратног члана КПЈ и дугогодишњег новомарофског судије, остала жеља да буде сахрањен на свом сеоском гробљу, у пратњи три православна свештеника. Тада, децембра 1998, ми малобројни пријатељи, успјели смо довести само оца Михајла од манастира Гомирје, и Драгић је најзад починуо у свом опустјелом Дворишту.“

Тако је настајала прича о Кордунашком процесу. И сада под претпоставком да и овдје може бити људи који ипак не знају, или овршно знају о чему се тачно ради, рецимо у најкраћим цртама; да говоримо о суђењу скупини српских интелектуалаца, партизанских првобораца, народних првака с Кордуна, уз напомену како је Илија поријеклом Личанин, а кордунашки зет, а Вељко се у завичај вратио из Бјеловара, преко ратне Србије. Људи, дубоко разочараних у политику покрета којем су безалтернативно припадали, јер је та политика, по њиховом мишљењу, водила народ у физичко нестајање. Морамо одмах рећи да у историји цијелог тог рата на нашим просторима ми немамо записа о постојању сличне групе људи, који би до предзадње године страдања и суровости сваке врсте, очували нештећен морални осјећај и критичку свијест и у једном тренутку, готово самоубилачки, одлучили поступити у складу с њима. Били су најближи ономе што је Манес Шпербер, значајни европски љевичарски интелектуалац у свом роману *Као суза у океану*, морао измислити; постојању не стаљинског антифашистичког покрета, па чак и војске. Да би њихови другови који су као војници били опрезнији и одлучнији, Јабучар, Еремић

и остали бјегунци, схватили да алтернативе заправо није било. Не заборавимо притом битну околност; до лома долази у прољеће 1944. године, у тренутку у којем коначни исход рата више није неизвјестан ни за кога. Подудариле су се двије околности, с трагичним коначним исходом: рад партијског водства Хрватске на чишћењу политичког терена пред коначну побједу и преузимање власти, и очај ових људи над стварношћу устаничких крајева с којом они улазе у ту побједу која би требала бити и њихова.

Сви су они, укључујући и тврде партизанске кадрове, попут Раде Булата, имали снажан осјећај нечисте савјести поводом овог догађаја, сви су пружали подршку да се сапере тамна мрља с њихове историјски чисте борбе

Иако свјестан да на тај начин и вечерас чинимо неправду неким од њих, њихова размишљања, емоције, хтијења, изразићемо кроз ријечи двојице најистакнутијих; Вељка Кораћа и Илије Жегарца. Понајприје због јединственог Вељковог дневника, документа с којим се не може мјерити ниједан накнадни запис, ма колико био темељит и поуздан. А Илија је у истрази дао cjеловиту и прецизну формулацију читаве драме, и њихове и наше. Издвојићемо овдје два пауса из Дневника који подједнако илуструју и објективну ситуацију на Кордуну у времену 1943. – 1944. и њихов субјективни доживљај. Први запис се односи на њихово преживљавање у земуници у зиму почетком 1943. Они се, дакле, не повлаче у офанзиву с народом у Босну, одлазе у рупу и чекају своју судбину. Други је запис настао након повратка народа из Босне у гладно и болно прољеће треће године рата:

„23. I 1943. (...) Око 11 дрекну неко с брада: Ево их, иду. Сваки је појурио на своју страну. Свијет је извлачио посљедње што је стигао. Непријатељ је био ту. Илија зграби канту за воду и нешто ствари. Боса поплон и печену пуру, а ја Слободана на леђа и окренуо пут земуници. Једва што смо стигли и спустили се унутра зачу се шмајсер са брада. Затворили смо брзо поклопац и узбуђени чекали. Вријеме је пролазило и нико се није чуо... Око 4 сата зачу се пуцање у самом калу и некаква вика. Срце је жестоко ударало и ми смо напето очекивали. Договорили смо се да ће нас Илија пиштољем убијати у случају да нас нађу а затим бацити бомбу. Већ се смркавало, све се стишало. Били смо већ смирилији. Ипак смо опазили да поклопац није добро сјео и то нас је забринуло. Ако наиђу наћи ће нас. Говорили смо шапатом. Зло је било што није било воде и нисмо понијели киблу.“

„12. IV 1943. Ноћу је падала киша. Ујутро журим са вијестима, јер морам опет у Војнић на састанак. Код Карана сретох Драгицу. Умрла

јој је сусједа. Од тифуса. Неком одборнику Новаковићу исто тако. На другом једном мјесту умрле су 4 жене. Умире свијет. Умире брзо. Нешто болест, још више измрцвареног психичке потиштености и глад уништиће га потпуно. Свраћам опет до Миле. И у њеној кући лежи двоје дјеце. Леже на земљи замазани, упљувани сопственом пљувачком, ти биједни остаци кордунашке младости, сјајних лица и упаљених очију од температуре, леже и гледају те. Булазне и траже непрестано да пију. На другој страни стара баба која се је с том дјецом скоро вратила из Босне, а под ногама јој се налази крабуљача за млијеко. Сједи бака и псује свијет и живот и сјећа се како је било лијепо за покојне Аустрије.“

„... сад свјестан своје велике погрешке изјављујем да страшна трагедија српског народа у Хрватској, узрокована не његовом кривњом, доводи до његовог потпуног уништења, а негдје и истребљења. Тврдо смо били увјерени да се рат неће дуго свршити и да све што он буде трајао дуже да ће народна страдања бити већа и да све што он буде трајао дуже да ће народна страдања бити већа и на крају крајева, плодове и муке српских бораца уживаће они који су или отворено сарађивали са окупатором, тј. усташе, или други дио хрватског народа који није у борби учествовао. Из таквог гледања родила се и наша погрешна претпоставка о штетности НОБ по српски народ, управо, не уопће борба, него оваква борба. Знали смо да је борбу требало започети, али друкчије је водити, тако да би што мање жртава било.“

Дакле, „плодове и муке Српских бораца уживаће они који су или отворено сарађивали са окупатором, тј. усташе, или други дио хрватског народа који није у борби учествовао.“ И то није наклапање савременог патриотског публицисте, већ размишљање ухапшеног у перо истражног официра за суђење које никако није слутило на добро.

За све нас данас, мимо емоција које је тешко избјећи, остаје озбиљно питање, како да памтимо, да смјестимо у културу сјећања, како да обиљежавамо 14. јун. Дан изрицања пресуде. Чињенице су неумољиве, опет помало елиптично: нашим су рукама побили наше људе! Већ је тада морало бити јасно много тога што људи нису могли или нису жељели разумјети. Очекивала се побједа и пред тим су блиједили сви докази о неравноправном ујелу у њеном извојевању. А они су знали, и зато су и побијени! Зато, и кад кажемо данас, а ја то кажем с пуним увјерењем, да су Вељко Кораћ и Илија Жегарац наше националне иконе, ми ипак нисмо ријешили проблем до краја. Управо због чињенице, ко је све сједио за судачким столом и ко је читао оптужницу. Иконици су ликови и због тога, а то је подједнако важно, што њихова побуна не дира трагичну величину устанка 1941. године. Зато и њих двојица и њихова група стоје у темељима модерног идентитета Срба из и у Хрватској којим избегавамо старе подјеле, негативне дефиниције и посуђене величине. Или величине именоване од неког другог.

Дан пресуде овој групи бораца мора бити дан нашег националног покајања, наше пуне трезвености, нашег познавања и разумијевања властите историје, коју као ни ничију нису чинили само јунаци и свеци. Тиме један тужан дан добива смисао, а њихова жртва води у будућности.

Београд, 17. јун 2024.

СРБИ ИЗ ХРВАТСКЕ У КОЛОНИЗАЦИЈИ ВОЈВОДИНЕ (1921. – 1941.) – ФРАГМЕНТИ ЖИВОТА И СУДБИНА (2)

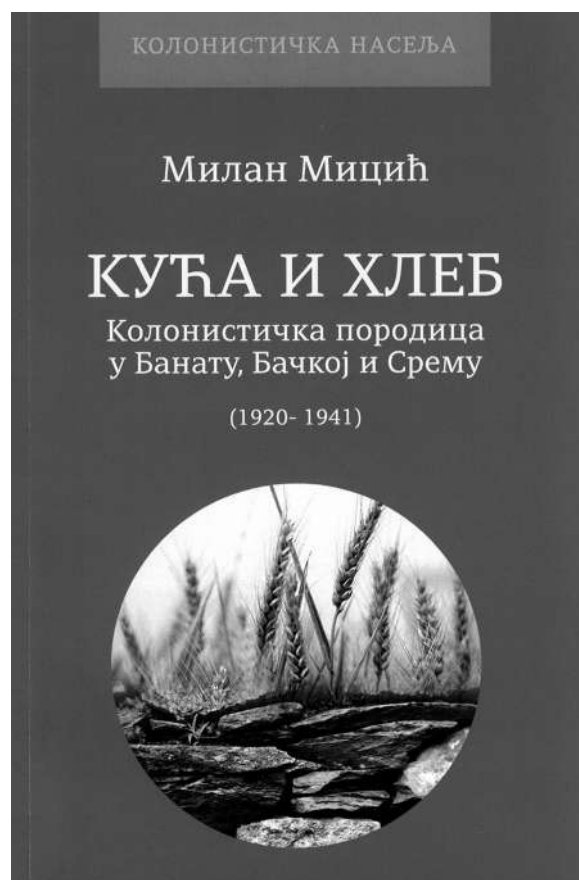
МУКОТРПНО И СОЛИДАРНО

Жалба на чланове Друге аграрне заједнице у Војвода Степи од стране председника Прве аграрне заједнице била је слика унутрашњих судара у новом насељу у којем су се нашле различите завичајне групе чији су се чланови тек позиционирали у колонији, а сукоб је нарочито био изражен између херцеговачке и личке досељеничке заједнице

пише: **Милан Мицић**

Драгић Вишњић родио се у Цетинграду код Слуња 1890. године. Као млад отишао је у Америку на рад и већ на почетку Великог рата, августа 1914. године, из Сан Франциска у Калифорнији отишао је редовним бродским линијама ка Европи, па потом ка Србији где се пријавио у добровољце српске војске. Када се рат завршио, вратио се на Кордун и оженио се Пером Жигић, из Лике, из Широке Куле код Госпића, и њих двоје су 6. септембра 1922. године дошли на велепосед породице Фернбах код Старе Моравице, у близини Бачке Тополе. У колонији Бачки Соколац добио је 9 к.ј. земље, а 1930. године изградио је кућу.¹

Драгић је 10. јула 1925. године имао следеће имовно стање: 8 к.ј. и 1.102 кв. хв. земље, краву, 102 кг. кромпира, 300 кг. пшенице, 500 кг. кукуруза и 1.000 кг. зоби што значи да је био човек који је тек почињао свој живот на простору насељавања и имовина му је била оскудна, али и залихе хране. Ипак, у том тренутку када је Драгић имао двоје деце синове Милана (1923) и Марка (1924), поседовање краве могло је обезбедити исхрану за тек рођену децу.²

Пера и Драгић створили су укупно петоро деце: године 1926. родила се ћерка Олга, године 1931. син Душан који је преминуо са годину и по дана 1. новембра 1932. године и ћерка Драгица рођена 1941. године. Драгић је често избивао од куће јер се бавио пиљарством. Често је боравио у Београду и по неколико месеци налазио се између Београда и сремских села.

Мађарска војска породицу Вишњић 19. маја 1941. године истерала је из њихове куће у Бачком Сокоцу. Најстарији Перин и Драгићев син Милош као осамнаестогодишњи младић умро је 12. јуна 1941. године у привременом логору Југовићево код Новог Сада. Све до 4. априла 1945. породица је била у логору Шарвар у Мађарској.³

Тодор Кривокућа из Препутног код Војнића био је у групи од тридесетак добровољаца – колониста са Кордуна која се померала услед несталности нове банатске границе приликом разграничења Краљевине СХС и Румуније у Банату 1918. – 1923. године. Јован Шарић насељен у Малом Жаму код Вршца описао је кретање ове кордунашке досељеничке групе:

¹ Душан, Иванчевић, *Бачки Соколац М 19 224, Рукописно одељење Матице српске (необјављен рукопис)*, Нови Сад 1957

² Архив Војводине (у даљем тексту: АВ), ф.115. *Савез аграрних заједница за Банат, Бачку и*

Срем, к.86 Бачки Соколац

³ Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

„Ова аграрна заједница изгубила је своје време и своју будућност услед евакуације румунске границе. Заједница је добила земљу у Великом Жаму, али нас је Министарство аграрне реформе преместило у Конак где смо седели на железничкој станици десет дана, па натраг у Велики Жам где смо седели три месеца, а одатле у Велико Средиште где смо седели четири године, а 1926. године власт нас је преместила у Мали Жам.“⁴

Тодор је тако био изложен непрекидном лутању на непознатом простору, без куће и сталног места боравка, дуго у стању привремености и нерешене основне егзистенције. Године 1939. био је дужан аграрној заједници у Банатском Новом Селу код Панчева 3.512 динара што су биле позајмице намењене да се у првим годинама колонизације прехрани породица и подигне кућа.⁵ Тодор, заједно са својим земљацима са Кордуна Видом Црнковићем, Ђорђем Радуловићем и Павлом Трбојевићем, одлучио је да сам потражи боље и сигурније место за формирање новог домаћинства од Малог Жама на самој банатској граници, у близини Вршца.

Мађарска војска породицу Вишњић 19. маја 1941. године истерала је из њихове куће у Бачком Соколцу. Најстарији Перин и Драгићев син Милош као осамнаестогодишњи младић умро је 12. јуна 1941. године у привременом логору

На оснивачкој скупштини аграрне заједнице у већински румунском Банатском Новом Селу код Панчева 24. децембра 1928. године, међу петнаест оснивача те заједнице налазио се и Тодор што значи да је најкасније 1928. године напустио становање у кирији у Малом Жаму и преселио се у близину Панчева где је исте године био намењен плацем за градњу куће. Председник ове заједнице 10. новембра 1929. године постао је Петар Миљановић, добровољац са Кордуна и из САД-а, и тада је Тодор постао члан Управног одбора, што говори о доминацији кордунашких досељеника међу колонистима којих је било и из Босне и Боке Которске.

Тодор је брзо научио да ради земљу у Банату и трудио се да прошири имање. Тражио је 2. фебруара 1934. године земљишну повишицу наводећи да је „оптерећен великим бројем чланова породице, а земља коју сам добио толико је слаба да се не могу исхранити. У нашој општини има земље на располагању па вас молимо да нам је доделите“.⁶ Ускоро, 7. априла 1934. године, група од седам добровољаца са Кордуна насељених у колонији Банатско Ново Село добила је земљишну повишицу од 14 к.ј. земљишта. Тодор је 30. маја 1936. године повећао свој земљишни посед, јер је своје имање код Војнића дао добровољцу Милану Јаузу из Црне долине код Приједора ненасељеном у колонији Банатско Ново Село који је њему дао своју земљишну парцелу у Банату.⁷ Његово економско јачање било је видљиво јер је 21. новембра 1939. године тражио кредит од 5.000 динара ради куповине земље и у залог је био спреман да да две добровољачке парцеле. Та сума била је само део суме коју је требао да плати јер он је „купио парче земље у вечито“.⁸ Ојачана економска позиција Тодора Кривокуће у другој половини 30-тих година 20. века на простору насељавања била је слика његове виталности и способности да се прилагоди новим околностима живота у банатској колонији.

Јован Мицић из Мајског Тртника, код Глине, рођен је 15. септембра 1893. године. По породичном казивању отишао је са 17 година у Америку пошто је оцу Илији из штале одвео два коња, продао на вашару у Петрињи и под именом Никола Дубајић са фалсификованим пасошем доспео до Америке.⁹ Никола Дубајић 12. јуна 1910. године као седамнаестогодишњак искрцао се на острво Елис. У САД доспео је из енглеске луке Саутхемптон на броду *Њујорк*.¹⁰

Јован је у САД дошао као српски добровољац на Солунски фронт и после рата добио је земљиште у Ади код Вуковара, али је тражио промену земљишта и добио је земљу у колонији Војвода Степа.¹¹ Јован није имао намеру да се сели у Банат. Земљиште добијено у Банату био му је један од извора прихода и још једна могућност у животу. Душан Милошевић, колониста из Поцрња, код Љубиња, и председник Прве аграрне заједнице, 24. августа 1934. године жалио се Савезу аграрних заједница за Банат на чланове Друге аграрне заједнице „Мицић Јову, Шукунду Младена,¹² Сирар Петра и Павковић Илију који се не налазе у овој колонији, а земљу имају. Само дођу, саберу у џеп аренду са земље, а о кућама ни помена нема.“

Ова жалба на чланове Друге аграрне заједнице у Војвода Степи од стране председника Прве аграрне заједнице била је истовремено слика унутрашњих судара у новом насељу у којем су се нашле различите завичајне групе чији су се чланови тек позиционирали у колонији, а сукоб је нарочито био изражен између херцеговачке и личке досељеничке заједнице (Јово Мицић и Младен Шукунда – Банија, Петар

⁴ АВ, ф. 119 Савез аграрних заједница за Банат, к. 68 Мали Жам

⁵ АВ, ф. 119, к. 68 Мали Жам

⁶ АВ, ф. 119, к. 49 Банатско Ново Село

⁷ Историјски архив Зрењанин (У даљем тексту: ИАЗ), ф. 99 Комисија за ликвидацију аграрне реформе Петровград, к. Банатско Ново Село

⁸ АВ, ф. 119, к. 49 Банатско Ново Село

⁹ Казивање Остоје Мицића, сина Јована Мицића, Војвода Степа

¹⁰ <https://www.history.com/topics/immigration/ellis-island>

¹¹ Казивање Остоје Мицића, сина Јована Мицића, Војвода Степа

¹² У Другој аграрној заједници у Војвода Степи 21. августа 1935. године Младен Шукунда из Глинског Трновца водио се као „непознат“; у истим списковима 1936. – 1938. године води се његово име, а 18. маја 1939. године у напомени наводи се да је преминуо. АВ, ф. 119, к. 57

Сирар – Босна, Илија Павковић – Лика). То није била борба само за статус у новом месту живљења већ и борба за земљиште као извор егзистенције. Ненасељавање колониста значило је и одузимање њима намењеног земљишта и могућност онима који су се населили да добију земљишни додатак.

Заједница је добила земљу у Великом Жаму, али нас је Министарство аграрне реформе преместило у Конак где смо седели на железничкој станици десет дана, па натраг у Велики Жам где смо седели три месеца, а одатле у Велико Средиште где смо седели четири године

Истог дана када је писана тужба председника Прве аграрне заједнице (24. августа 1934. године) Јован Мицић упутио је захтев Другој аграрној заједници у којем је тражио 1.000 цигала и 700 црепова јер „намеравам на свом грунту подићи нешто мало кућице како би имао станишта да би могао населити фамилију. Обавезујем се да ћу подићи кућу до бербе кукуруза.“¹³ Очигледно колониста Јован Мицић овај захтев за градњом куће написао је под притиском тужбе председника Прве аграрне заједнице, јер је његова молба одбијена на седници Друге аграрне заједнице 4. септембра 1934. године са образложењем да је „именовани кући отпутовао и отказао позајмицу“ што говори о Јовановом формалном маневру да избегне одузимање намењеног земљишта. Обећање да ће подићи кућу до „бербе кукуруза“ значило је подизање куће током септембра месеца 1934. године. „Мало кућице“ наговештавало је разлог зашто се кућа гради да би се сачувала земља, али и говори о величини и условима живота у кућама које су градили колонисти, као и могућностима брзе градње куће јер се она градила од *надоја*, односно посебном техником набијања земље како су се градиле куће у панонском простору.

На скупштинама Друге аграрне заједнице од 18. априла 1935. године до 6. септембра 1936. године поред имена Јована Мицића у напоменама је записано: „Глина, Хрватска, није у селу“ и „Хрватска,

кући“. Фебруара 1936. године међу именима 23 колониста који су добили грађу за кућу било је име Јована Мицића, што значи да је кућа у улици Алексе Шантића, у колонији Војвода Степа, требала да се гради током 1936. године по добијању потребне грађе и црепа за покривање куће.¹⁴ Јован је решио током 1936. године да изгради кућу да би сачувао земљиште које још није било његово власништво, али је улазило у процес правног преноса на његово име. Кућу у улици Алексе Шантића Јован је изградио на плацу од 800 кв. хв. ненасељеног добровољца Павла Зинаје из Мајског Тртника који је као надокнаду добио 800 кв. хв. земљишта у атару колоније.¹⁵ Павле Зинаја очигледно је био пријатељ, ратни друг и мештанин Јована Мицића, а он је био намењен земљиштем у атару новог села, као што се по правилу чинило са онима који нису били насељавани.

У поменутој кући боравила је током 1937. и 1938. године породица колонисте Николе Узелца из Јошана, код Удбине, а породица Јована Мицића у њу се уселила марта 1938. године тако да су ове две породице живеле годину дана заједно, док породица Узелац није изградила кућу.¹⁶ Услед недовољно организоване колонизације, колонисти су се ослањали једни на друге и колонизација 1921. – 1941. године носила је карактер изразите међусобне солидарности колониста услед тешких услова насељавања. Године. 1942. Јован Мицић купио је кућу од удовице Вукосаве Јовановићи из Ченеја у Румунији у ул. Зетској бр. 19., непосредно уз кућу Миле Коварбашића из Дреновца код Глине, са којим је друговао.¹⁷ Куповина куће поред куће *земљака* и ратног друга, такође добровољца из САД-а, говорила је о ослањању насељеника приликом колонизације пре свега на себи познате људе из свог родног краја. Малобројни колонисти са Баније у Војвода Степи тако су се међусобно повезивали, помагали у пољским радовима и неговали заједничко сећање на родни крај.¹⁸ Податак о добровољцу Илији Царићу из Жировца, код Двора на Уни, од 24. септембра 1937. године који „живи у Америци, али се на њега експропирише земљиште јер му је насељен брат са породицом“ говори о насељавању његовог брата Марка Царића са којима је Јован такође одржавао блиске односе и међусобно се помагао у свакодневном животу на новом месту живљења.¹⁹

Јован Мицић био је трговац стоком и током 1936. године пропао је у трговини услед сточне болести. Рус-емигрант у једној глинској гостиони рекао му је да што пре оде за Банат јер ће „овде бити крви до колена“. Јован се преселио у Банат са женом Стојом рођ. Лончар из Мајских Пољана, сином Остојом и ћеркама Драгицом и Милком.²⁰

Мане Петровић родио се 1892. године у Плашком. У *Великом рату* (1914. – 1918.) као аустроугарски војник борио се у Италији, где је и био заробљен а потом као један од 600 добровољаца из Италије дошао на Солунски фронт.²¹ У процесу колонизације 28. априла 1921. године доселио се са женом Драгицом рођ. Латас и четворо деце на подручје

13 АВ, ф. 119, к. 57

14 АВ, ф. 119, к. 57

15 ИАЗ, ф. 99, к. Војвода Степа

16 Милан Мицић, *Прве деценије трајања*, Зрењанин 1997, 25.

17 *Казивање Остоје Мицића, сина Јована Мицића*

18 М. Мицић, н.д., 152–161

19 ИАЗ, ф. 99, Комисија за ликвидацију аграрне реформе Петровград

20 Милан Мицић, *Американци – српски добровољци из САД (1914 – 1918)*, Ново Милошево 2018, 104.

21 Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

општине Стара Моравица код Бачке Тополе где је касније формирана колонија Бачки Соколац.²² Мане Петровић и породица нашли су се у привременом смештају. Од 6. маја 1921. године, породица Петровић живела је на салашу удовице Иштвана Бесередија, где је боравила до краја новембра 1921. године. Велепоседник Иван Тумбас иселио је тада породицу Петровић и она је, према извештају Жупанијског аграрног уреда у Суботици од 2. јула 1922. године, живела у *кирији* у селу Стара Моравица, у помоћним просторијама у тескобним и нехигијенским условима.²³ Утицај велепоседника на аграрну администрацију у поменутом случају је видљив и био је знатнији од утицаја *ратног победника* српског добровољца који је иначе био солидно образован човек са 4 разреда основне школе. Живот у неизвесности, без сопствене куће, у лошим условима тражио је од Мане да прави кућу, поготово што је ћерка Софија рођена 20. маја 1920. године у Лици преминула 25. јануара 1922. године и била сахрањена у српском селу Пачиру. Мане и Драгица саградили су кућу у колонији Бачки Соколац 1924. године и били су надељени са 9 к.ј. земљишта.²⁴ Да би саградио кућу, набавио пољопривредна радила и музну и вучну стоку, Мане је морао да се задужује тако да је био *притиснут* знатним дугом. Године 1936. само аграрној заједници у селу дуговао је 6.465 динара али му је 5.403 динара отписано према закону о отпису сељачких дугова из исте године.²⁵ Мане је у завршној фази формирања домаћинства покушао да прошири имање. Тако је 28. јуна 1939. године тражио зајам од 33.000 динара од Сомборске банке, уз рок отплате на 25 године за куповину 3 к.ј. и 600 кв. хв. земљишта од Миле Петровића, али није познато да ли је ова куповина реализована.²⁶

Мане и Драгица родили су укупно осморо деце од којих је шесторо преживело. Шестогодишњи син Дамјан умро је 1931. године и сахрањен је у Старој Моравици. Када је рат дошао, Манетова и Драгицина породица од 19. маја 1941. године боравила је у логору Југовићево, а потом је од стране мађарских окупационих власти логорисана у Шарвару. Породица је успела да изађе из логора 6. фебруара 1942. године, а 10. фебруара 1942. године обрела се у избеглиштву у Србији, где им је Недићева влада организовала смештај у селу Кумодражу, код Београда, где су боравили до 15. новембра 1944. године. Крај рата донео је још једну породичну трагедију. Шеснаестогодишњи син Никола 17. јануара 1945. године као борац Југословенске армије погинуо је у селу Доњи Драгељевац у Босни.²⁷

Лука Теслић родио се 1897. године у Острвици код Госпића. У детињству завршио је 4 разреда школе, а потом отишао у Америку на рад. Из Јукстона у Охају отишао је у добровољце српске војске²⁸ и ступио у српску војску 30. октобра 1918. године.²⁹ Јуна 1922. године доселио се у општину Стара Моравица, код Бачке Тополе, са женом Миком Вуновић и двогодишњим сином Богданом. Мика и Лука родили

су шесторо деце, а једногодишња ћерка Смиљана преминула је 2. маја 1928. године. Промена места становања, лоши услови живота и честа рађања разболели су Мику и она се вратила у Лику да се излечи. У Дивоселу код Госпића преминула је 1929. године у двадесет деветој години живота и сахрањена је на сеоским гробљу. Две године потом, године 1931., из Читлука код Госпића дошла је деветнаестогодишња Сара Кричковић са којом се Лука оженио и 1932. године добио ћерку Зору, а 1933. године сина Милана.

Лука је 1928. године изградио кућу у Горњој Рогатици и био надељен са 9 к.ј. земље. Потом се навикао да ради бачку земљу и почео да шири имање. Од Мане Бјеговића, који се није доселио у колонију, купио је 6

Јован Мицић из Мајског Тртника, код Глине, рођен је 15. септембра 1893. године. По породичном казивању отишао је са 17 година у Америку пошто је оцу Илији из штале одвео два коња, продао на вашару у Петрињи и под именом Никола Дубајић са фалсификованим пасошем доспео до Америке

к.ј. земље, од Пирошке Унгар велепоседнице 3 к.ј. и Сомборске банке 2. к.ј.³⁰ Лука је 5. децембра 1938. године од Владе Грујића из Старогх Сивца купио 3 к.ј. земљишта.³¹ Године 1933. Лука је отворио кафану у новом насељу поред кафане Ђуре Рапајића-Ћусине. Кафана је била лепо уређена, имала је велика дрвена врата, дрвени под, уређен шанк. Кафана се звала *Тесла*. Лука је био крупан човек, који је у Америци научио бокс и по причама у колонији боксовао је за новац широм Америке, а његова предност је била лева рука. Важио је за најјачег човека у Горњој Рогатици и околини. Сваког ко би реметио ред у кафани Тесла хватао би за леђа и избацивао напоље. Једном приликом Лука је бацио тег у дворишту Раде Узелца који је завршио на крову и

22 Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

23 АВ, ф.93 Жупанијски аграрни уред Суботица, к.19

24 Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

25 АВ, ф.115, к.86 Бачки Соколац

26 АВ, ф.115, к.86 Бачки Соколац

27 Д. Иванчевић, *Бачки Соколац*

28 Душан Иванчевић, Горња Рогатица, *Рукописно одељење Матице српске*, М 19 222 (необјављен рукопис), Нови Сад 1957

29 Предраг Вајагић – Душам Маодуш – Владимир Павлов, *Амерички Срби – добровољци српске војске у Великом рату*, Бачка Паланка 2024, 618

30 Д. Иванчевић, *Горња Рогатица*

31 АВ, ф.115, к.86 Бачки Соколац

оштетио плафон у дневној соби. Лукина супруга Сара спремала је храну, а у кафани се могло пити на вересију. Око кафане недељом окупљали су се насељени добровољци који су се надметали у мерењу снаге и другим играма.³² Када су мађарске окупационе власти протерале колонисте из Горње Рогатице, Лука је са породицом био логорисан у логору Шарвар у Мађарској до 2. октобра 1941. година, а потом је пронашао начин да оде у Панчево где је породица остала до 26. новембра 1944. године. Истовремено, а да то Лука није знао, 1941. године његов отац Лука убијен је од стране усташа у Сиску.³³

Лука је био крупан човек, који је у Америци научио бокс и по причама у колонији боксовао је за новац широм Америке, а његова предност је била лева рука. Важио је за најјачег човека у Горњој Рогатици и околини

Гедеон Чанковић родио се у Средњој Гори код Удбине 1885. године. У прве две деценије 20. века два пута је одлазио на рад у Америку и то оба пута у Чикаго. Други пут кренуо је у јесен 1912. године из енглеске луке Саутхемптон лађом *Сент Луис* и доспео на острво Елис 27. октобра 1912. године. У том тренутку био је нежењен, имао је браон косу и очи, био висок 173 сантиметра и поседовао је 25 долара, што је била знатна сума. Гедеон се упутио у Чикаго код рођака М. Чанковића.

Чанковићи из Средње Горе путовали су у Америку истом рутом. Његов презимењак Илија, осам година млађи од њега, из Саутхемптона стигао је у САД бродом *Сент Паул* 25. маја 1911. године. Био је црне косе и очију, висок 161 сантиметар и ишао је код рођака Дмитра Чанковића који је становао на адреси у Чикагу 8926 *Strend street* на коју су долазили лички мигранти из околине Удбине. Илија је са собом поседовао суму од 25 долара што значи да су Чанковићи знали која количина новца им је потребна за путовање у Америку.³⁴ У породичној архиви породице Чанковић сачуван је радни дневник Гедеона Чанковића у којем је он навео да је кренуо други пут у Америку од куће 9. октобра 1912. године,

односно да је његов пут до карантина на острву Елис трајао осамнаест дана, односно да је био врло организован, вероватно преко агената неке од компанија које су врбовале мигранте за рад у САД-у. У његовом дневнику наведено је да је дошао у САД 30. октобра 1912. године, односно да је у обавезном карантину на острву Елис провео непуну четири дана. На тај начин видимо да је целокупан пут од Гедеоновог села у Лици па до тренутка када је пошао из Њујорка за Чикаго трајао три недеље. Дневник рада, који се чува у породичном архиву Чанковић, објашњава његов рад и боравак у Чикагу 1907. године. У тој години Гедеон је радио 227 дана и зарадио укупно 763 долара и 79 центи, што је у просеку дневница од 3 долара и 40 центи. Јануара 1907. године Гедеон није радио, као ни у децембру месецу, док је у фебруару месецу имао 13 радних дана. Најинтензивнији рад имао је те 1907. године у периоду мај – новембар што значи да је радио посао на отвореном, као и неку врсту сезонског посла. Јула, септембра и октобра у просеку зарађивао је највеће дневнице током године (4 долара 37 центи, 4 долара и 47 центи, 4 долара и 23 цента). Вероватно Гедеон није радио исти посао током целе године, јер му је у пет месеци просек дневнице био 2 долара и 75 центи.³⁵

Живот Гедеона Чанковића у Чикагу могуће је реконструисати на основу једне фотографије из тог периода. Међу четворицом људи налази се Гедеон у соколској капи са соколским пером што казује о човеку активном у српској мигрантској заједници у Чикагу. Гедеон је крупан, развијен човек стар око 30 година са густим, благо уврнутим брковима, у елегантном оделу и сјајним ципелама, у белој кошуљи и кравати, са оштрим погледом. Његов изглед говори о човеку који је прихватио амерички начин живота и одевања и којем је стало до спољњег утиска.³⁶ Гедеон је током Великог рата 1917. – 1918. године ступио у добровољце српске војске, прошао обуку у Бизерти, у Тунису, и борбе на Солунском фронту. После рата, 1921. – 1922. године, населио се у Банату, на велепоседу грофова Чекоњића, а после у највећој добровољачкој колонији у Краљевини Југославији Банатском Карађорђеву. Гедеон је био један од најугледнијих и најбогатијих људи у колонији. Био је члан прве општинске управе у селу 1925. године, као и општинске управе из 1939. године. Такође, деловао је као један од оснивача Југословенске демократске странке 1922. године, а потом 1924. године Самосталне демократске странке. Приликом освећења добровољачке заставе у Банатском Карађорђеву у свечаним чезама дочекао је пуковника Рељу Брабека изасланика кнеза – намесника Павла Карађорђевића, а 1931. године утицао је на то да колонија добије осам нових артеских бунара.³⁷ Његов син Јово у другој половини 30-тих година 20. века завршио је Медицински факултет и постао први од колонијалних деце који је то учинио.³⁸

33 Д. Иванчевић, *Горња Рогатица*

34 www.libertyellisfoundation.org (Истражио историчар Димитрије Михаиловић)

35 *Дневник рада Гедеона Чанковића*, Архива породице Чанковић

36 Архива породице Чанковић

37 Архива породице Чанковић

38 М. Мицић, *Искушење – живети у колонији*, Банатско Карађорђево 2008, 77, 104, 105, 113, 123

O STUDENTSKOM DRUŠTVU "PROSVJETA" OSNOVANOM NA SVEUČILIŠTU KRALJEVINE JUGOSLAVIJE U ZAGREBU 1940. GODINE

"PROSVJETA" POD UDAROM USTAŠA

Zabrana studentskih društava i glasila ljevičarskog usmjerenja ostavila je ljevičarske studente u Zagrebu bez mogućnosti legalnoga djelovanja zbog čega žele osnovati novo opće studentsko kulturno udruženje „Prosvjeta“ početkom 1940. godine

PIŠE: **Mihael Sobolevski**

U radu se razmatra nepoznata činjenica iz povijesti studentskog pokreta u Zagrebu u međuratnom razdoblju. Naime, školske godine 1939./1940. na Kraljevskom sveučilištu u Zagrebu (i dalje Zagrebačkom sveučilištu) u zimskom semestru bila su upisana 6.264 studenta. Tada se nije studente iskazivalo po nacionalnosti, već po vjeroispovijesti. Daleko najveći broj bio je s područja Banovine Hrvatske, a manji s preostalim područja Kraljevine Jugoslavije. Dakako, najviše njih pripadalo je rimokatoličkoj vjeroispovijesti (4.682), pravoslavnoj (1085), židovskoj (260) te ostalim manjim vjerskim zajednicama (237), a troje studenata izjasnilo se da ne pripada ni jednoj vjerskoj zajednici. Posve je sigurno, kada je riječ o pripadnicima pravoslavne vjere, da se ta brojka gotovo isključivo odnosila na studente srpske nacionalnosti. Ovi studenti bili su upisani na Medicinski fakultet (212 studenata), Tehnički (215), Filozofski sa farmacijom (207), Poljoprivredno-šumarski (180), Pravni (145) i Veterinarski fakultet (126). Od ukupnog broja upisanih studenata pravoslavne vjere (1085), bila je upisana 261 studentica ili 24,06%.

Uspostavom Banovine Hrvatske u kolovozu 1939. još su se više pooštrile mjere prema nepoželjnim osobama u političkom životu, što se najprije odnosilo prema pripadnicima zabranjenog komunističkog pokreta i općenito antifašistima. Određene mjere poduzimale su se i protiv ustaškog pokreta čije se djelovanje iz emigracije sve više manifestiralo na području Banovine

Novi student (1935. – 1940.), časopis studenata ljevičara na Zagrebačkom sveučilištu

Hrvatske. S tim u vezi banovinske vlasti donose niz uredbi i naredbi o zaštiti javne sigurnosti, pravilnik o boravku nepoželjnih osoba i javnog okupljanja, što će se ogledati u osnivanju koncentracijskih logora (Kerestinec i Lepoglava). Svojim uredbama smanjivali su autonomiju Zagrebačkog sveučilišta, kao i studentska prava u toj autonomiji. Pri svemu tome trebamo imati na umu da uspostava Banovine Hrvatske nije bila nikakvo rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja, jer je u okvirima te tvorevine bilo nešto više od 4 miliona stanovnika, od čega njih 800.000 građana srpske nacionalnosti, a ostalih nacionalnosti još 240.000 građana. Banovina Hrvatska duboko se utkala u teritorij Bosne i Hercegovine, a u daljnjim pregovorima zahtijevali su se novi teritoriji, što je značilo stvaranje Velike Hrvatske, što je bilo na tragu ustaškog pokreta. Srpska građanska javnost, pojedine političke stranke i raznovrsne udruge, nisu se slagale s osnivanjem Banovine Hrvatske. Podupirali su pokret „Srbi na okup“, jer je taj sve masovniji pokret među srpskim stanovništvom obuhvatio i samu Banovinu Hrvatsku. Zahtijevali su od vlade Kraljevine Jugoslavije da se osnuje Srpska banovina koja bi obuhvatila sve druge preostale teritorije države, osim Dravske banovine Slovenije. Budući da je Banovina Hrvatska dobila veća autonomna prava, takva su se tražila i za preostale banovine. Sasvim je sigurno da nije došlo do okupacije Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941., da bi se teritorijalni ustroj te države pocijepao na tri banovine: Hrvatsku, Srpsku i Dravsku.

Tridesetih godina 20. stoljeća pojedine političke stranke nastojale su steći uporište i među studentima na Zagrebačkom sveučilištu. U tome su imale ograničen utjecaj, jer je najveći broj studenata pripadao tzv. „sivoj zoni“ tj. bili su nezainteresirani za stranačko političko djelovanje. Zapaženi utjecaj na dio studenata imala je Hrvatska seljačka stranka (HSS), koja je od 1939. godine bila režimska i vladala u Hrvatskoj banovini. Zapažen je bio utjecaj na dio studenata ilegalne Komunističke partije Jugoslavije. Pojedini pripadnici te stranke, tzv. ljevičari, okupljali su širi sloj studenata koji su iskazivali antifašističko opredjeljenje i davali potporu legalnim udruženjima i tisku studenata ljevičara. Zapaženi utjecaj na studente na Zagrebačkom sveučilištu imali su i tzv. frankovci koji su za sebe tvrdili da su sljedbenici Čiste stranke prava Josipa Franka, a zapravo su bili sljedbenici ustaškoga pokreta Ante Pavelića. Mnogobrojni sukobi koji su se događali na fakultetima upravo su se odvijali između ta dva tabora – ljevičara i frankovaca. Sukobi su često završavali fizičkim obračunima, jer su vinovnici najčešće bili frankovci koji su 1937. godine noževima usmrtili istaknutog studenta ljevičara Krstu Ljubičića.

Podršku osnivanju studentskog kulturnog društva „Prosvjeta“ potpisalo je 72 studenata i studentica. Bio je to najhrabar čin u ono vrijeme, jer su među njima bili brojni istaknuti ljevičari sa svih fakulteta, osim Bogoslovnog

Vlasti Savske banovine, a od kolovoza 1939. Banovine Hrvatske nastojale su represivnim mjerama zabraniti legalna napredna studentska udruženja i tisak. Tragom toga zabranjena je djelatnost općeg studentskog društva „Svjetlost“ (1939) i Kulturnog društva studenata pacifista, te glasila *Student* i *Novi student*. Na taj način studenti ljevičari ostali su bez ikakve mogućnosti legalnoga djelovanja zbog čega je među njima ponikla inicijativa da se pokuša osnovati novo opće studentsko kulturno udruženje pod imenom „Prosvjeta“. Početkom 1940. osnovan je inicijativni odbor za pokretanje ovoga društva, za predsjednika je izabran Alfred Jalger, a za tajnika Čedomir Borčić. Oni su predvodili u izradi pravila društva i prikupljanju potpisa studenata kao podupiratelja prijedloga. Pravila Općeg studentskog kulturnog udruženja „Prosvjeta“ u Zagrebu imaju 54 članka. U drugom je istaknuto sadržajno usmjerenje udruženja čiji je osnovni cilj upoznavanje svojih članova s različitim kulturnim problemima i zbližava-

nju studenata na različitim fakultetima. Taj bi se zadatak trebao postići predavanjima, muzičkim i društvenim večerima, organizacijom kulturnih priredbi, kao što su kazališne i kino predstave te izložbama. Članovi udruženja mogli su biti redoviti, vanredni i počasni. Godišnja članarina predviđena je u iznosu od 3 dinara godišnje i uplaćivala se prigodom učlanjenja. Nadalje, u Pravilima posebno se iznosi struktura upravljanja udruženjem (upravni odbor, nadzorni odbor, skupština, izvanredna skupština i sl.), način financiranja udruženja i u slučaju raspuštanja o likvidaciji imovine. Podršku osnivanju studentskog kulturnog društva „Prosvjeta“ potpisalo je 72 studenata i studentica. Bio je to najhrabar čin u ono vrijeme, jer su među njima bili brojni istaknuti ljevičari na Zagrebačkom sveučilištu, a mnogi od njih bili su povremeno hapšeni od represivnih organa vlasti i imali su policijski dosje. Potpisnici Pravila bili su sljedeći studenti i studentice:

- Filozofski fakultet sa Farmacijom: Vida Bareković, Milivoj Cvetnić, Mladen Habijanec, Georgina Kovačević, Viktor Mađavić, Ozren Mileusnić, Miroslav Milivojević, Nada Ljubičić, Jelka Pahl, Vlatko Pogačić, Milena Prelog, Hrvoje Šarinić, Lidija Šoljan, Franjo Šrelec, Josip Šuljić, Ivica Valdec, Jovan Verić, Miroslav Višić i Nada Vranković.
 - Farmacija: Branko Balač, Alfred Jalger, Vojislav Hrkalović, Ivan Tah i Milenko Vukomanović.
 - Tehnički fakultet: Čedomir Borčić, Rade Bulat, Oto Gross, Alfred Horović, Ante Kitarević, Noe Maričić, Izidor Rehak i Sergije Vuković.
 - Pravni fakultet: Dušan Čalić, Zvonimir Ivanković, Aleksandar Jureković, Marijan Mahović, Zlatko Pišl, Danko Salom i Viktor Vujanić.
 - Medicinski fakultet: Duška Blažević, Perl Celeit, Branko Cvjetanović, Vjera Kušec, Marija Novak, Elda Pavletić, Ivo Popović, Vinko (Vicko) Raspor, Joško Rendić, Ivan Siročić i Nada Veselski.
 - Agronomski i šumarski fakultet: Vilma Bebler, Marija Cijanović, Dušanka Delić, Paula Fejer, Marko Fortil, Josip Grandža, Štefka Lerbek, Vinko Milinković, Ivanka Komar, Mato Naglič, Josip Pavlinec, Mila Perić, Dušan Pirjavec i Vilma Šoštarić.
 - Šumarstvo: Čedomir Grbić i Tonka Špan.
 - Veterinarski fakultet: Jaroslav Chvala i Vjekoslav (Slavko) Komar.
- Za Mariju Elcer i Milku Korać nije se moglo utvrditi na kojem su fakultetu studirale.

Kao što je vidljivo, potporu osnivanju udruženja dali su pojedini studenti sa svih fakulteta, osim Bogoslovnog, što je i razumljivo. Teško je utvrditi kada su Pravila upućena na odobrenje Rektoratu Zagrebačkog sveučilišta, jer nisu datirana. Svakako to je bilo u rano proljeće 1940. godine. Pošto je Rektorat primio Pravila, dao ih je na ocjenu već tada istaknutom pravniku prof. dr. Jurju Andrassiju. Njegova ocjena razmatrana je na Sveučilišnom senatu 27. lipnja 1940. Ocjenjivač je dao samo jednu primjedbu s prijedlogom da se izmjeni članak 54., ali ne znamo sadržaj te izmjene. U članku 54. bilo je navedeno da će, ukoliko dođe do gašenja udruženja, postojeća uprava podmiriti najprije svoje dugovanje, a preostali imetak prelazi u vlasništvo Zagrebačkog sveučilišta. To će se obaviti uz prisustvo opunomoćenika uprave Sveučilišta. Rektorat Sveučilišta u Zagrebu uputio je 2. srpnja 1940. godine primjedbu na Pravila lično predsjedniku inicijativnog odbora za osnivanje udruženju „Prosvjeta“ Jalgeru s napomenom da se postupi prema ocjeni ocjenjivača. Nadalje, da se ispravak Pravila do-

stavi Rektoratu na konačnu potvrdu. Teško je reći da li je ispravak poslan, jer o tome nema tragova u izvornom gradivu, ali čini mi se da je to bio samo manevar, da se rad udruženju „Prosvjeta“ ne odobri. Da udruženje nije imalo dozvolu za rad, moguće je vidjeti iz aktivnosti studenata ljevičara, budući da se nigdje ne spominju bilo kakve aktivnosti udruženja.

Da udruženje nije imalo dozvolu za rad, moguće je vidjeti iz aktivnosti studenata ljevičara, budući da se nigdje ne spominju bilo kakve aktivnosti udruženja

Priča s udruženjem „Prosvjeta“ tu nije konačno završila. Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske (NDH) u travnju 1941. godine, a u sklopu ustaških represalija, ponovno su vlasti bile zainteresirane i za potpisnike Pravila. U jesen 1940. godine Slavko Kvaternik, koji je bio zadužen od Ante Pavelića za osnivanje ilegalnih ustaških trojki, imenovao je Ustaški sveučilišni stožer od tri člana (Zdenko Blažeković, Grga Ereš i Fran Miletić). Njihova je zadaća bila da na pojedinim fakultetima osnivaju stožere i rojeve, a sa studentima opredijeljenim za ustaški pokret vršili su vojne vježbe u Tuškancu i Zelengaju. U vrijeme kapitulacije Jugoslavije Sveučilišni ustaški stožer organizirao je svoje studente pristaše na osiguranju pojedinih vojnih objekata u Zagrebu, vršio patrole po gradu, izdavao potvrde o političkom uvjerenju studenata, radio na pronalaženju ranije aktivnih studenata u ljevičarskom pokretu, a uzeli su si u zadatak i da ocjenjuju koji studenti mogu ići polagati ispite. Posebno je bila zloglasna ustaška studentska „crna stotina“, koja je bila zadužena za čuvanje stanova iz kojih su istjerane židovske i srpske obitelji. Pri tome su vršili pljačku tih stanova, a ukradene stvari prodavali na crnom tržištu. Ovaj kratki uvod bio je potreban, da bismo mogli pratiti daljnja događanja u vezi potpisnika „Prosvjete“.

Sveučilišni ustaški stožer pretraživao je dokumentaciju u Rektoratu i našao dokumente o zahtjevu studenata za odobrenje rada udruženja „Prosvjete“. Tu je dokumentaciju prosljedio Ustaškoj nadzornoj službi u Zagrebu s ciljem da se poduzmu represivne mjere protiv studenata potpisnika, jer da su predlagači bili „vodeći komunisti na sveučilištu“. Ustaška nadzorna služba u jesen 1942. godine intenzivno je tražila gdje se nalaze pojedini potpisnici, a s tim u vezi pojedine studente iz ustaškog pokreta, koji su mogli imati saznanja o njihovoj djelatnosti, pozivala na razgovore.

Tako je 2. studenoga 1942. saslušala ustašu sveučilištarca Slavka Kaštelana. On je dao izvjesne činjenice o 32 studenta, ali su to poglavito bile pretpostavke ili one činjenice koje je već poznavala Ustaška nadzorna služba. U tako izrađenom elaboratu o pojedinim studentima tvrdili su da su „opasni komunisti“, „jako opasni komunisti“ ili pak da su „jači komunisti“. Za dobar dio studenata imali su podatke da su bili nosioci „komunističke liste“ na pojedinim fakultetima ili su glasali za tu listu na izborima za studentske odbore 1940./1941. godine. Studenti potpisnici bili su po nacionalnoj pripadnosti različiti, a najveći broj bio je hrvatske i srpske nacionalnosti. Nacionalna pripadnost navodi se samo za dio studenata srpske nacionalnosti, a za jednu studenticu da je pravoslavne vjere, i za jednog studenta da je Slovenac. Niti za jednog studenta nisu znali na kojoj su partijskoj dužnosti bili na Zagrebačkom sveučilištu, a isto tako i za one koji su se već 1941./1942. godine nalazili u Narodnooslobodilačkom pokretu i na kojem području. Ono što su pouzdano znali odnosilo se na već ubijene studente potpisnike od strane ustaških vlasti ili su pak bili zamijenjeni za ustaške dužnosnike. Dakle, na raznim mjestima i u različitim okolnostima ustaše su ubile Jaroslava Chvalu, Marka Fortilu, Josipa Grandu, Ota Grossa, Ozrena Mileusnića, Miroslava Milivojevića, Joška Rendića, Miroslava Višića i Sergija Vukovića. Među studentima potpisnicima bit će žrtava i kasnijih godina, što ubijenih od ustaške i okupatorske strane, što poginulih u Narodnooslobodilačkoj borbi. Dvije studentice bile su zamijenjene 23. rujna 1942. godine. Riječ je o Ivanki (Maja) Komar i Vilmi Šošćarić. Komar je od ljeta 1941. godine bila partijska veza između Zagreba i zapadne Slavonije i na tom zadatku uhićena je od ustaša u proljeće 1942. godine. Šošćarić je uhićena također na ilegalnom radu u Zagrebu. Ustaška nadzorna služba u Zagrebu zamijenila ih je s još 29 jasenovačkih logoraša za od partizana uhićenih Mirka Vutuca, glavnog nadzornika redarstva u NDH i Karla Wagnera, upravitelja Župske redarstvene oblasti u Novoj Gradiški. Za Vinka Milinkovića su znali da je uspio pobjeći iz logora u Kerestincu i da se nalazi negdje na Papuku. Njegovo probijanje iz Kerestince u Slavoniju bilo je skopčano s mnogobrojnim teškoćama, ali je u Slavoniji naišao na poznanike i priključio se je NOP-u. Ponovno je uhapšen od oružnika u proljeće 1942. godine i zatvoren u novogradiški zatvor. Uskoro je s velikom grupom zatvorenika uspio pobjeći na oslobođeno područje.

Za Radu Bulata ustaše su pretpostavljale da je navodno na Kordunu u partizanima i da je „opasan komunist“, a on je u to vrijeme bio jedan od najistaknutijih organizatora ustanka

Gotovo o svakom potpisniku za osnivanje udruženja „Prosvjeta“ mogao bi se napisati uzbudljivi životopis, no za to bi trebao opseg knjige, a ne prostor prigodnog članka. Ipak moramo spomenuti još nekoliko istaknutih pojedinaca koje nije mogla dohvatiti ustaška vlast. Naime, oni su se sklonili iz Zagreba na vrijeme ili otišli u ilegalu pa su na vrijeme bili izvan dohvata ustaške represije. Tako je, npr., član KPH-a Rade Bulat napustio Zagreb odmah nakon dvadesetsedmartovskih demonstracija izazvanih pristupom vlade Cvetković – Maček Trojnom savezu fašističkih zemalja. CK KPH uputio ga je u rodni Vrginmost na politički rad s partijskim organizacijama. Za njega je Ustaška nadzorna služba samo pretpostavljala da je navodno na Kordunu u partizanima i da je „opasan komunist“. U to vrijeme bio je jedan od najistaknutijih organizatora ustanka i vojnih jedinica Narodnooslobodilačke borbe u tom kraju. O Dušanu Čaliću, jednom od najistaknutijih članova KPH-a na Zagrebačkom sveučilištu koji je zbog ranijeg hapšenja imao policijski karton, nisu znali ništa. On je nekoliko dana nakon proglašenja NDH otišao u rodnu Slavoniju, osnažio partijske organizacije na području zapadne Slavonije i bio istaknuti organizator Narodnooslobodilačkog pokreta. Za Čedomira Borčića samo su konstatali da je „opasan komunist Srbin“, ali nisu znali gdje se nalazi. Borčić je u ljeto 1941. otišao iz Zagreba u zapadnu Slavoniju i tek tu stupio u članstvo SKOJ-a i aktivno sudjelovao u ustaničkom pokretu. U isto vrijeme i Čedomir Grbić napustio je Zagreb i otišao u Slavoniju, te su i za njega naveli da je „opasan komunist“. Na Zagrebačkom sveučilištu bio je član SKOJ-a, a od svibnja 1941. član KPH-a. Jedan je od istaknutih organizatora NOP-a na području zapadne Slavonije.

Niti za jednog studenta nisu znali na kojoj su partijskoj dužnosti bili na Zagrebačkom sveučilištu, a isto tako i za one koji su se već 1941./1942. godine nalazili u Narodnooslobodilačkom pokretu i na kojem području

Među najistaknutije članove KPH-a na Zagrebačkom sveučilištu spadao je Vjekoslav (Slavko) Komar. Nakon proglašenja NDH otišao je u ilegalu znajući da mu prijete opasnost hapšenja. Za njega je Ustaška nadzorna služba konstatala da je „jedan od vođa studenata komunista

i organizator prepada na 13 jurišnu satniju Sveučilištaraca“, što je bilo točno, te da se nalazi među partizanima. Nakon akcije Komareve borbene grupe na ustašku vojnicu 4. kolovoza 1941. ustaše su mahito tragale za organizatorima i napadačima u čemu su imale samo djelomičan uspjeh. Komar je mijenjao ilegalne stanove, da bi u rujnu 1941. godine bio uključen u Žumberački (zagrebački) partizanski odred. Odred je bio opkoljen od ustaških snaga, poražen i rasturen, a Komar se danima probijao do Sušaka i uključio u NOP u Hrvatskom primorju.

Još ćemo navesti samo jedan primjer sudbine potpisnika za pokretanje udruženja „Prosvjeta“. Riječ je o mladom književniku i članu KPH-a Josipu Šuljiću Jugi. Za njega je Ustaška nadzorna služba tvrdila da je „opasan komunist“ i da se nalazi na talijanskom području na Rabu. Nakon proglašenja NDH-a nastojao je otići iz Zagreba i otići u svoju zavičaj na Rabu, kako bi izbjegao hapšenje ustaša. Josip Šuljić Jugo uspio je 18. travnja 1941. dobiti objavu za putovanje na Rab i to od strane Redarstvenog ravnateljstva u Zagrebu i Feldkommandanta Wehrmacht Gruppe u Zagrebu (Komandant združenog odjeljenja njemačke vojske). Na osnovi te putne objave morao je napustiti Zagreb u roku od 6 sati. U Rabu je u srpnju 1941. godine uhapšen od talijanskog okupatora i nalazio se u zatvorima i logorima sve do kapitulacije Italije. Nakon toga se pridružio istarskim partizanima i poginuo 1944. godine

Doista je riječ o izuzetnoj skupini studentica i studenata Zagrebačkog sveučilišta koji nisu štedjeli svoj trud i sposobnosti da se suprotstave nepravdi vladajućih režima

I tako bi se mogle nizati životne sudbine i mnogih drugih potpisnika molbe za osnivanje udruženja „Prosvjeta“. Doista je riječ o izuzetnoj skupini studentica i studenata Zagrebačkog sveučilišta koji nisu štedjeli svoj trud i sposobnosti da predvode studente u rješavanju njihova položaja, suprotstavljali se nepravdi vladajućih režima u Kraljevini Jugoslaviji i posebno Banovini Hrvatskoj. Za vrijeme NDH-a mnogi od njih bili su hapšeni i ubijani, što ih nije spriječilo da se ustrajno bore protiv okupatorskih snaga i kvislinških režima do konačnog oslobođenja. Iz redova potpisnika za iznimne zasluge u Narodnooslobodilačkoj borbi četvorica su dobila najviše odlikovanje – Narodni heroj Jugoslavije. To su bili Rade Bulat, Dušan Čalić, Čedomir Grbić i Vjekoslav (Slavko) Komar.

ПОВОДОМ 40 ГОДИНА ОД СМРТИ БРАНКА БОПИЋА

САВ ИЗ НАРОДА
ЗА НАРОД

У свему књижевном што је
Ћопић стварао и створио
био је маштовит, видовит,
мудар, хуморан, сатиричан,
слободоуман, народски богато
језикослован, једноставан и
читаоцу и слушаоцу докраја
разумљив. Ријечју: сав
из народа за народ

пише: Милош Кордић

Прича о књижевнику Бранку Ћопићу (1915–1984) требало би засвагда да је прича о животу. А не прича о смрти. Јер он нам је својим дјелом био и остао живот. Међутим, како чин смрти – не мора ту да се ради само о изненадној смрти, без обзира каквој, већ и о смрти с којом се годинама води *борба непрестана* – како, дакле, њен чин припада и причи о овоземаљском животу преминулог, тако она присваја себи онолико те приче колико, у односу на читав тај живот, није заслужила. Али...

Четрдесет година приче о Бранковом мосту у Београду, живот је приче о једној вјероватно никад докраја тачно испричаној смрти.

Лет Бранка Ћопића, 26. марта 1984. године, са Моста братства и јединства, како се звао тај мост преко ријеке Саве, лет је кроз ваздух Београда који је књижевник, ни километар даље од моста, горе, готово у самом центру, око двадесетак посљедњих година живио и дисао. И тај лет живи у слици приче о смрти једног од највеселијих витезова југословенских књижевних простора, како је доживљаван и описиван, захваљујући таленту и дубокољудском хумору преточеном у књижевна дјела. И у исто вријеме, кад се детаљније сагледа друга страна друге дионице његовог живота, био је он у ствари витез тужног лика. Донкихотовскога тужног лика: с вјетрењачама испред себе, с којима је покушавао да се бори. И онда је, а то је то што живи као вјечна претпоставка, схвативши да му је борба узалудна, одлучио, разочаран, да ту борбу сновијидним летом, на крају приче о вјетрењачама, заувјек заврши.

(Грађани Београда, и са једне и са друге стране Саве, никад нису прихватили назив за тај мост – Мост братства и јединства: звали су га Бранков мост. По Бранковој улици, из које се, идући из центра града, улази на мост. А улица се звала по pjesнику Бранку Радичевићу, који је неко вријеме становао у њој. Па се и Бранков мост звао по pjesнику Радичевићу, односно по улици с његовим именом. А не по књижевнику Бранку Ћопићу, како многи, и не само Београђани, послје његовог скока с тог моста, мисле.)

Бранко Ћопић један је од највећих писаца и српске и југословенских књижевности. У оној је мајсторској књижевној ложи у којој су, на примјер (по мом скромном суду), и његови од њега старији, малко старији и нешто млађи савременици, а овдје се наводе по годинама рођења: Тин Ујевић (1891–1955), Иво Андрић (1892–1975), Милош Црњански (1893–1977), Мирослав Крлежа (1893–1981), Десанка Максимовић (1898–1993), Владан Десница (1905–1967), Оскар Давичо (1909–1989), Меша Селимовић (1910–1982), Витомил Зупан (1914–1987), Добрица Ћосић (1921–2014)... Могао је ту и још неко да се нађе, али...

У свему књижевном што је Ћопић стварао и створио – од књижевности о дјеци, како је ту књижевност крстио такође изузетан књижевни и филмски стваралац Арсен Диклић (1922–1995), до поезије, прича и приповијетки (новела), романа, драма... – био је маштовит, видовит, мудар, хуморан, сатиричан, слободоуман, народски богато језикослован, једноставан и читаоцу и слушаоцу докраја разумљив. Ријечју: сав из народа за народ.

Али једног дана, а тај дан био је 22. август 1950. године, пуних пет година послје завршетка Другог свјетског рата, Бранку Ћопићу је објављена, у београдским *Књижевним новинама*, прича под насловом „Јеретичка прича“. Уредник тих новина био је књижевник Душан Костић (1917–1997), Ћопићев пријатељ још из ратних дана, који је неко вријеме био и на политичкој дужности у Седмој банијској ударној дивизији. И Ћопићева прича, измишљених ликова, дирнула је у осине гнијездо већ добро у којеквким привилегијама разбашкарених и од народа (и радничке класе, наравно) све удаљенијих државних, партијских и војних руководилаца. Па су се многи од њих у причи тражили и пронашли. И хајка на Ћопића обрушила се као алпска

сњевна лавина: постао је опасан по револуцију, Партију, социјализам, братство и јединство...

И као такав, добродошао је Удби за њену свестрану безбједносну дјелатност. Јер Удба је, као наследица Озне – за коју је народ, богами и у страху, говорио како Озна све дозна – и створена. А била је *савременија* за праћења, прислушкивања, дојављивања... И никад склона умору, дала се и у праћење књижевника Ћопића. Поред праћења и прислушкивања телефона, тражила је и у његовом књижевном дјелу оно што би могло да буде *антипротивно*, како је ту ријеч лијепо изговорио пишчев Јованека Бабић у *Осмој офанзиви*, а бисерно речена талентом глумца Ђорђа Пуре (1923–1987)... Јер Удба је била створена и за најмонструознија мучења и ликвидације оних који су се усуђивали да се својим *Слободније од слободе*, како гласи наслов једне од књига књижевника Милована Витезовића (1944–2022), тргају с ланца тумачења и *живљења слободе* којим је, тим ланцем био чврсто устројен и увезан југословенски рани послеријатни социјалистички... комунистички... систем.

Бранко Ћопић један је од највећих писаца и српске и југословенских књижевности. У оној је мајсторској књижевној ложи у којој су, на примјер Тин Ујевић, Иво Андрић, Милош Црњански, Мирослав Крлежа...

Читајући „Јеретичку причу“ са данашњих временских степеница, а до сита већ најживљени и нахрањени таквим, њима сличним и много сложенијим јеретичким причама, ради се о сатиричкој причи, а малоприје рекох – измишљених ликова, причи готово безазленог али по тадашње друштво, закључили су прогониоци, опасног садржаја. Док су се они усудни и из обичног свијета мучници, они из *Слободније од слободе*, питали: зар смо се ми за то борили?! Па је жесток напад кренуо од самог Јосипа Броза Тита (1892–1980). И то – гдје! На Конгресу Афежеа, у Загребу. И хајка се заиста као алпска сњевна лавина обрушила на Ћопића: моралног, часног човјека, до тада и признатог члана Партије, првоборца (носилац је и Партизанске споменице 1941), књижевника већ тада огромне популарности у школама и уопште код народа широм Југославије.

Али не би требало да се сметне с ума да је од 1948. године, од времена Информбироа и Титовог „не“ Стаљину, прорадила и пуном паром радила паклено свирепа Удбина, данашњим туристичким

рјечником речено: *дестинација* – Голи оток, у Јадранском мору. Таквих дестинација било је још... И још колико – још! На коме, том Голом отоку, стицајем ко зна каквих околности, није тада завршио и Бранко Ћопић. Нека свједочења кажу да је против Голог отока за Ћопића био и Тито. Може бити, с обзиром на много тога што се тада догађало око југословенских односа са Сједињеним Државама, НАТО-ом и уопште са Западом. Те шта би се могло рећи (и још горе: писати) на том Западу о хапшењу и прогону једног таквог књижевника, те шта је са слободама, демократијом... А ту се, с друге стране, морају имати у виду и споменуте чињенице – Информбиро, Стаљин, Титово „не“, због којих се Југославија и приближила овима малоприје споменутим, западним... И у та доба вијало се и натезање око Трста, који смо *храбро бранили* на митинзима, дугим шетњама с ношењем државних застава, бакљи и транспарената. И до промуклости узвикујући крилатицу: „Трст је наш!“ Итд.

Дакле, тај и такав рани послеријатни југословенски систем, како га је, с тим рани, крстио мој драги пријатељ, Голооточанин Д. Ж., изазивао је све дубљу разочараност и непоколебљиво Ћопићево увјерење да то – *за шта смо се борили* – није то. Његову здраву, сеоску, народну, грмечку слободоумност није се могло преварити: прије Другог рата завршио је учитељску школу и дипломирао педагогију на Филозофском факултету Универзитета у Београду. И много знао, видио, чуо, доживио, проживио, писао и објављивао, бивао награђиван и од тога живио – тада се то могло.

И не само да су се на Ћопића обрушили партијски комитети и активисти, разни кожно-мантијашки удбовци и агитпроповци, него су и поједини његови ратни саборци, пријатељи, књижевници, новинари, чак и карикатуристи – почели да га нападају, да му осуђују причу и да окрећу главу од њега, да га избегавају. Из страха за властите главе.

Једно од најупечатљивијих свједочанстава о Ћопићу као досљедном човјеку у свему што га је снашло (да је и код њега било страха, а био сам у прилици да га и питам нешто о томе – било је, али шерет се, гдје год се то могло, бранио и извлачио на себи својствен, шеретски начин), јесте његово писмо тадашњем високом државном руководиоцу Вељку Влаховићу (1914–1975), у коме му он, између осталог, пише:

Није ме мајка Личанка родила да пузим и превијам се и више волим да ме чак анархистом назову, и дрским и безобразним човјеком, него ли човјеком без кичме, без достојанства и савјести. (...) За сад само оволико, док се не видимо, тек да знаш шта ме боли и да видиш да се не кајем због пута којим сам данас кренуо. Другарски те поздравља, Бранко Ћопић.

А онда, не знајући шта ће и како ће даље с њим и с његовим радом, скрајнуше га у дјечју књижевност. Гостовао је у школама као најживља југословенска књижевна лектира. Гостовао је као радост, као непресушни смијех, као од смијеха никад пресушене ни усне ни очи милиона југословенских малишана.

И постао је Бранко Ћопић у каснијем периоду живота српски и југословенски књижевник с највећим бројем објављених књига. С највећим бројем преведених књига. Био је путујућа библиотека свега што је створио. И библиотека дубоко антиратне, високохумане

књижевности. И носилац највиших одликовања. И постао академик: и у Србији и у Босни и Херцеговини.

Али нит већ споменуте разочараности, која се с временом ширила и као карцином напредовала његовим унутрашњим космосом знања и сазнања, космосом његове доброте и ведрине, израсла је у нешто што се није дало ни склонити ни отклонити. И он је у тој и таквој стварности постајао све немоћнији и рањивији.

У 2015. години обиљежавања стоте годишњице рођења Бранка Ћопића, објављени су бројни научни радови и други пригодни текстови о његовом животу и дјелу. У великом броју њих одгонетавала се и смрт: због чега... како... зашто...

**Ћопићева прича, измишљених
ликова, дирнула је у осине
гнијездо већ доброно у
којекаквим привилегијама
разбашкарених и од народа
(и радничке класе, наравно)
све удаљенијих државних,
партијских и војних
руководилаца**

И све то, што сам и ја овдје, до ових ријечи написао, мање или више је познато. А овај запис има намјеру тек да, поводом четрдесет година од смрти Бранка Ћопића, подсети на ту годишњицу. Да подсети на његово дјело. Јер године пролазе. Понекад и њих више у једној. А заборави се као откочи траве слијежу један преко другог. И топе се на све врелијим мартовским сунцима. Јер клима се брзо мијења. А људи још брже.

Него, имао сам част и радост да упознам Бранка Ћопића. У младости коју сам тада живио, то је било нешто. Мада сам до тада, а навршио сам био 27 година, упознао доста књижевника. Неке и добро познавао, с неким и пријатељевао, али тај један једини сусрет са Бранком Ћопићем остао ми је за цио живот као посебно причана или писана пјесма у прози.

Послије два писма која смо му упутили из Жељезаре Сисак (у којој сам тада радио на пословима културно-просвјетних дјелатности) и молили га... и на која он није одговорио, замолио сам пјесника, академика Густава Крклеца (1899–1977), свог доброг познаника још из доба мога меченчанског наставниковања, да нам помогне. Што је он радо прихватио. И, Бранко је стигао. Са Крклецом. Био је септембар 1971. године. Тешка нека година... тешке неке године... А у Металуршком комбинату Жељезара Сисак тада је радило доста Крајишника – рођених и с једне и са друге стране ријеке Уне. Сала Кина

„Жељезара“ препуна. Крклец чита и прича кратко. Препушта Ћопићу да што више и прича и чита... А оно аплауз за аплаузом. И у једном моменту, на позорници, кад је Бранко сјео, на столићу испред њих стајао је микрофон склоњен у цвијеће, аплауз се не стишава, а Густав прилично тихо говори, мислећи да то публика не чује: „Ајде, Бранко.“ Па и понови. А Бранко њему: „Ајде, Бранко, ајде Бранко... Ај ти!“ А оно још снажнији аплауз.

Народу мога родног села Комоговине, на Банији, Ћопић је лијечико страдалиничке ратне и поратне ране. Али им је (и нама, дјечи) душе радовао смијехом својих у књигама написаних чистих, драгих и јасних ријечи, реченица... Читали смо га и рецитовали. Имали смо малу школску библиотеку. Уз Алексу Шантића (1868–1924) и његове пјесме „Остајте овдје“ и „Ми знамо судбу“, уз Петра Кочића (1877–1916) и његове *Јазавца пред судом* и приповијетке „Јаблан“ и „Кроз мећаву“, уз Скендера Куленовића (1910–1978) и његову поему *Стојанка мајка Кнежопољка*, уз Ивана Горана Ковачића (1913–1943) и његову поему *Јама*, уз Владимира Назора (1876–1949) и његове – пјесму „Мајка православна“ и дневничке записе *С партизанима*, у којима описује сусрет са српским народом Баније, Кордуна... негдје код Дрвара, у Босни, народа који је морао да бјежи испред хрватских усташких кољача (у једној од колона тог српског страдалиничког народа били су и моји родитељи с једноипогодишњим сином, односно мојим братом Милорадом, кога су носили у торби, и који је умро од тифуса недуго послје повратка на Банију), уз Десанку Максимовић (године су на почетку записа) и њену поему *Крвава бајка*, уз Владимира Поповића (1910–1995) и његову поему *Очи*, уз Банијца Милана Ножинића (1921–1990) и његов роман *Демоња* – прича о банијском партизанском народном хероју у Другом свјетском рату Николи Демоњи (1919–1944), и уз друге, које смо сматрали својима, готово рођенима, Ћопић је оних послјератних десетак, двадесетак година, а мислим да ме сјећање дјетињства и каснијег дјечаштва не вара, можда и највише био наш.

У ствари, Ћопић и Кочић, прије свих. Рођени у нама блиско Босанској Крајини. Рођени у истом језику и у сличној природи. А поред тога, Бранкови преци су Личани који су се преселили у село Хашане, на Грмечу, гдје је он и рођен: 1. јануара 1915. године. Јер „Кордун, Босна, Банија и Лика, / то је, друже, тврђе од челика...“ пјевало се и код њих и код нас. Без његове пјесме „На Петровачкој цести“ (и данас актуелне у све мутнијем замешатељству српско-хрватских политичких, историјских, прије свега њих, и многих других односа, којима је непресушно извориште управо у тим политичким...) није било ни приредбе ни било какве свечаности. С нама су живјели и небројени ликови – у ствари: живио је народ из његових прича, романа, поезије... Не знам да ли сам у било чијем укупном дјелу неких од књижевника с југословенских простора сусрео толико ликова. Ликова смијеха и незаборава. Ликова свеколиких људских величина и до најситније прецизности изнијансираног њиховог психолошког богатства: мукотрпности, надураности, мудрости, умности, храбрости, смијешности, препреде заврнутости, добродушне наивности, поносности, свеколике обичности...

Књиге Бранка Ћопића читао сам уз петролејку, уз сијалицу с најмање вата, у аутобусима, испод клупе у школи, код говеда... Читао

сам их у себи и наглас. Читао сам их и својој дјечи. И никад нисам стао: ево, по не знам који пут, овдје, у избеглиштву, у Београду, читам новеле *Планинци* (издање Српске књижевне задруге, Београд, 1940. године), коју сам купио на улици. И тог истог дана купио сам, случајно наишавши и на њих, и приповијетке *С планине и испод планине Петра Кочића* (такође издање Српске књижевне задруге, Београд, 1907. године). Читао их због тога што сам их, у другим, новијим и новим издањима и више пута читао. Али ова стара издања као да су много ближа ономе о чему и о коме њихове новеле и приповијетке причају...

**Не само да су се на Ћопића
обрушили партијски
комитети и активи,
разни кожно-мантијашки
удбовци и агитпроповци,
него су и поједини његови
ратни саборци, пријатељи,
књижевници, новинари –
почели да га нападају**

Разговарао сам са многим књижевницима, новинарима, а и особама и неких других занимања и звања о Бранку Ћопићу. Првенствено о томе шта је, поред онога што се прича, о чему се пише, да је узрок – разочарање у оно што се догађа и што би могло да се догоди са земљом за коју се писаном ријечу, између осталог, и у рату и у миру борио – шта је, шта би могло бити још нешто што га је разносило и односило ка чину на мосту који није могао да премости. Питао сам и споменуте Крклеца и Диклића, па и његове ратне и поратне пријатеље. Од којих сам неке, као Душана Костића и Миру Алечковић (1924–2008) дуго ноћу водио градом у коме сам до 1991. године живио и радио. Водио и дуго с њима разговарао о много чему. Па и о Бранку Ћопићу и његовом апокалиптичном физичком крају. Они су знали оно што сам и сам знао. Десанка Максимовић ми је причала како је најбоље да причамо о ономе чему се она највише радовала, кад је Бранко у питању. Од Мирослава Крлеже чуо сам да га цијени...

А једна пјесникиња и преводилац из Београда, старија од Бранка, добро га је познавала – обећао сам да, ако било кад и било шта будем о томе писао, никад нећу споменути њено име – дуго је одгонетавала узроке онога што је Бранко урадио... Па и дјecu, као општу именицу, поменула. Ни она их није имала. "А деца су живот. И мост који можда и због тога Бранко није успео да премости", казала је госпођа књижевница.

Нисам ништа рекао. Имао сам и имам дјecu. Па је мој мост сасвим другачији. Што сам осјетио док смо били на вечери у једном

од Жељезариних ресторана, приликом Ћопићевог и Крклечевог гостовања. То вече, у већој сали ресторана, до просторије у којој смо сједили – књижевници и ми, из Жељезаре, женски пјевачки хор сисачке Гимназије „Владимир Мајдер Курт“, изузетне тада образовне установе, нешто је, послје наступа, славио, уз свирку и плес. Дјевојке су прилазиле и звале и Крклеца и Ћопића за бар један плес. Крклец је одмах... И то Штраусов валцер. А тада је био у 72. години. Док се Бранко оправдавао да никад није плесао, да он то не зна... И онда је дуго, дуго, ћутећи, посматрао дјевојке како као сњезне пахуље пролијећу плесним простором сале. И ту слику ми је, отприлике тако речену, кад сам и сам послје једног, само једног, валцера сјео да одморим, и дошапнуо.

Да, можда је и то... А можда и није. Можда је узрок његовом лету с моста и све оно што је остало искључиво у том лету. У том најкраћем тренутку његовог живота. Који се десио, дакле, 26. марта 1984. године.

Па је и наша прича (мислим на нас који умишљамо да нешто знамо, уз дужно поштовање свачијих чињеница) – због чега је, зашто... – узалудна.

Небо и ваздух његовог чина одавно су његови. Он је кроз њих путовао и отупутовао. Па их само он зна. А на нама је да више и чешће читамо оно што нам је оставио. Да трошимо тај непотрошиви, из народа за народ, лијек који нам је графитном, обичном оловком, колико знам, исписивао.

А не зна се шта је боље, гдје је лијека више: да ли у књизи *Под Грмечом* (првој књизи приповједака, објављеној 1938. године), или у књигама: *Доживљаји Николетине Бурсаћа*, *Пролом*, *Осма офанзива*, *Одумирање међеда*, *Башта сјезове доје ...* или у *Јежевој кућици*, па у романима: *Орлови рано лете*, *Магареће године...* или, на примјер, у пјесми „Мала моја из Босанске Крупе“ (написано у марту 1969. године, из које је, можда, након позива за бар један плес, и рецитовао у себи стихове ове строфе:

*Текли тако гимназијски дани,
успомена на те не оцвала,
модра Уна и прољетње ноћи
твоје ми је име шапутала.
Лебдјела си испред ђачке клупе,
мала моја из Босанске Крупе!*

Па гдје су ту филмови, филмске серије, цртани филмови, извођења на позорницама...

Прича о Бранку Ћопићу заиста би требало да је засвагда прича о животу. А не прича о смрти.

А опет, све ме нешто вуче да овај текст приготвим посљедњом реченицом из његове приповијетке „С оне друге стране“, написане прије Другог свјетског рата, штампане у *Политици* и у поменутој књизи *Планинци*, а која гласи: „Кокрља, брате, Глиго, Јањо, причекајте зеру, ето и мене с вама...“

Јер искрено говорећи, а Бранка Ћопића читајући, све је нама и увијек и заувјек с оне друге стране.

А Бранко је отишао за њима: за Кокрљом, Јањом, Глигом...
И причекали су га.

PISCI UDRUŽENJA KNJIŽEVNIKA SRBIJE U POSJETI NJEMAČKOJ

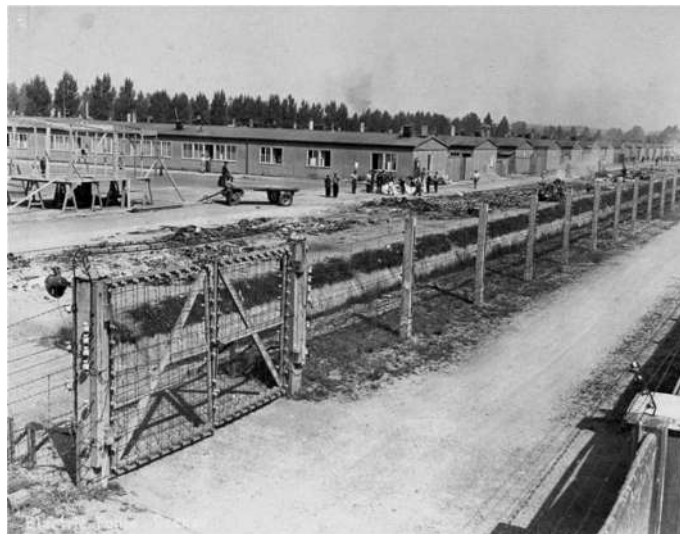
IZLET U DAHAU

Često se govori o tome kako se Buhenvald nalazi nadomak Vajmara. O tome su sugestivno pisali Ivan Ivanji i Horhe Semprun. Dahau se nalazi nadomak Minhena i teško je ne razmišljati o tome da su tokom dugih godina postojanja logora obični ljudi u Minhenu i okolini za njega morali znati

PIŠE: Muharem Bazdulj

Posljednjih dana aprila, grupa od petoro pisaca – Ljubivoje Ršumović, Zoran Kostić, Mirjana Bulatović, Miloš Janković te Muharem Bazdulj, koji ispisuje ove redove – gostovala je u Minhenu i Štutgartu. Sve se desilo u organizaciji Udruženja književnika Srbije i generalnih konzulata Republike Srbije u dva navedena grada iz pokrajina Bavarska i Baden-Virtemberg. Ideja je bila da se okupe i pisci za djecu i pisci za odrasle. U prvobitnoj „reprezentaciji“ bio je i Pero Zubac, ali je, nažalost, u posljednjem trenutku otkazao učešće. Iz Beograda smo krenuli kombijem, sakupivši se ujutro pred Francuskom 7. Nije bilo gužve na Bajakovu/Batrovcima, pa smo brzo i lako ušli u Evropsku uniju. Stoga, mada nismo štedili vrijeme s pauzama, pa smo zastajali i u Hrvatskoj i u Sloveniji i u Austriji, do Bavarke smo stigli još za dnevnog svjetla. Smještamo se u hotel i odlazimo na večeru. Gazda velikog restorana koji enterijerom liči na tipičnu minhensku pivnicu iz turističkih vodiča i popkulturnih fantazija je Srbin, dok je konobar koji nas služi Hrvat iz Mostara. Malo šale, komike i opuštanja prije nego se vratimo u hotel da umorni otpočnemo.

LOGORSKI TURIZAM: Za iduća tri dana predviđena su četiri programa. Prvo veče: književno veče za odrasle u Minhenu. Drugi dan: matineja za djecu u Minhenu, pa put za Štutgart i književno veče za odrasle u Štutgartu. Naposljetku, treći dan: matineja za djecu u Štutgartu. Priča o tim književnim večerima, o ljudima koje smo sretali, o službenim razgovorima s piscima iz udruženja književnika Bavarke, o našim „diplomatsko-konzularnim predstavništvima“, o saobraćajnoj nesreći zbog koje smo satima zaglavili na auto-putu između Minhena i Štutgarta, sve bi to mogle biti teme nekog

drugog teksta, a ovdje bih da zabilježim nešto o izletu koji smo napravili prvog prijepodneva nakon što smo se probudili u Minhenu, o izletu u Dahau. Iz nekog razloga, taj izlet od početka je bio u našem „oficijelnom programu“. Ideja je bila da u samom logorskom kompleksu provedemo tri do četiri sata, a da zatim produžimo na ručak, takođe u Dahau, u neki poznati restoran koji opet drži neki naš čovek. Nisam nikad bio neki poseban pobornik „logorskog turizma“. Ima nečeg morbidnog u samom spoju reči „logorski“ i „turizam“. Naročito je to očigledno kod spoja Krakova i Aušvica. U Krakovu američki Jevreji najčešće najpre uživaju o „svemu što vole mladi“, a zatim mamurni odlaze do Aušvica. Otud i mučnina koja ih obuzme pred eksponatima ima najmanje dva razloga. Kultura sjećanja jeste važna, ali se postavlja pitanja koliko ima smisla od bivših logora smrti praviti nekakav Diznilend. Dolazio sam u Minhen privatno ranije nekoliko puta, ali nikad nisam išao u Dahau. Sada sam ipak pošao.

RUPA U ZAKONU: Ulaz u turističke atrakcije na Zapadu se po pravilu papreno naplaćuje. Izuzeci su vrlo rijetki. Primjera radi, po pravilu je nemoguće naplaćivati ulaz u aktivnu crkvu. U crkvi se vjernici mole, a to ne možeš baš da naplaćuješ. Ali i tu se pronalaze „rupe u zakonu“. Čisto primjera radi, u Rimu, relativno blizu Koloseuma, nalazi se crkva koja se zove „Sveti Petar u lancima“. To je stara crkva, malo zaturena od glavnih ulica. Na stepenicama pred ulazom razni prevaranti će od turista pokušati da naplate ulaz pošto se u toj crkvi nalazi jedna od najčuvenijih statua u cjelokupnoj svjetskoj istoriji umjetnosti: *Mojsija* Mikelandela Buanorotija. Velika većina turista zna da se radi o prevari pa ove ljude samo zaobiđe, mada neki vjerovatno naivno i kiksaju. Ipak, i oni koji uđu, ako žele da slikaju *Mojsija* pod dobrim svjetlom, moraće nešto da plate. Kip se, naime, nalazi podaleko od prozora, u sjenci, pa se na fotografijama neće nužno dobro vidjeti. Otud je tu postavljen reflektor koji radi na kovanice evra. Ubacite dva evra i svjetlo obasja *Mojsija* na trideset sekundi. Malo pomalo, rijeka je turista, svi bi se slikali uz *Mojsija*, pa se nešto i zaradi.

KUĆNI RED: Ulaz u muzejsku postavku koncentracionog logora Dahau se takođe ne naplaćuje. Pred ulazom u kompleks nalazi se veliki parking. Nas je zapao jako lijep proljetni dan i parking je bio prepun. Mnogo autobusa, mnogo kombija, ali i mnogo običnih ličnih automobila. Ljudi koji ulaze pripadaju zaista svim generacijama, što bi rekao stari slogan *Politikinog zabavnika* – od sedam do sedamdeset i sedam godina. Na samom ulazu je velika tabla na kojoj se na nekoliko jezika izlaže „kućni red“: šta se smije i šta se ne smije, šta se preporučuje i šta se ne preporučuje. U kompleks se zapravo ulazi preko drvenog mostića koji ide preko plitkog bistrog potoka. Na samom ulazu, koji na kraju, je li, biva i izlaz su kafić i knjižara. Postoji, dakle, i ovdje način da se zaradi. Imam potrebu da odmah sjednem na piće, da odmah odem da kopam po policama knjižare, ali u grupi smo, pa se nezgodno izdvajati. Miloš Janković se u svojoj poeziji skoro opsesivno bavi tematikom logora, pa uzima ulogu neformalnog turističkog vodiča, iako je i on ovdje prvi put. Ta staza koja ide do bivše logorske kapije na koju izlazimo nakon što prođemo pokraj knjižare i kafića okružena je zelenilom. Jak je kontrast između svijesti o nekakvom znanju o onome što se ovdje dešavalo i te ljepote dana i prirode. Ispred stare logorske kapije je metalna spomen ploča na kojoj piše: „U čast 42. divizije i drugih američkih jedinica koje su oslobodile ovaj koncentracioni logor 19. aprila 1945, kao i u vječno sjećanje na žrtve nacističkog varvarstva, postavlja se ova ploča“. Ispod je datum: „3. maj 1992.“. Teško je ne sjetiti se šta se kod nas dešavalo trećeg maja 1992. Teško je ne sjetiti se trećeg maja 2023. i masakra u osnovnoj školi „Vladislav Ribnikar“. Teško je ne sjetiti se čuvene Gojine slike u čijem imenu je treći maj.

Jedan od tih prvih poteza nacista bilo je uspostavljanje koncentracionog logora Dahau koji je bio prvi uopšte u Njemačkoj otvoren. Prvi zatočnici bili su u pravom smislu Hitlerovi politički protivnici, ponajprije komunisti, a zatim homoseksualci

ISTORIJSKA ČITANKA: Do kapije dolazimo skupa, ali onda se nekako postepeno razilazimo. Jednostavno različiti ljudi pored različitih eksponata ne ostaju podjednako dugo. Ova postavka je zamišljena kao neka vrsta „istorijske čitanke“. U prvim „paviljonima“ nalazi se ponešto zgusnuta isto-

rija uspona Hitlera i njegove partije. Tu su, primjera radi, plakati s kojima je NSDAP izlazila na izbore tokom druge polovine dvadesetih i prve polovine tridesetih godina dvadesetog vijeka. Tu su takođe i različiti dokumenti koji pokazuju prve nacističke poteze nakon što su došli na vlast. Jedan od tih prvih poteza bilo je upravo uspostavljanje koncentracionog logora Dahau, koncentracionog logora koji je prvi uopšte u Njemačkoj otvoren. Njegovi prvi zatočnici nisu bili Jevreji niti Romi. Prvi zatočnici bili su u pravom smislu Hitlerovi politički protivnici, ponajprije komunisti, a zatim su tamo počeli bivati zatvarani i homoseksualci. Iako Dahau nije bio tipičan logor smrti poput Aušvica, njegovo mjesto u logorskom sistemu Trećeg rajha bilo je izuzetno značajno. Kao prvi po redu konc-logor, za mnoge stvari bio je probni, a takođe brojni kasniji krvnici koji će djelovati po pravim logorima smrti, zanat su pekli, da tako kažemo, u Dahau, još prije nego je Drugi svjetski rat počeo. Takođe, ono što je za Dahau karakteristično jeste da su u njemu često bivala zatočena sveštena lica koja su se suprotstavljala nacističkoj vlasti, isprva ponajviše katolički sveštenici.

PATRIJARH GAVRILO: Postavka je u pravom smislu multimedijalna. Ima mnogo fotografija, puno autentičnih artefakata, prikazuju se filmovi, postoje replike prostorija kakve su bile u vremenu od 1933. do 1945. – od spavaonica do soba za mučenje. Postoje i odjeljci posvećeni zatočenicima iz konkretnih zemalja. Nailazim na Francuze, na Špance, na Poljake, prije nego naiđem na odjeljak „Jugoslovena“. Na početku je fokus na Slovencima, na Vlastu Kopaču i Ernstu Kosu, primjera radi. Uskoro, međutim, nailazim na poseban panel posvećen, kako na panelu stoji, Gavrilu (Đorđa) Dožiću (1881. – 1950.). Uz patrijarhovu fotografiju stoji sljedeći tekst: „Gavrilo Dožić je izabran za patrijarha Srpske pravoslavne crkve 1938. godine. Kao srpski nacionalista i monarhista, imao je čvrste veze sa srpskim fašistima. Nakon njemačke invazije 1941, zatvoren je zbog javnog protivljenja paktu s Njemačkom i njenim saveznicima. U septembru 1944. proveo je nekoliko nedjelja u koncentracionom logoru Dahau. 1946. se vratio u Beograd na svoju zvaničnu poziciju“. Zanimljiv je ovaj propratni tekst u kojem se direktno kaže da se Dožić „javno protivio paktu s Njemačkom i njenim saveznicima“; ali se ne potencira direktno priča o 27. martu, a baš nakon 27. marta Hitler odlučuje da napadne Kraljevinu Jugoslaviju. Čemu onda to insistiranje na „čvrstim vezama sa srpskim fašistima“? Ne postoji datacija ovog panela, ali po logici vjerovatnoće to se moglo desiti devedesetih godina prošlog veka. U kontekstu onodobne propagande, potenciranje „srpskog fašizma“ bilo je više nego dobrodošlo. Usput budi rečeno, patrijarh Gavrilo je najviše pozicionirani vjerski velikodostojnik koji je ikad bio u Dahau. Bilo je u tom logoru nekih (katoličkih) biskupa, ali nije bilo čelnika cjelokupne vjerske zajednice osim patrijarha Gavrila, Da ta činjenica ne bude previše u fokusu, bolje je od patrijarha napraviti srpskog fašistu. Ovaj „jugoslovenski kutak“ nalazi se uz kraj glavne postavke. S druge strane logorskog kruga nekoliko je bogomolija podignutih za posjetiocije različitih religija čiji su sunarodnici i suvjernici stradali u Dahau. Brzinski kružim tim dijelom, jer sam upravo dobio Viber poruku po kojoj me ostatak grupe čeka na parking. Okrećem se na peti, pa se polako vraćam. Ne odolim da ne svratim do knjižare. Ipak, ne zadržavam se. Ljudi me čekaju. Vrijeme je da se krene. Utisci iz logora ostaju kao gorki talog iskustva. Riječ „Dahau“ nije više apstraktna asocijacija, nego konkretna memorija.

POVODOM DVA VEKA OD ROĐENJA

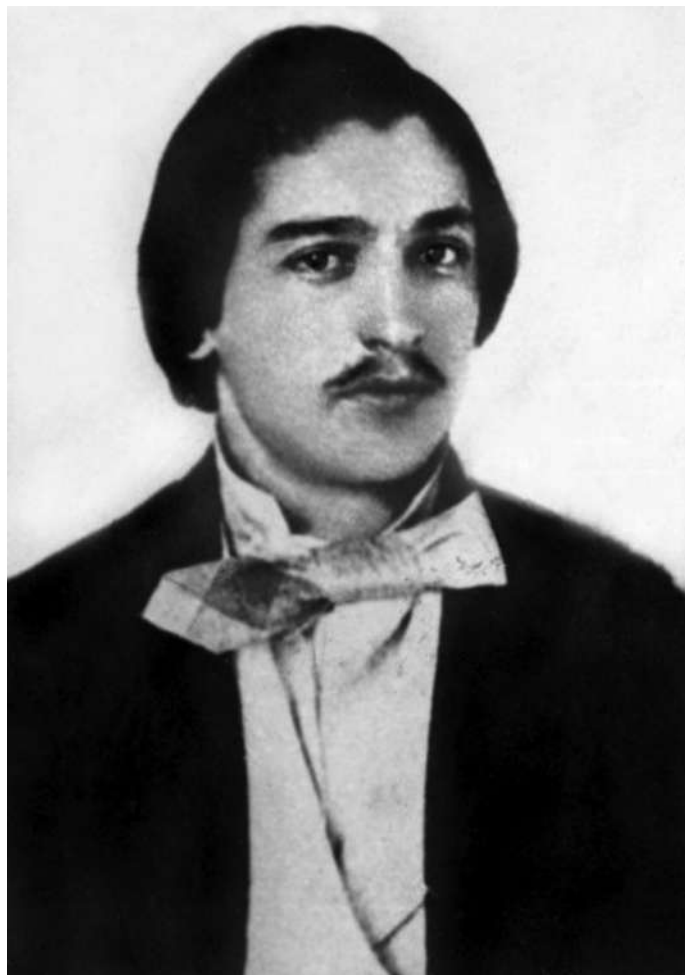
BRANKO RADIČEVIĆ, PRAPESNIK

Radičevićeva poezija glasna je himna bistrog mladalačkog života, puna radosti, obilja i snage, ali i tužna pesma o rastanku, liriska melanholija o nedostatnom i žuđenom. I kada peva o smrti, Branko je veseo jer je svestan granice između ovozemaljskog i večnog u kojem žive stihovi, njegovih leta mladi

PIŠE: **Jovana Milovančević**

„Eto veselja“ – ovo je u seriji *Vuk Karadžić* reditelja Đorđa Kadrijevića sa blagim poluosmehom, a na dijagnozu o tuberkulozi izgovorio Tihomir Stanić tumačeći lik najmlađeg srpskog pesnika, neumrlag i sjajnog Branka Radičevića, onog koji među mnogima stoji na početku moderne srpske poezije gledajući sa Stražilova, jedinog istinskog srpskog Olimpa. Baš takva je bila i njegova poezija – glasna himna bistrog mladalačkog života, puna radosti, obilja i snage, ali i tužna pesma o rastanku, liriska melanholija o nedostatnom i žuđenom. I kada peva o smrti, Branko je veseo jer je svestan granice između ovozemaljskog i večnog u kojem žive stihovi, njegovih *leta mladi*. Pretvarajući smrt u veselje, Branko je svedočio životom i stvaranjem veliku romantičarsku temu o sudaru i stapanju najvećih zamislivih osećanja u čoveku. Njegova poezija stajala je na polovima najsajnije sreće i najdublje tuge. Od Branka smo dobili najradosnije i najmelanholičnije stihove naše književnosti. Zbog toga je on sve jer: „ko oseća srpski jezik zna, Branko je prapesnik“ – izgovorio je, primajući priznanje sa njegovim imenom, pesnik Miodrag Pavlović.

Prapesnikom ga čini nekoliko stvari, a prva je u vezi sa odnosom uspostavljenim prema narodnoj lirici budući da su u svesti kolektiva Brankovi stihovi – narodni, svačiji. Njegova poezija jeste izašla iz glave čitavog naroda, ali ne zato što se on na nju ugledao, što je pevao *na narodnu*, već zato što je iz njega progovaralo srpsko nacionalno biće vremenom nataloženo misli-

ma i osećanjima najvećih među nama, i na kraju, svih nas. Ovo misli Đura Daničić kada kaže da Branko govori *narodnom književnošću*. U tom smislu, nazvati Branka sofisticiranim evropskim pesnikom i pronaći mu tamo uzore, ne znači zanemariti jednu čvrstu, markantnu i do srži primordijalnu crtu južnoslovenske narodne poezije u njegovom opusu.

Prapesnikom Branka Radičevića čini i jezik koji je, kako još Daničić navodi, „živ i čist kao suza, on navodi čitaoca u iskušenje da zapeva“. Pesnikov jezik je vukovski, narodni, *govedarski, jezik baba Smiljane* – kako su govorili Vukovi protivnici. Baš tim jezikom kojim je govorio prosti narod on će otpetovati kanonske stihove srpske književnosti i učestvovati u jednom od najvećih intelektualnih pokreta na ovim prostorima. Prvi pesnik koji je prihvatio reformisanu ćirilicu Vuka Karadžića, sada već mitske 1847. godine, bio je Branko Radičević. I u tom pogledu njegove *Pesme* objavljene te godine, stoji na početku moderne srpske književnosti. Da Branko nije bio samo pesnik lakih reči i još lakših rima svedoči, između ostalog, i njegova čuvena poema „Put“ u kojoj se satirično i jetko razračunava sa Vukovim protivnicima – Jovanom Hadžićem i Maticom srpskom, a narod poziva da slede jednu od najsajnijih figura naše kulture, Vuka Karadžića: „Put raskrčen, gore njime ajte / ajte gore, al se i sećajte / kano krasna puta vam ogradi / pa mu ruci prionite mladi“. Branka je kao jednu od vodećih intelektualnih figura onog vremena prepoznao i sam Njegoš, što čitamo u kratkom pismu upućenom

Vuku Karadžiću: „Branko je sličan proletnjemu leptiru koji leti s cveta na cvet, on to isto po zapuštenoj srpskoj livadi radi“.

Branko, dakle, oplemenjuje, ulepšava, sabira, čini da književnost cveta jednim novim zanosnim i opojnim sjajem ili što bi Isidora Sekulić rekla: „kod njega sve zvuči, bruji, peni i pevuša, lupka, cupka, nadvikuje, nadsakuje“. Sve isto to, kako u jeziku, tako i u širokoj lepezi osećajnosti razlivenoj po Brankovim na prvi pogled naivnim i jednostavnim stihovima koji neretko dosežu prave metafizičke bravure: „nje više nema, to je bio zvuk“ – pisao je Branko u poemi „Tuga i opomena“.

Branka je kao jednu od vodećih intelektualnih figura onog vremena prepoznao i sam Njegoš, što čitamo u kratkom pismu upućenom Vuku Karadžiću: „Branko je sličan proletnjemu leptiru koji leti s cveta na cvet, on to isto po zapuštenoj srpskoj livadi radi“

Pesnik kadkad možda intuitivno uspeva da vidljivu, pojmovnu, realnu stvarnost transcendira, učini je idejom i metaforom, ovaploti je u prostoru sukobljenog i protivrečnog. Njegov lirski subjekt u stalnoj je potrazi za središtem, čezne za utemeljenošću, kako u subjektivnoj tako i u kolektivnoj perspektivi. Ovo je u osnovi njegovog tipično romantičarskog pogleda na svet, vrlo bliskog osećajnosti najvećih stvaralaca onog vremena. Promenu planova, kretanje različitih ljudskih lica i figuru stvaraoca nalazimo u verovatno najuspelijoj Brankovoj pesmi „Kad mladijah umreti“. Sliku umorne prirode u kojoj *lisje žuti veće po drveću* smeniće lik čoveka koji kaže da *ne ljubljah žarko* život još bi ga imao u sebi. Na posletku *ostaju jedna siročad*, pesme, njima se iskazuje očinska ljubav i briga za budući život. Branko je u ovoj pesmi priroda sama, zatim čovek kao takav i, u konačnici, stvaralac – onaj koji svetu i kad *mlidijah umreti* ostavlja mnogo. Ova pesma vrhunac je njegove lirske melanholije iako je, kako je pisala Isidora Sekulić, Branko bio „redak Sloven i redak Srbin koji je imao hrabrosti da bude srećan“, na to bi Mina Karadžić, Vukova ćerka i nesuđena Brankova ljubav, dodala da je imao *blage, djetinje veselosti*. Brojne su pesme koje ovo pokazuju, a među svima njima najveća, poema „Đački rastanak“ koja je u mitsku topografiju srpskog pesništva uvela Sremske Karlovce, Brankov pesnički zavičaj po izboru. Dunav, Belilo, Magarčev breg, vinogradi – sve su to mesta-ključevi ove ode mladosti, nesputanosti, čednosti, ali i čulnosti karlovačkih đaka, pesma o toplini, vinu, berbama, podgurkivanjima i podvrskivanjima onih koji tek odlaze u svet. Branka je na sve ovo podstakao i njegov život.

Naime, u jesen 1835. godine u Karlovce su počeli da pristižu mladići i

devojke sa raznih strana, upisivala se nadaleko čuvena Karlovačka gimnazija, među pristiglima bio je Aleksije Radičević, sin carinskog činovnika iz Zemuna Todora Radičevića. Mali Aleksije postao je najbolji učenik Karlovačke gimnazije, imao je najlepši herbarijum u razredu, nedeljom je pevao u crkvi, vežbao gimnastiku, zvali su ga Aca dok je nekoliko puta sa vršnjacima uspeo da prepliva Dunav. Velika strast potonjeg velikog pesnika bilo je i pušenje. Za poeziju se zainteresovao vrlo rano, prvu pesmu napisao je kao učenik gimnazije na nemačkom jeziku i pesmu je prepisao u školsku svesku Vukovom ćirilicom, što je izazvalo veliko nezadovoljstvo kod profesora. Ipak, svesku je sačuvao Vasilije Lukić, jedan od njih, a kasnije je na srpski jezik preveo Milan Kašanin čiji čuveni esej „Između orla i vuka“ predstavlja jedno od najsmelijih tumačenja Radičevićevog opusa budući da negativno i sa izvesnom sumnjom gleda na uticaj Vuka Karadžića. Objavivši prve *Pesme* promenio je ime u Branko, kako bi se što više približio srpskom narodu i kulturi.

Poemom „Đački rastanak“ Branko se oprašta sa svojim nekadašnjim drugovima i mladalačkim životom, ali i peva kolektivnu himna jednom gradu i narodu, što se najpre vidi u čitanju metafore kola kojeg, recimo Mihiz, naziva srpskim. U Brankovo *kolo naokolo, vilovito, plahovito* pozivaju se svi Srbi nezavisno od toga u kojim krajevima žive: Srbijanci, Hrvaćani, Crnogorci, Ere, Dalmatinci, Dubrovčani, Banaćani, Bačvani.

Nasuprot mladalačkom erosu, snazi, ali i nacionalnom zanosu „Đačkog rastanka“, stoji poema „Ludi Branko“, kasnije preimenovana u „Bezimena“. Ovo je bodlerovski tekst o otuđenju, patnji i samoći čoveka u velikom gradu u kojem se izgubilo središte, a smisao pronađen u zemaljskim zadovoljstvima – pušenju, alkoholu i raspusnom životu.

Ipak, smisao Brankovog života u bečkim danima godinama je bila Mina, ćerka Vuka Karadžića, devojka kojoj je posvetio jednu od najlepših pesama i nazvao je „Mini Karadžić u spomenicu“. Čuveni su njeni početni stihovi „pevam danju, pevam noću, pevam sele što god hoću“. Proslavio ih je Zdravko Čolić. A Branko je pevao sve šta je osećao, ali ne mnogo i ne zadugo. Za njim su ostale samo 54 lirske, sedam epskih pesama i 29 godina života. Izdahnuo je na rukama Vukove supruge Ane Kraus, a Mina je u svojim *Uspomenama na Branka* zapisala: „smrt je uhvatila Branka kao dečak leptira“.

O Brankovoj smrti izvestio je samo bečki *Svetovid*, list za prosvetu, novosti, trgovinu i modu i *Srpski dnevnik*. Pesnik je decenijama nakon počivao na bečkom groblju, sve do trenutka kada tamošnje vlasti nisu odlučile da ga poruše. „Brankova želja“, bila je pesma koju je napisao Jovan Jovanović Zmaj podsećajući njome na Brankovu nameru da bude sahranjen na Stražilovu, u Karlovcima. Bečki magistrat izdao je odobrenje, odbor za sahranu je sačinjen, a hiljade ljudi dočekalo je Branka na karlovačkom pristaništu: „Divan je to prizor bio, pun nadahnuća, posmatrati razjedinjeni narod ujedinenjen suzama“ – zapisao je tada predstavnik pančevačke delagacije, veliki srpski naučnik, Mihajlo Pupin.

A Brankova poezija ujedinila je mnoge, njegovo delo inspirisalo je preko dve stotine muzičkih kompozicija, slikarskih, vajarskih dela jer stražilovska linija pevanja i dalje traje kroz vreme budući da: „nastavljam sudbu već i kod nas prošlu / bolesnu neku mladost bez prestanka / tek rođenjem došlu / sa rasutim lišćem, što, sa groba / Branka / na moj život pada“ – pisao je Miloš Crnjanski u poemi „Stražilovo“. Dva veka kasnije, u godini jubileja, još jednom, sa punom svešću o rečenom, možemo ponoviti za Miodragom Pavlovićem: Branko je prapesnik.

УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ПЈЕСНИКОВЕ СМРТИ

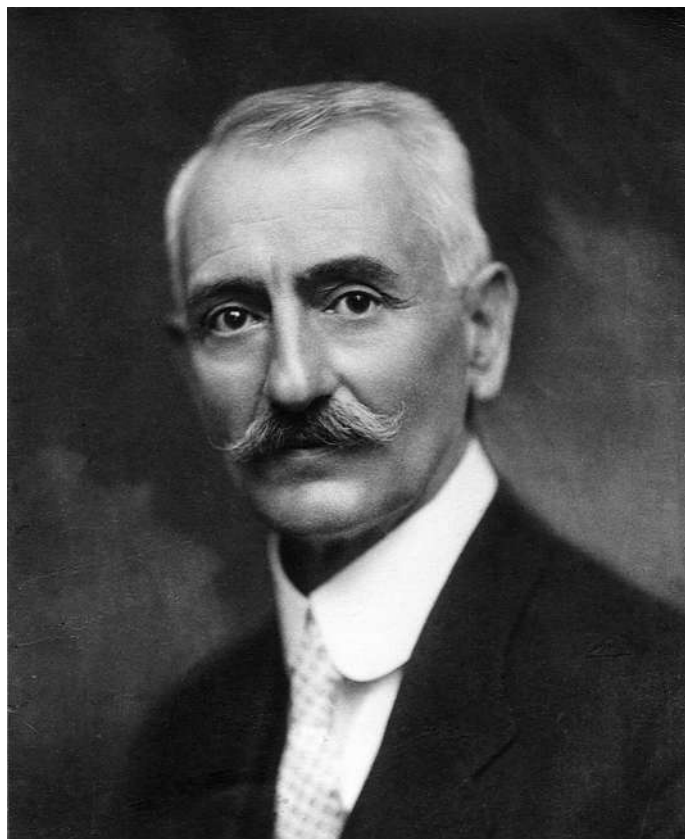
ШАНТИЋЕВО
ПЈЕСНИЧКО
ЗАВЈЕШТАЊЕ

Нигдје код Шантића нема ни присјенка мржње, ни примисли освете – он је пјесник праштања. И то је Алекса баштинио као завјет. Зар и Змај, њему толико драги Змај, није био жестоки антимађарон, али му то није сметало да види како се у висинама небеским братиме душе Његоша и Сарајлије с душама Петефија и Верешмртија

пише: Ранко Поповић

Алекса Шантић је на јединствен начин објединио поетску и моралну величину, и још за живота постао истински народни пјесник. У темељу такве славе стоји дубока саосјећајност с народном патњом и безусловна посвећеност високом идеалу слободе. И кад је пјевао заблуде, и кад је изражавао горчину, наш пјесник је зрачио једну вишу енергију и зарио обећаном свјетлошћу. Много тога се за протеклих десет деценија збило у српској историји, па и поезији, али његово пјесничко искуство и даље је живо. Шантића су потврдили и вријеме и српски језик.

Велика поезија, каква је и Шантићева, у звјезданим часовима има ту моћ да засијече у срцику времена, да га на трен укине као мучну и недомисливу физичку величину, и бљесне у нама живом слутњом есхатолошке вјечности. *Мртве са живим вежу наше нити*, преноси нам Шантић ту велику тајну тако присно и утјешно. Он је пјесник посвемашњег Божјег присуства, он и прољетну њиву умије да осјети и опјева као храм, јер зна да ни сјетве, ни жетве, ни плода не бива без Оца Небеског. Његов доживљај свијета је литургијски, можда најизразитији у свеукупном модерном српском пјесништву. Једна погрешна школска представа о Шантићевом поезији стврдела се и претрајала, нажалост, до данас, и може је разбити само присни лични доживљај сусрета с

пјесником. Да није тако, зар би остало скрајнуто оно најбоље што је он дао. *Ноћ никада није у чезнућу таком / припила се земљи, нити ли је роса / стрепећи на листу тако сјајна била / (...)* Још једанпут видјех замишљена Христа / гдје кроз жито прође и поглади тио / руком уздрхтане врхе плода чиста... / Сјутра свуд је пољем јечам златан дио... Шта је, заправо, ово? Шта то казују сјај и стрепња једне капи росе, ако не трепетну слутњу највишег и најнепојамнијег у очигледности најситнијег? Ријетке су очи којима је дато да виде такву слику боговаплоћења. Чудно је да танкоћутни Перо Слијепчевић Шантићу замјера наивност. Он је, каже, наивност сушта. Може бити, али онда пјесникову наивност треба схватити као пуну отвореност окршњем свијету и другим душама. Шантић се није либио да усваја, али увијек с покрићем дубоке емпатије.

Нигдје код њега нема ни присјенка мржње, ни примисли освете – он је пјесник праштања. И то је Алекса баштинио као завјет. Зар и Змај, њему толико драги Змај, није био жестоки антимађарон, али му то није сметало да види како се у висинама небеским братиме душе Његоша и Сарајлије с душама Петефија и Верешмртија. Шантић је био завјетни човјек. И ту сви приговори критике о наводној недовољној образованости падају у воду. Различите вриједности исказују се различитим језицима и траже другачија мјерила.

Његови тежаци, рибари, угљари, камотуче и ковачи сви су без разлике христолски прегоаци на голготно-васкрсном путу, и у својој патњи мирни и свечани као пред олтаром. Како није могао бити пантеиста, тако Шантић није, нити је могао бити социјални пјесник. Зна он, наравно, шта је то и као отресајући се биједе и напасти, говори о томе у преписци с Јовом Шмитраном. Али, ни њих двојица, ма колико

блиски, не говоре истим језиком. Док се Шмитран жали на неуређене друштвене прилике и биједан положај њих који раде за народну ствар, Шантић се привидно слаже и пристаје, онако душеван, да повлађује, а суштински говори сасвим друге ствари. „Ми сви који радимо на бољитку, морамо бити спремни да пијемо грку чашу незахвалности и неувидљивости. Али ко ће на то да гледа? Народ! Тамо где те даве твоја уверења. Подај све и срце и душу и остани го, а ти и Бог твој знаћете да ти ипак нешто вредиш, када нико други не знао буде“. Шантић је христолик у самозатајности. Граматички филистри и овдје би сигурно упозорили на некоректност конструкције *не знао буде*, што би био још један неспоразум, јер њему и није до писмености већ до поезије. Пророштво поезије долази из милости језика која се излива на изабране. Они говоре мудрост језика, а језик памти дубље и зато види даље. Сав од саосећања, самилости и сапатње, Алекса Шантић је прототип православног pjesника.

**Велика поезија, каква је и
Шантићева, у звјезданим часовима
има ту моћ да засијече у срчку
времена, да га на трен укине као
мучну и недомисливу физичку
величину, и бљесне у нама живом
слутњом есхатолошке вјечности**

У поезији српског језика има бар једно поуздано мјерило вриједности – велики је онај који се примакне Његошу, али не епигонски него својим гласом. Шантићу је то успјело. Успјело му је да се угради у предање и данас га је ту најтеже слиједити. Тешко је претпоставити гдје ће и када опет да шикне онај моћни млаз језика, ко ће и којим путем да се примакне крепкој снази и витешком достојанству Шантићевог гласа: *И кад нам мушке узмете животе / Гробови наши дориће се с вама. Да ли би такав тон данас имао покриће?* Наша родољубива pjesма као да се окренула око себе и данас мора да говори оно о чему се ћутало. Тешко је чути pjesника док шупље звечи хор букача бижутеријског патриотизма.

Велики постављају висока мјерила, они другачије не могу. Код Алексе Шантића најљепше је то што његова величина не плаши. У једној од најбољих својих pjesама, у којој би да припитоми смрт сазнањем да само кроз њу *Богом дива син човечи*, он ће, сломљен и клонуо, одбацили строго форму и испод црте, као да збира замршени рачун живота, дописати pjesмотворни „вишак“: *Вај, све је ветар и звук празних речи*. Ако игдје, онда се бар у том вајкању лако препознајемо и стапамо с pjesником. И није то песимизам, то у слабости зари Шантићева људска величина. Од ње се шири душа. Као и од погледа на благи pjesников лик који је и сам, на неки тајновит начин, постао оваплоћена поезија.

UZ PESNIŠTVO GORANA KORUNOVIĆA

PESME KAO BAKROREZI

U Korunovićevoj poeziji postoji neko metafizičko jezgro koje dominira u svim knjigama, ma koliko prikazani svet u njima bio različit. Korunovićeve pesme se prepoznaju kao njegove i u tom smislu on je apartna pojava u srpskoj poeziji. Pregršt slika koje nabacuje nije tu da se pojedinačne slike izdvoje, već da se pomoću njih izgradi jedna realnost

PIŠE: **Nikola Živanović**

Kada se 2011. godine pojavio sa prvom knjigom *Gostoprinstva*, Korunović je već bio izgrađen pesnik. Ova kratka knjiga od trideset pesama, odavala je lakoću pisanja, siguran postupak i neku ličnu metafiziku, ni nalik na konvencionalne. Knjiga se mogla čitati kao ciklus ili kao poema, ali i mnoge od pesama su se same držale. Jednostavan okvir zbirke – putovanje u grad mrtvih – Korunoviću je pružio priliku da ispita ljudskost sa druge strane životne zagonetke. Činilo se da u mrtvima traži osnovu ljudske humanosti, oslobađajući ih svih elemenata strašnog. Zamišljajući situaciju u kojoj se susreću nasilnici i ubijeni, on dolazi do zaključka da bi se oni mimoišli sa stidom „kao da bi sve što se / nekada dogodilo // vredelo ponoviti / na prihvatljiviji način.“ (6). Ili: „kada ugledamo staru cipelu / na putu / posle još jedne nesreće // kao da je teško prepoznati / kada se šale mrtvi“ (9). Posebno se ističe pesma pod brojem 22:

*moraš upoznati nekog od preminulih
ko je još za života bio lišen
vrlina hodanja govora pogleda*

*i ko se i u smrti ne oslanja sa pouzdanjem
na svoja čula*

*ili nekog mrtvog mladića
koji uporno ostaje*

van razuma i zdrave svesti

njihova iskustva dragocena su za nas neumrle

i dok mir ne prekrije sve što možeš

da vidiš čuješ ili dodirneš

svako uzdizanje života

ništavno je pred njihovim slavljenjem smrti

kao u kakvoj šali o invalidima

oni istrajavaju u svojoj izdržljivosti

dokazujući da za sreću

nisu potrebni ni telo ni razum

ni sam život

Gostoprimstva su pisana lakim stilom, bez previše slika, uglavnom samo sa onim koje drže centar pesme, specifične po tonu i ambijentu. Ova knjiga je već Korunovića predstavila kao jednog od najboljih pesnika generacije koja je tada nastupala. Međutim, Korunović je istovremeno imao i drugi rukopis, koji se sasvim razlikovao od ovoga. *Reka kaiševa*, koja je napisana pre *Gostoprimstava*, ali je duže čekala na objavljivanje, odlikuje se bogatom slikovitošću, nejasnom, u smislu da nagoveštava neku tajnu. Umesto jasnog konteksta, pojedinačne slike izbijaju u prvi plan i u njihovim međudnosima nastaje pesnički efekat, uglavnom zasnovan na metonimiji. Ti odnosi nisu puko stavljanje slike pored slike, već postoji neko kretanje, neko delanje u pesmama, ali o njemu se vidi tek ponešto: „Plutaće ona vidim dugo / podignuta kao košuljice / šarki // pretvorena u vodu kaiševa // čutaće na reci njeno sigurno telo // kožno i nedvosmisleno“ (*Reka kaiševa*). Pesničke slike ispituju mogućnost opisa tela. Unapred odbacujući sve poznate postupke, Korunović se susreće sa telom kao skupom organa pretvorenih u nežive stvari. I u tom opisu se telo gubi. Ostaju samo njegovi fragmenti, bez funkcije. Ovo je dosta drugačiji postupak nego u prethodnoj knjizi. Tamo humanizuje mrtve, ovde dehumanizuje telo.

Reka kaiševa, mada je do danas ostala u senci *Gostoprimstava*, jednako je važna za Korunovićevo pesništvo. Dvanaesta pesma iz *Gostoprimstava* predstavlja svojevrsnu autopoetiku, ili barem misao o jednoj drugačijoj poeziji koja kao da nalikuje na pozniju Korunovićevu: „neka te ne zavara (...) što u pesmama / koje su ti zadržale pažnju (koje su nastale u svetu mrtvih, prim. NŽ) / nema govora o svemu / već isuviše poznatom / što te čini čovekom“. Začetak takve poezije vidi se upravo u knjizi *Reka kaiševa*.

Posle ove dve knjige-blizanaca, Korunović je objavljivao neke pesme u časopisima, sasvim drugačije. Međutim, one se nikada nisu pojavile kao knjiga, a možda i s pravom. Do sledeće knjige, *Crvena planeta* ipak nije mnogo čekao. Izašla je 2014. i na neki način pomirila postupke prve i druge knjige. U tek nešto više od dvadeset kratkih pesama u prozi (uz jednu dužu u stihu) Korunović stvara još jedan svet. I ovde se kao u *Gostoprimstvima* odlazi na neko drugo mesto, ovaj put planetu u kojoj je sve drugačije nego u svakodnevnom životu. Dakle, „nema govora o svemu / već isuviše poznatom / što te čini čovekom“. Za razliku od *Gostoprimstava*, ova knjiga obiluje slikama, ali za razliku od *Reke kaiševa* te slike nisu čist pokušaj da se uhvati

neizrecivo, već u njima postoji određeni metod. Recimo, kada kaže na kraju jedne pesme „vrata mogu samo da se zatvaraju“, Korunović uzima sam pojam vrata čija je svrha da se otvaraju i zatvaraju. Uskrativši im mogućnost da se otvaraju, ukida i sam pojam vrata i stvara novi. Ovaj postupak će često koristiti. Recimo, sam naslov knjige *Usta bez kapaka* uzima jedan pojam – usta, koja imaju usne, i drugi – oči, koje imaju kapke. Kada kaže da su usta bez kapaka, ne kaže ništa što narušava sam pojam usta, ali se u svesti čitaoca nešto o tim ustima menja, kao da tim ustima nešto nedostaje. Sam pojam se urušava tako da je možda pogrešno naglašavati da su ovo pesničke slike jer se nikakve slike ne zamišljaju, već reči dolaze do izražaja jer su stavljene u kontekst u kom im je nešto dato ili oduzeto.

Ta zamena atributa jednog pojma sa atributima drugog na jednostavan način se vidi u primeru kada govori o talasima neba i munjama mora. Ovde nije reč o cerebralnosti, koju Korunović govoreći o svom radu poriče, već o uspostavljanju izvesne gramatike pesničkih slika. Postoji čitav niz ovakvih postupaka koji slike čine komunikativnijim od onih iz prethodne knjige, ali ih time ne čine manje dubokim, pre svega što je kontekst, ono što postoji na toj planeti uglavnom opisano apofatički. Zapravo, ono što ovim postiže je da pesme iz *Crvene planete* deluju kao uspeli od onih iz prethodne knjige, a jezički zrelije od svega što je ranije napisao, mada po privlačnosti, uglavnom vezanoj za humanizam *Gostoprimstava* za njom ipak zaostaju. Kao primer te slikovitosti i veštog vođenja pesme neka posluži sledeća pesma:

U kolibi zvoni telefon. ali ja nemam telefon. on ipak zvoni po svoj dužini košulje koja se suši. moraću makazama da predvojim ogrebotinu. rep nastavlja da gmiže preko poda i produžava signal. udiše i zaranja, pevuši iz vodene utičnice. kada bih našao način, javio bih da me nema u kolibi. ali ja sam u kolibi iako bruji telefon. bistru slušalicu sam zahvatio dlanom i prelio je u bokal. kad god ugledam neka usta na prozoru, uvek su mutava i pomračena. ako već govoriš, odaberi kašiku koja kucne u čašu pre nego što zahvati dno grla. evo šaran želi nešto da mi šapne na uho. odškrine vrata i trlja dlanove da bih poverovao da mu je hladno. potpuno sam pri-tajen. zvona se podvlače pod sebe. jedan glavati mehur raste do pucanja poput bešike utopljenika. jedan glas se savija u zašivenne usne. ali telefon i dalje doziva, zvučni zid pljušti preko temelja kolibe. konačno podižem slušalicu. tiše od noćnog rasta vodostaja, riblji vokali me hrabre: znamo da nisi tu, znamo da nisi tu

Usta bez kapaka su izašla 2019. Već po tome što je duže radio na njoj, pokazuje da je imao vremena da unese mnoštvo drugih elemenata. Osim toga, prve tri knjige su nedavno izašle kao troknjižje i u tom obliku tek su nešto duže od ove ili sledeće knjige, i takođe su stilski ujednačenije, tako da kao da tek u ovom troknjižju izgledaju kao da su u svom pravom obliku. Prva razlika koja se uočava u *Ustima bez kapaka* je ta da se Korunović ozbiljnije pozabavio lirskim subjektom. Dok je u prve tri knjige to bio samo neko ko opisuje svet, sada je uvučen u njega. I ne samo to: lirski subjekat nije isti od pesme do pesme. Druga promena je vezana za mešanje proznih delova sa onima u stihu. Mada je već u prethodnoj knjizi pesama u prozi imao jednu pesmu u stihu, ovde je reč o tome da se u knjizi deonice u stihu i one prozne ravnomerno smenjuju. Takođe, prozni delovi, mada ostaju pesme u prozi, imaju tendenciju da budu više narativni. Pesničke slike ponekad idu do karikature iz crtanog filma: „Jer ako ti zagriš dinamit, ili ti se iz vedra

neba sruči klavir na teme, niko i ništa pod milim bogom neće moći da te sastavi.“ („Coyote“), ali na drugim mestima podsećaju na slike iz klasične poezije: „Kao što se lice / Namešteno za plač / Raspadne u osmeh“ („Prijatelj“), što se može uporediti s Eliotovim „Šupljim ljudima“: „Usne koje za poljupce pripremamo / slomljenom kamenu molitve zборе“ (preveo NŽ). Veća hermetičnost pesama ove knjige potiče od toga što se, mada često vrlo uspele, pesničke slike ređaju jedna preko druge, često međusobno se zamagljujući. Ali to nije nešto van intencije autora. Mada sa preciznim kontekstima, iz raznih registara i oblasti, ove pesme se nastavljaju na ono što je Korunović radio u *Reci kaiševa*. Jedino što to čini ambicioznije, sa većim zamahom, i stvarajući određenu mitološku pozadinu.

**Umesto da, kako to većina
pesnika radi, odabere samo
temu iz istorije književnosti, on
polazi od jedne već šokantne
pesme, koja je za većinu čitalaca
sve što se može reći o nekoj
temi, i taj šok nadograđuje**

Reći da knjiga *Manastir* (2024) predstavlja najzrelije Korunovićevo delo ne umanjuje značaj prethodnih. No u odnosu na prve tri ona predstavlja daleko složenije delo, dok istovremeno usavršava ono što je započeto u prethodnoj. Mitski svet je ovde potpuno dovršen i uvlači čitaoca. Prozni delovi se bez veće bojazni mogu nazvati pričama. Narativno zaokružene i sa formiranim likovima, one prelaze onaj mali korak ka prozi koji je prozne delove prethodne knjige ipak pre svrstavao u pesme u prozi. Žanrovi se, međutim, u ovoj knjizi mešaju bez šava. Baš na taj način uspeva da stvori koherentan svet, da popuni ona mesta koja se ne mogu reći samo u stihu. Ovde on gotovo daje celokupnu izmišljenu mitologiju onako kako mitologije postoje – u pesmama i bajkama i legendama. Jer ako je u *Reci kaiševa* ili *Ustima bez kapaka* prećutano davalo dubinu, ovde se ona postiže upravo time što čitalac kada završi čitanje ima utisak da je o svetu o kom je čitao sve rečeno, mada nejasno, iz raznih uglova, ali gde svi uglovi imaju istu uporišnu tačku, tamnu i nejasnu. Ukratko, u svakoj od ovih pesama, oseti se ista jeza.

I pesme i priče u ovoj knjizi odišu bajkovitom atmosferom. Mimo utvrđenih i prepoznatljivih mitova stvaraju se slike i scene koje, uz jezičku lakoću koja nije prisutna u prethodnoj knjizi, stvaraju osećaj metafizičkog. Pesma „Popela sam se na zmajeve oči“ može da posluži kao adekvatan primer:

*Popela sam se na zmajeve oči
i na prste pridigla i gledam okolo
četinari su popili svu vodu lutajuću
i usnice kamenjara sada se
u miru mimoilaze,*

*jata zamiru muziku preko planina
i vilinske glave na padinama
odmaraju se od jezerskih tela,
nebo je gluvo i sunce je nepomično
i zmaj moj spušta me na grudi,
krilom od lave očeshljane me pokriva,
kao jorgan preko majčinog čela
dogoreva moja livadska haljina
i kao očeve ruke zapaljene
moja koža se u plamene gusenice
raspliče,
iznad samo pećine svoje usne
mutave pomiču i laste
preko planina zvukove utapaju
a moj zmaj pažljive buktinje
preko očiju mi ljubi
i crno meso miluje,
u mirišljavi žar poljskih krunica
do večeri da me pretvori.
Radije bih u dimu divljine da rastem
nego roditelji da me rađaju,
radije bih u požar perunika da sazrim
nego da me za podzemne vode
neguju.
Ko se na zmajeve oči
sledeći bude uspinjao,
videće da kao zvezda ostavljena
iz doline svetlim*

Ovo biće, kao i mnoga bića koja se pojavljuju u knjizi nije do kraja odgovetnuto, ali je gotovo vidljivo, prisutno, uobličeno, ma koliko nesaznatljivo. Pesma „Bambi i gnezdo“, lep je primer korišćenja literarnog predloška. Kao u navedenoj pesmi iz prethodne knjige, i ovde Korunović poseže za crtanim filmom i opisuje idiličnu scenu u kojoj se pojavljuje jedan lik za koji se u dečijem iskustvu uglavnom vezuje nevinost. Detaljan opis raskomadnog tela koje susretne kontrastira tome. Kao da Korunović polazi od Remboovog „Spavača u dolu“. Umesto da, kako to većina pesnika radi, odabere samo temu iz istorije književnosti, on polazi od jedne već šokantne pesme, koja je za većinu čitalaca sve što se može reći o nekoj temi, i taj šok nadograđuje.

Pesme iz ove, ali i drugih Korunovićevih knjiga izgledaju kao bakrorezi, kao srednjovekovne iluminacije. Jedino što je tema, sadržaj, pa i sam doživljaj onostranog lično njegov.

U Korunovićevoj poeziji postoji neko metafizičko jezgro koje dominira u svim knjigama, ma koliko prikazani svet u njima bio različit. Korunovićeve pesme se prepoznaju kao njegove kao što se prepoznaju pesme Novice Tadića. U tom smislu, Korunović je apartna pojava u srpskoj poeziji. Mada ima pesnika koji se služe sličnim postupcima, to metafizičko jezgro ostaje samo njegovo. Pregršt slika koje nabacuje jednu preko druge u pesmama, nije tu da se pojedinačne slike izdvoje već da se pomoću njih izgradi jedna realnost koja ostavlja trajan utisak na čitaoca.

UZ NAGRADU VLADIMIR NAZOR ZA ŽIVOTNO DJELO DAMIRU BARTOLU INDOŠU

NAGRAĐENI „ČUVAR AVANGARDE“

Nagrada Vladimir Nazor za životno djelo najveće je dosadašnje i, dakako, zaslužno priznanje. Ali i povrat tek dijela duga koji domaća institucionalna kultura ima prema ne samo Indošu, koji je odavno zaslužio i svojevrсни status domaće kulturne nematerijalne baštine

PIŠE: **Igor Ružić**

*Počast se na kraju primi, ide vrijeme, bije sat,
Pobjedom se poslije čini izgubljeni neki rat!*

Stihovi Arsena Dedića nepogrešivo sažimaju osjećaj koji su svi poklonici, poštovatelji, poznavatelji, kao i suradnici i stručna javnost, imali barem na trenutak kad je objavljena vijest da je Nagradu Vladimir Nazor za životno djelo za 2023. dobio kazališni umjetnik Damir Bartol – svima a najprije samome sebi – poznatiji kao Indoš. Taj ne nužno samostvoreni, ali uvjerljivo općeprihvaćen i prvenstveno samoprihvaćen nadimak, koji odražava i umjetnički kredo i status, ali i poziciju, Bartolov je neizostavni dodatak, no ne i pseudonim jer ne skriva, nego nadopunjuje čovjeka do apsolutno, u domaćem kontekstu gotovo nedostižno paradigmatički posvećenog, umjetnika.

Jedan od ključnih sudionika takozvane hrvatske kazališne alternative, Damir Bartol Indoš ostao je vjeran svojim izvorima kao estetskim i etičkim postulatima gotovo četrdeset godina. Član skupine Kugla glumište, radikalnog izvedbenog kolektiva koji je krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća bio među rijetkim primjerima istinski radikalne alternativne kulture u kojoj su glazba i performans bili i inspiracija i sredstvo i cilj, Indoš je nakon otklona od Kugle nastavio samostalno preko vlastite organizacije DB Indoš – Kuća ekstremnog muzičkog kazališta.

Američki atentator, 2013.

Umjesto navodno logičnog rasta u produkcijskom smislu, uspinjanja hijerarhijskom ljestvicom uspjeha i institucionalizacije, on je odlučio, metaforički ali i sasvim konkretno, ostati na mjestu, iako fizički uvijek u biciklističkom pokretu. To, međutim, ne znači da unutar svoje umjetničke vokacije nije trajno zainteresiran za inovaciju, tragajući kontinuirano za novim temama i suradnicima ili poboljšanjima vlastite umjetničke proizvodnje. S obzirom na to da njegovo kazalište u pravilu uključuje priličnu količinu uporabljene ili rekonstruirane retro tehnologije, koja istodobno funkcionira i kao scenografija, rekvizita, glazbeni instrument i partner, u njegovom slučaju proizvodnja predstava i nije pogrešna riječ. S druge strane je izuzetno humanistički stav s kojim pristupa svojim temama, koje naziva zasluženima jer vjeruje da umjetnik mora osobnim stavom i angažmanom dobiti moralno, ali i metafizičko pravo na ono što će mu poslužiti kao inspiracija ili temelj.

Nije to jedini paradoks ili „paradoks“ vezan uz Indoša. Zakleti pacifist koji se kazalištem počeo baviti zato što, prema vlastitom priznanju, nije bio dovoljno hrabar da postane radikalno lijevi ili anarhistički terorist stvara predstave pune struganja metala, glasne ili preglasne buke strojeva pogonjenih energijom izvođača, zaglušujuće avangardne glazbe i govora na rubu laveža koji nenaviknutom uhu izaziva strah i zgražanje. Ujedno je i primijenjeni ekolog koji reciklira materijale, dijelove strojeva i odbačene tehnologije i od njih stvara svoje začudne, gotovo postapokaliptične scenske slike. Trajno inficiran teatarskim i teorijskim postavkama Antonina Artauda i antipsihijatrijom, disciplinom koja promovira drukčiji način odnosa prema psihičkim poremećajima i drukčiji tretman ne poremećaja nego onih koji ga

podnose, Indoš je i opsesivno u potrazi za idealnim izrazom kazališta koje može izraziti frustracije i izazove suvremenosti jer njihov utjecaj ne može negirati, ali ni ne želi na njega pristati. Opisanim konstantama Indoševe poetike treba pribrojiti i sportsku, čak i spartansku disciplinu kako u onom filozofskom tako i fizičkom aspektu svojeg rada, bez pune integracije kojih bi teško bilo izdržati stupanj zahtjevnosti koji u svojim predstavama sam sebi postavlja.

Ako je glazba tek jedan od načina izražavanja, dodana vrijednost izvedbenosti, ali ne i njezin primarni cilj, pa čak niti primarno sredstvo, zajedničko ishodište djelovanja Damira Bartola Indoša samostalno, ili kao segmenta, nezamjenjivog gotovo kao i svi ostali, kolektiva Kugla glumište, mogla bi biti i trauma u različitim genezama, posredovanjima, interpretacijama, proživljavanjima i preživljavanjima. I sam tvrdi da svojim radom gradi, ali i razgrađuje „transcendentalni simptom duševne patnje“, a nju pak u izvedbi pretache u radikalnu fizikalnost, „do granice ljudskih mogućnosti, a ponekad i preko nje“. Drugim riječima, Indošev rad je, slijedom džainističke filozofije, usmjeren na suzbijanje patnje, ali patnjom samom, ili barem igrom s patnjom i oko nje, tek ponekad i igrom patnje, boreći se protiv svake smrti nastale iz neprirodnih razloga.

Indoš je zakleti pacifist koji se kazalištem počeo baviti zato što nije bio dovoljno hrabar da postane radikalno lijevi ili anarhistički terorist pa stvara predstave pune struganja metala, glasne ili preglasne buke i govora na rubu laveža

Stoga je i partikularne interese svog autorskog i izvođačkog rada definirao preko takozvanih zasluženih tema, onih s kojima je osobnom proživljenošću i suživljenošću povezan ili kojima je dovoljno dao da bi od njih mogao primiti, bez obzira je li riječ o pravima životinja, ratnim stradanjima, ugroženosti humane esencije uslijed bezglavog tehnološkog razvoja, bolestima koje sputavaju tijelo ili stanjima koja zatvaraju duh. Trauma je trajna i nepovrediva, jer je istodobno i dar i prokletstvo, a bavljenje njome hrani duh dok smanjuje bol i, na sreću i nažalost, obrnuto. Paralelizam etičkog temelja i estetičke realizacije, filozofskog obrazovanja i izvedbenog i autorskog iskustva, kod Indoša rezultira uvijek kritičkim stavom, koji on izražava posredno i afirmativno preko svojih zasluženih tema, dok su eventualna podudaranja s aktualnošću tek slučajna posljedica. Drugim riječima, Indošev rad reagira na zbilju, ali putem vlastitih inicijativa iz vlastitih izvora: motivski osobno ugođen, ali aktualno pogođen, ili se barem može sasvim kvalitetno i dovoljno uvjerljivo takvim čitati.

Interes za političko, u smislu trajne fasciniranosti radikalizmom i radikalnom akcijom u službi višeg cilja, Indoš pokazuje ponavljanjem predstave *Zeinimuro* na samom početku devedesetih, kako bi na sve prisutniji rat reagirao remakeom tog antiratnog komada nastalog nekoliko godina ranije kao svojevrsna najava, objava ili tek slutnja. Konkretno, onoliko koliko Indoševa izvedbena retorika može biti takva, Indoš je progovorio i o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini performansom Konjski rep, a kasnije i Ratnom kuhinjom, dok je predstavom *Jeddade-Jeddade* na specifičan način, gradeći na temelju afričke bajke, opisao odnos društva prema topovskom mesu koje najčešće čine upravo mladi i mladi.

Ponovljeno nasilje za Indoša nije odgovor, ali jest umjetnička, osobna i kolektivna sloboda, ostvarena isključivo strogim umjetničkim i osobnim uvjerenjima strukturiranom glazbenom, scenografskom, koreografskom i izvođačkom raskoši krika (i) bijesa. Jedan od najboljih primjera koji se i danas može vidjeti na svima dostupnim kanalima AV sadržaja snimka je beogradske televizije upravo nevjerovatno raskošne akcije *Akcija u 16:00, parodija gangstersko-terorističkog žanra* Kugla glumišta održane na glavnom trgu tada glavnog grada cijele države. Riječ je o reprizi akcije održane najprije na Dolcu u Zagrebu, ali je snimljena ona beogradska, „kod konja“. I dalje fascinantna kao dokument bolje, neobuzdanije i hrabrije izvođačke prošlosti ovih prostora u kojoj pored Indoša, u akciji sudjeluju i ostali viđeniji članovi kolektiva, najprije Dunja Koprolec i Zlatko Burić Kićo, zabilježena je s nekoliko kamera zahvaljujući intervenciji Filipa Davida, tada urednika na tamošnjoj televiziji, koji se u tom slučaju i založio i izložio. Zanimljiv je to primjer stare poslovice da nitko nije prorok u svome selu, jer Kugla je u Zagrebu, unatoč zapaženim javnim događanjima poput *Mekanih brodova* i *Dočeka proljeća*, u samim počecima sedamdesetih, ostala uglavnom marginalizirana i svojevrsnom slijepom pjegom establišmenta. Naprotiv, malo istočnije, radikalnost geste prepoznata je ne samo na već opisan način, nego i gostoprimstvom u od strane Ljubiše Ristića osamdesetih godina prošlog stoljeća novouspostavljenoj paralelnoj kazališnoj strukturi KPGT (Kazalište Pozorište Gledališće Teatar) u Subotici, što jest bio još jedan od modela uvijek i gotovo zauvijek izvaninstitucionalnog rada svih navedenih, a onda i samog Damira Bartola Indoša.

Iako danas, točnije već dva desetljeća ima prostor za rad, najprije dubokim povijesnim vezama zasluženim gostoprimstvom u Kulturi promjene zagrebačkog Studentskog centra, a danas u Parainstitutu u sklopu kompleksa bivše tvornice Jedinstvo uz Savski nasip koji dijele Pogon – Zagrebački centar za nezavisnu kulturu mlade te Udruženje za razvoj kulture i Klub Močvara, što se čini gotovo prirodnim staništem za mnogostrukost Indoševih praksi, on je i dalje u institucionalnom smislu marginaliziran. Njegov rad jest vidljiv onima koji ga žele vidjeti, i važan onima koji ga znaju prepoznati. U tom smislu, unatoč nagradi koju je preuzeo na pozornici Hrvatskog narodnog kazališta u Splitu na svečanom zatvaranju festivala nacionalne drame i kazališta Marulićevi dani 2016. kao uz Zlatka Burića Kiću suautor pobjedničke palimpsestne predstave *Kabaret tamne zvijezde*, Nagrada Vladimir Nazor za životno djelo najveće je dosadašnje i, dakako, zaslužno priznanje. Ali i povrat tek dijela duga koji domaća institucionalna kultura ima prema ne samo njemu, koji je odavno zaslužio i svojevrsni status domaće kulturne nematerijalne baštine.

LINOTYPE, STROJ IZA CRNE UMJETNOSTI, TEHNIČKI MUZEJ NIKOLA TESLA ZAGREB, 6. 6. 2024 – 7. 7. 2024.

LJUDI OD OLOVA

Maestralni postav izložbe potpisuje Viktor Popović, umjetnik koji joj vrsnim senzibilitetom daje naročiti, gotovo dramatični pečat i atmosferu koja u vama jednostavno mora izazvati strahopoštovanje, i prema tom stroju, povijesnom protagonistu u svakom smislu, ali i prema tim ljudima koji su na njemu operirali

PIŠE: **Sonja Leboš**

Izložba *Linotype, stroj iza crne umjetnosti* u zagrebačkom Tehničkom muzeju Nikola Tesla dobar je primjer međumuzejske suradnje s jedne strane (radi se o suradnji između Tehničkog muzeja Nikola Tesla i Galerije umjetnina Narodnog muzeja Zadar) i medijske arheologije predstavljene u klasičnom muzejskom okruženju s druge strane, uz moment visoko kreativne suvremene interpretacije umjetnika Viktora Popovića.

Što je *Linotype*? Izum Ottmara Mergenthalera (1854. – 1899.), Linotype je stroj koji je svojedobno predstavljao revoluciju u tiskarstvu. Ottmar Mergenthaler rođen je u Kraljevini Württemberg, te je neko vrijeme šegrtovao kod urara, da bi 1872. godine emigrirao u Sjedinjene Američke Države. Sa željom da ubrza tiskanje pravnih izvještaja, Mergenthalera je kontaktirao James Ogilvie Clephane, poduzetnik, izumitelj i sudski stenograf koji je, između ostalog, služio i u kabinetu Abrahama Lincolna, a bio je uključen u izume kao što su pisaača mašina, gramofon, i – naravno – stroj Linotype. Naime, Clephane je uočio da je za ubrzavanje produkcije tiskanog materijala nužan slovoslagarski stroj, a Mergenthaler je imao ideju da se upotrijebi izlivena metalna matrica, te je radio na prototipu sve do 1877. godine. Prvi komercijalno korišteni Linotype stroj instaliran je u srpnju 1886. u *New York Tribune* tiskari (novinama koje su već oko 1850. godine, iako principijelno stranačko glasilo prvo *whigovaca* pa republikanaca, bile tiskane u 200 000

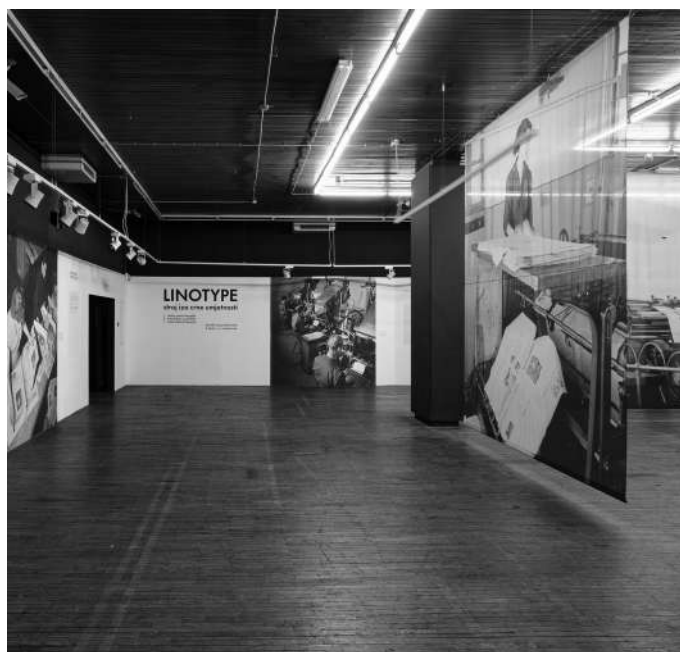

Foto: Viktor Popović

primjeraka), a odmah potom i u tiskari novina *The Times* u Londonu (gradu koji je već početkom 18. stoljeća imao tri dnevne novine). Bile su to tada najveće tiskare u zapadnom svijetu (o svijetu Dalekog istoka tog vremena imamo premalo podataka da bismo tvrdili da je tako bilo – u čitavom svijetu). U početku je tvrtka Mergenthaler Linotype bila jedina koja je proizvodila strojeve za lijevanje slova, ali s vremenom su i druge firme počele proizvoditi slične strojeve.

Na izložbi je stroj vrlo minuciozno, tekstualno i kao objekt, predstavljen i u svojoj impresivnoj cjelini – jedan dobro očuvan primjerak, nakon godina što je skupljao prašinu u dislociranom depou Tehničkog muzeja Nikola Tesla, osvijetljen je u raskoši svoje povijesnosti u samom središtu izložbenog prostora poput protagonista na pozornici Historije (koja je ipak – većma pisana); i u svojim sastavnim dijelovima, a to su: magazin, klavijatura (odnosno tipkovnica), mehanizam za lijevanje i mehanizam za distribuciju slova. Vrlo detaljno su predstavljene karakteristike svakog od tih dijelova čudesnog stroja koji je šest puta ubrzao proces slaganja slova, te utjecao na standardiziranje pojavnosti tekstova kroz tipografiju.¹

Tako je npr. magazin stroja u prosjeku sadržavao 900 do 1400 matrica. Autorice koncepcije i kustosice izložbe, Julija Gracin i Nevena Štokić, vrlo su otvoreno izložile uspjehe i neuspjehe svojih traganja za povijesnim obrisi-

¹ Inače, tipografija s pokretnim metalnim modulom pojavila se još u 13. stoljeću u Koreji, dok je u Europi poznata od Gutenbergova izuma.

Foto: Viktor Popović

ma Linotype stroja, pa tako na jednom mjestu kažu: „Zanimalo nas je koliko je pismovnih vrsta postojalo za slovoslagarski stroj Linotype do 1978. godine kada se njime prestalo koristiti u tiskari *New York Timesa*, no taj odgovor nismo uspjele samostalno pronaći. Znamo samo da se u knjižnici kompanije Linotype GmbH u Bad Homburgu u Njemačkoj čuvaju sve skice za svaku pismovnu vrstu koja bila stvorena za matrice za stroj Linotype.“

Povijest stroja kao i zanimljiva detaljistička tehnička dekonstrukcija stroja Linotype popraćena je fotografijama Ante Brkana. Fotografije bratice Brkan dio su fundusa Narodnog muzeja Zadra, te predstavljaju izuzetno vizualno-antropološko blago koje kao takvo još nije valorizirano, te ova izložba i u tom smislu daje svoj obol, dajući prikaz korištenja stroja Linotype u lokalnom zadarskom kontekstu, prenoseći nam tako informaciju i ideju kakve su mogle biti tiskare tog vremena, sredinom 20. stoljeća, u socijalističkoj Jugoslaviji. Naime, na izložbi, na fotografijama Ante Brkana, vidimo unutrašnjost tiskare *Narodnog lista* koja je prvi slovoslagarski stroj Linotype nabavila 1954. godine posudbom iz tiskare *Slobodne Dalmacije* u Splitu, dok je 13 godina kasnije nabavila i svoj prvi rotacijski stroj.

Prije no što se upustim u panegirik postavu izložbe, koji je odista fascinantan i visoko estetiziran, moram uputiti izložbi i jednu malu, ali bitnu

kritiku. Dok se u koncepciji pa onda posljedično i postavu izložbe izvanredno puno prostora (s pravom) dalo tehničkim karakteristikama samog stroja (koji jest, kao što je već spomenuto, glavni protagonist izložbe koji na nas sija snagom pri/povijesti koje su na njemu slagane pa potom otisnute da bi bile čitane), slovoslagarima je posvećeno premalo prostora i pažnje. Tako o slovoslagarima, tipografima izložba kaže: „Tipografi, slovoljevači, slovo-rezbari bili su cijenjeni, o njihovoj vještini ovisila je ljepota tiska. [...] svaki dobar tipograf radi od oka, ne oslanja se previše na mjere. I danas će stariji tipografi, kojih je još malo, a koji su ručno slagali slova, odmah, samostalno, od oka, vrlo lako naći proložak² koji nedostaje da se dobro zatvori tiskovna forma [...] U 19. stoljeću opalo je poštovanje prema tipografima. Kao zanimljivost navodimo citat na koji smo naišli u novinama *Narodni list* tijekom priprema za izložbu. U jednom članku o malo poznatim povijesnim činjenicama spominje se neuspjelo pokušaj osnivanja Zadarskog društva radnika za uzajamnu pomoć 1877. godine jer su pokretači bili osobe ‘ništa više nego nadničari, tipografi, šeširdžije i brijači koji žive u tami i nepoznati, u jadnim ekonomskim prilikama’ [...] U nekim mjestima, sve do 70-ih godina prošlog stoljeća, tipografi, slovoslagari su se, među sobom, zvali ‘ljudima od olova’“³

² Proložak je dio tiskovne forme koji je služio za razmak između redova. Na izložbi su u jednoj vitrini prikazani proložci, a njihovom debljinom, odnosno tankoćom i delikatnošću ilustriralo se koliko su minijaturne tipografske točke – mjerne jedinice vrsta i veličina slova te ostalih tipografskih elemenata.

³ Usput budi rečeno, olovo je izuzetno kancerogeno, te su brojni grafički radnici podliježali opakim bolestima upravo zbog konstantne izloženosti olovu. U Jugoslaviji su grafički radnici upravo zbog toga imali pravo na besplatne porcije mlijeka.

Foto: Viktor Popović

Ako su se iznijele takve „malo poznate povijesne činjenice“, onda se moralo barem spomenuti odista važnu povijesnu činjenicu da su prvo radničko društvo, preteču sindikata, u Hrvatskoj osnovali upravo tipografski radnici i to još 1868. godine,⁴ dakle čitavo desetljeće prije no što je Linotype prototip stupio na svjetsku pozornicu. Naime, slovoslagari su oduvijek bili avangarda radničke klase, i to iz vrlo jednostavnog razloga: često su, za razliku od drugih pripadnika svoje klase, bili – *pismeni*. To je određeni propust izložbe, jer joj nedostaje ta povijesno-klasna dimenzija.

Isti je donekle ispravljen divnom fotografijom Ante Brkana iz 1955. na kojoj vidimo slovoslagara Josipa Morovića zadarskog *Narodnog lista*, kao i sljedećim navodom: „Početkom 20. stoljeća o tipografima se počelo govoriti kao o oblikovateljima slova, dizajnerima fontova. U *Grafičkoj enciklopediji* iz godine 1971. pod jedinicom 'Tipograf' stoji da je tipograf, u užem smislu, ručni slagar, a u širem smislu kvalificirani grafički radnik uposlen u knjigotisku.“ I konačna zaslužena pohvala koju historija općenito duguje slovoslagarskoj ruci, na izložbi se čita u sljedećoj rečenici: „I u užem i u širem smislu tipografi su bili i Gutenberg i Griffo i Caslon, Baskerville, Didot, Bodoni, Garamond i brojni drugi.“ Upravo tako. Imena tih ljudi postala su nazivi tipografskih oblika, odnosno, kako se to danas kaže – fontova.

Maestralni postav izložbe potpisuje Viktor Popović, umjetnik koji joj svojim vrsnim senzibilitetom daje naročiti, gotovo dramatični pečat. Na-

staje atmosfera koja u vama jednostavno mora izazvati strahopoštovanje, i prema tom stroju, povijesnom protagonistu u svakom smislu, ali i prema tim ljudima koji su na njemu operirali, a koje vidimo kao zaposlenike *Narodnog lista*, i to iz vremena kada radnička klasa postaje svoja-na-svoje, na način na koji joj to nijedna druga povijesna državna tvorevina do sada nije omogućila, uza sve svoje mane i autokratske užase, u samoupravnom društvu socijalističke Jugoslavije u kojoj je radnik-proleter nositelj društvenog bitka. Osim što je osmislio taj odličan postav koji izložbi daje teatralnu, dramatsku kvalitetu i formatira promatrački *ductus* u onom smislu u kojem riječ *teatar* to i zahtijeva,⁵ Popović je snagu Brkićevih fotografija koje nas translaticiraju u to davno vrijeme proto-samoupravnog socijalizma dodatno podcrtao svojom interpretacijom istih. Naime, Popović dovodi te fotografije u direktnu vezu s tim istim Linotype strojem koji je godinama skupljao prašinu u dislociranom depou Tehničkog muzeja, a kojeg na izložbi postavlja *in medias res*, te reproducira Brkićeve fotografije tako da ih otiskuje u tehnici sitotiska bojom dobivenom iz prašine skupljene s tog stroja. Uistinu magičan, teatralni postupak koji se na izložbi manifestira kao ovaploćenje odnosa čovjeka, njegove vlastite reprodukcije putem medija fotografije i tiska, te protoka vremena koje je ovdje materijalizirano i gotovo zaustavljeno u izložbenom prostoru koji tako gotovo postaje – *theatrum historiae*.

4 Vidjeti Bilić, Ivanković, *Zagrebački leksikon*, sv. 2.

5 Iz grč. *théatron*: gledalište, *theâsthai*: gledati.

ВЕДРАНА АДАМОВИЋ И МАРИНА ЉУБИЧИЋ БОГУНОВИЋ: У БОРБИ РОЂЕНЕ – ДОПРИНОС ЖЕНА КОЗАРЕ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКОЈ БОРБИ, МУЗЕЈ КОЗАРЕ, МЕМОРИЈАЛНИ МУЗЕЈ НА МРАКОВИЦИ НАЦИОНАЛНИ ПАРК КОЗАРА, АРХИВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, УДРУЖЕЊЕ АРХИВСКИХ РАДНИКА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, ПРИЈЕДОР, БАЊА ЛУКА, 2023.

КОЗАРЧАНКЕ, МИЛЕ СЕЈЕ НАШЕ

У атмосфери набујалог лицемерја објављивање сваке књиге у којој се о ратним данима говори без идеолошке острашћености и задњих намера представља хвалевредан догађај и важан допринос гајењу културе сећања. А ова књига свакако спада у ред таквих издања

РИШЕ: Вуле Журић

Одлазак филмског редитеља Вељка Булајића и РТС и ХРТ комеморативно су обележили и емитовањем његових најбољих филмова. Тако смо по ко зна који пут били у прилици да одгледамо *Битку на Неретви* и *Козару*. Повод за њихово поновно приказивање без сумње је додатно контекстуализовао Булајићеве *знакове са екрана*, али оно што је било и што ће остати несумњива вредност ових покретних партизанских слика јесте њихова лепота.

Можда најлепша али свакако најпотреснија јесте сцена из *Козаре* у којој Бата Живојиновић, скривен у земуници, једним дланом задржава оштрицу шиља којим немачки војници у потрази за преосталим преживелим козарачким партизанима претражују сваки педаљ шуме, док другим дланом не да својој малој девојчици да гласно заплаче.

Стиче се утисак да осамдесет година након завршетка Другог светског рата ту слику и многе друге призоре из времена народноослободилачке борбе мало ко жели да види. Антифашизам не само да је постао „реч, и ништа више“, већ се у међувремену претворио у забран резервисан за оне који су рат вођен на југословенском тлу од 1941. до 1945. недвосмислено изгубили.

У таквој атмосфери набујалог лицемерја објављивање сваке књиге у којој се о ратним данима говори без идеолошке острашћености и

задњих намера представља хвалевредан догађај и важан допринос гајењу културе сећања. А књига Ведране Адамовић и Марине Љубичић Богуновић *У борби рођене – допринос жена Козаре Народноослободилачкој борби* свакако спада у ред таквих издања.

Објављена као заједнички издавачки подухват Музеја Козаре из Приједора, Меморијалног музеја на Мраковици, Архива Републике Српске и Удружења архивских радника Републике Српске ова богато илустрована историјска монографија на најбољи начин представља све оно што ове установе чине не би ли реafirмисале потиснуте вредности једног устаничког покрета који је у приједорском крају деловао снажно и организовано од првих дана окупације. Опет, књига о храбрим женама Козаре показује како је и те како могуће да се пишући афирмативно о партизанском покрету истовремено предоче непојмљиве размере ратног страдања српског народа.

„Првенствени циљ ове публикације“, ауторке истичу у предговору, „јесте да покаже колики су допринос жене Козаре дале у борби против истребљења свога народа од стране Независне Државе Хрватске, која је за циљ имала истребљење српског живља на простору НДХ па самим тим и Козаре, колико се положај жене измијенио и како се тај процес одвијао“.

Вјешање Лепе Радић

Управо кроз причу о женама Козаре које су на најразличитије начине пружале отпор окупатору најбоље се може препознати и разумети еманципаторска природа те борбе чији крајњи циљ није била само слобода, већ стварање једног праведнијег послератног друштва. Отуда се ова историјска монографија на чијим се страницама ауторке баве судбинама многих жена које су учествовале у народноослободилачкој борби може разматрати и као феминистичка читанка Босанске Крајине. Оваквим приступом изучавању обимне грађе Ведрана Адамовић и Марина Љубичић судбину су жена свога завичаја у годинама борбе сагледале у ширем друштвено-политичком контексту. Из такве перспективе може се закључити како су се, борећи се за послератну равноправност и праведнији положај у новом друштву, жене Козаре у вихору рата најпре избориле за равноправност у страдању и умирању.

На несребичну и трагичну природу овакве суштаствене солидарности ауторке указују и самом посветом, на коју ће читалац наићи чим отвори књигу:

„Нашим прабакама и бакама, Јањи, Анки, Стојки, Нади и Сави и другим знаним и незнаним женама Козаре.“

Вредно је поменути и њихову напомену како је „наслов књиге инспирисан посветом Скендера Куленовића у поеми *Стојанка мајка Кнежопољка*.“

Вредно радећи у Музеју Козаре, обе историчарке се у континуитету баве повешћу бунтовништва у овом делу Босанске Крајине. Тако је Ведрана Адамовић пре ове монографије објавила књигу *Године страдања 1941–42*, у којој су описани масовни злочини усташких и немачких окупационих власти у Приједору и околини и пописана имена жртава. Упоредо се бавила и периодом у ком су браћа Младен и Сретен Стојановић као оптужени и осуђени припадници Младе Босне током Првог светског рата провели у казаматима у Бихаћу и Зеници.

Стечено самопоуздање и претходна искуства у обради важних историјских тема допринели су да се ауторке монографије о храбрим

женама Козаре определиле за оригиналан концепт, захваљујући којем се читаоцу омогућава да стекне дубински увид у хронологију догађаја, а потом да се нађе лицем у лице са многим девојкама и женама које су у много случајева у борби за слободу изгубиле живот.

Илустрована мноштвом фотографија из личних архива потомака храбрих козарачких жена, књига *У борби рођене* садржи и цео један лексикон биографија десетина девојака и жена из Приједора и околине које су учествовале у народноослободилачкој борби. Ови узбудљиви и потресни животописи распоређени су по поглављима у којима се говори о предратном стању ствари, илегалним активностима у самој граду, учешћу жена у рату, те њиховим активностима унутар деловања АФЖ-а.

Већ у помињаном предговору, наводи се како је у Бањој Луци још 1934. основан „Женски покрет“, а да је већ наредне године у резолуцији затражено да и жене добију право гласа. На адресу председника владе Краљевине Југославије Милана Стојадиновића упућен је телеграм у којем се тражи „да се у изборни закон уведе опште и тајно право гласа за све грађане, једнако за мушкарце као и за жене“.

Већ у помињаном предговору, наводи се како је у Бањој Луци још 1934. основан „Женски покрет“, а да је већ наредне године у резолуцији затражено да и жене добију право гласа

А колики је јаз постојао између ових захтева и положаја жена у свакодневном животу у поткозарским селима говори прво поглавље, у ком се износе бројни примери онемогућавања женске деце да се и поред своје велике жеље описмењавају и школују. Опет, у овом поглављу се указује и на најразличитија успешна и неуспешна настојања да се кроз културну еманципацију нешто учини и на побољшању положаја жена.

Стварањем заједничке југословенске државе та права су само донекле унапређена, али је пред женским покретом и даље било још много борбе за равноправнији свет.

„Истраживања су показала“, закључују ауторке, „да је покрет најуспешније дјеловао управо у оним градовима у којима дјелују и партијске организације.“

Један од тих градова био је и Приједор, у коме је илегална активност започела већ у првим данима окупације. Оно што приједорске илегалце чини посебним јесте чињеница да је њиховим радом руководила једна жена!

Реч је о Мири Цикоти, која се заједно са својим супругом, судијом Божом Цикотом бавила обавештајним радом чији је главни циљ био прикупљање података који ће омогућити ослобођење Приједора. То се и десило средином 1942. године. непријатељска офанзива је ову храбру жену натерала да са ћеркицом Љиљом оде на Козару, где су је током велике офанзиве Немци заробили и предали усташким властима. Иако је била у другом стању, осуђена је на смрт и јавно обешена у Приједору 27. августа 1942.

О јунаштву Мире Цикоте народ Кнежпоља, њеног завичаја, испевао је и стихове који су се певали „уз играње у козарачком колу, преносећи се тако и у друге крајеве“:

*Козарчанке, миле сеје наше,
васпитајмо ми најмлађе наше
на дјелима мајке и јунака,
ко је Мира то вас знаде свака.*

Сачувано је њено писмо родитељима чији је факсимил штампан у књизи о храбрим женама Козаре. Мира Цикота га је написала два дана пред погубљење и у њему, између осталог, поручује мајци да се не жалости, јер „морало је ваља овако бити“.

**Приједорске илегалце
чини посебним чињеница
да је њиховим радом
руководила једна жена!
Реч је о Мири Цикоти,
која се заједно са својим
супругом, судијом
Божом Цикотом бавила
обавештајним радом**

А морало је бити да се након пада Приједора жене и девојке које су претходних месеци из града преносиле важне поруке козарачким партизанима и саме одметну у планину. Већина њих се прихватила рада у импровизованим војним болницама, док су многе узеле пушку у руке и бориле се против непријатеља раме уз раме са мушкарцима.

Међу њима је била и Лепа Радић, најпознатија жена борац са Козаре. Лето 1941. провела је помажући у скривању прикупљеног оружја које је устаницима, а у децембру одлази у партизане, где су јој већ били и отац и брат. Убрзо је први пут ухапшена, а чим је пуштена на слободу, поново се придружује устаницима. У великој непријатељској офанзиви гину јој отац, петнаестогодишњи брат и стриц.

Поново је пала у руке непријатељу у фебруару 1943, док је до последњег метка бранила збег у коме се нашло стотину и педесет жена, деце и стараца.

„Одведена је у Босанску Крупу, где је подвргнута испитивању и мучењу, али није одала никога. Осуђена је на смрт вјешањем. Објешена је у Босанској Крупи 11. фебруара 1943. године“, бележе ауторке књиге о храбрим женама Козаре.

**Поново је Лепа Радић,
најпознатија жена борац
са Козаре, пала у руке
непријатељу у фебруару
1943, док је до последњег
метка бранила збег у
коме се нашло стотину и
педесет жена, деце
и стараца**

„На губилиште је доведена мотором, руке су јој биле везане телефонским каблом. Потпуно мирна попела се на постоље за вјешање и одатле позвала заробљени збијег да се не предаје. Њене посљедње ријечи, након што су јој Нијемци обећали помиловање ако изда своје саборце, гласиле су: ‘Ја нисам издајник свога народа, а они ће се сами открити када буду уништавали зликовце као што сте ви до посљедњег!’ Након вјешања њено тијело је још четири или пет дана остављено да виси на багрему. У њемачком извјештају написаном након њеног погубљења, писало је: ‘Бандиткиња објешена у Босанској Крупи показала невиђени инат.’ Фотографија њеног погубљења, која и данас представља један од симбола отпора окупацији тадашње Југославије, пронађена је у торби погинулог њемачког војника у близини Загреба маја 1945. Фотографије су умножене и послате музејима широм Југославије. Жену с фотографије препознао је њен брат од стрица, видјевши фотографију у Музеју револуције у Мостару. Имала је 17 година. За народног хероја проглашена је 20. децембра 1951. године.“

Свечану промоцију књиге *У борби рођене* у Приједору пратила је и истоимена изложба, на којој су се сем фотографија и докумената могли видети и лични предмети жена од којих су многе своје слободарско опредељење платиле животом.

Као што је одмах по завршетку рата фотографија Лепе Радић послата на адресе многих музеја, тако би осамдесет година касније ова изложба требало да буде приказана у што више градова не само Републике Српске него и у свим срединама бивше Југославије у којима није замро дух истинског антифашизма.

Књига *У борби рођене* Ведрани Адамовић и Марине Љубичић Богуновић представља вредан допринос неговању истинске културе сећања. А прича о храбрим женама Козаре никада се не сме заборавити.

СТЕВАН РАИЧКОВИЋ: *ЈЕДАН МОГУЋИ ЖИВОТ*, СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА: БЕОГРАД, 2023.

„НЕУКЉУЧЕНИ“ ТОМ РАИЧКОВИЋЕВИХ САБРАНИХ ДЕЛА

У српској књижевности тешко да има исцрпније и темељније аутобиографије неког pjesника као што је то случај са овим Раичковићевим насловом. Ипак, ни то није условило да књига стекне заслужену читаност, баш као што ни сама Раичковићева поезија – иако високо цијењена и вољена – нема онај статус какав посједује пар Васко Попа – Миодраг Павловић

пише: **Владан Бајчета**

Необична је судбина књиге *Један могући живот* Стевана Раичковића. У српској књижевности тешко да има исцрпније и темељније аутобиографије неког pjesника као што је то случај са овим Раичковићевим насловом. Ипак, ни то није условило да књига стекне заслужену читаност, баш као што ни сама Раичковићева поезија – иако високо цијењена и вољена – нема онај статус какав посједују pjesникови најпопуларнији савременици, нераздвојни пар Васко Попа – Миодраг Павловић. Према у самом врху остварења у припадајућем домену, *Један могући живот* и даље чека на ширу популаризацију, као што и Раичковићева поезија још увијек чека на своје мјесто најзначајнијег лирског опуса послератне српске поезије. (Овдје се има на уму *лирско* не само у номиналном, већ и супстанцијалном смислу.) Стога је најновије издање Раичковићевог *Ното poeticusa*, како гласи поднаслов тог његовог дјела, драгоцену у циљу праведнијег утврђивања pjesниковог укупног статуса у нашој новијој литератури.

Околности настанка књиге *Један могући живот* сродне су околностима настанка два друга значајна животописа српске књижевности: *Сјећања* Меше Селимовића и *Аутобиографија – о другима* Борислава Михајловића Михиза. Наиме, сва три дјела замишљена су и започета као *разговори* са новинарима, колегама, пријатељима, да би

ствар потом у сва три случаја узела маха, из чега су се развила ауторски самостална дјела. У поређењу са овим књигама, *Један могући живот* стоји негдје на средини између претежно аутобиографских *Сјећања* и доминантно мемоарске *Аутобиографије – о другима*, спајајући у себи причу о Раичковићевом животу са приказом књижевних, у првом реду pjesничких, прилика друге половине двадесетог вијека у националним па и свјетским оквирима.

Конципиран примарно као књига за БИГЗ-ову едицију „Разговори са писцима“ – како у информативном поговору исцрпно извјештава приређивач и изворни pjesников саговорник Мирослав Максимовић – *Један могући живот* је врло брзо прерастао у Раичковићев самостални пројекат, будући да је понуђена Максимовићева питања pjesник већ у току рада замијенио својима. Књига се појавила 1996. године и сачувала форму маратонског разговора, али је Раичковић, очито по својој стваралачкој природи и ћуди, све конце, изузев уредничких и редакторских, узео у своје руке. У другом издању из 2002. године питања ће изостати и, уз извјесне корекције и допуне, дјело ће добити свој коначни облик.

Међутим, приређујући за живота своја сабрана дјела 1998. године, Раичковић је тада још *неауторизовану* (ауто)биографију изоставио

управо из разлога такве њене нарави, а дијелом јер садржи одређен број текстова који су ушли у неки од претходних томова (аутопоетички списи, бесједе и сл.). Будући да је издање из 2002. укинуло прву од препрека да се *Један могући живот* уврсти у пјесников cjелокупни опус, као и уз разложно приређивачево објашњење да савремена књижевност види као природну појаву прожимање нових текстова старим, створили су се услови да се едисији од десет томова Сабраних дела из 1998. придружи „неукључени, једанаести“ том, како га је пјесник назвао оправдавајући разлоге његовог изостанка. Штавише, то је била прилика да се све што је Раичковић објавио након те године дода већ публикованом, као и да се попуни један мали, али не незнатан пропуст. Тако су пјесниковој аутобиографији придружени – такође у највећој мјери аутобиографски списи – *Фасцикла 1999/2000* (објављена 2004), *Фасцикла, последња* (постхумно публикована преписка са Милошем Црњанским 2010), *Дневник о поезији III* (слова и бесједе настале након 1998), и на крају и не најмање битно, пјесма „Пролеће“, коју је Раичковић грешком пропустио да уврсти у припадајући одјељак *Сабраних дела* под насловом „Записи“.

**Поезија, Пјесник, Пјесма, то су
три кључне ријечи ове књиге,
и Раичковићевог живота,
најдубље укоријењеног у
настојању да се оне што
аутентичније егзистенцијално
и стваралачки оваплоте**

*

Један могући живот је у првом реду „стваралачка“ аутобиографија. Након тридесетак страница „Разговора о пореклу“, поглавља које представља Раичковићеву породичну историју, сви остали одјељци чине пјесниково пропитивање властитог позива, коме је читавог живота предано служио. Сами поднаслови рјечито свједоче о томе: „У предворјима поезије“, „Фрагменти из (песничке) биографије“, „У друштву песника“... Раичковић је био пјесник у најпотпунијем значењу ријечи, што се види и у поглављима посвећеним његовим споредним литерарним пословима. Наиме, било да се осврће на своје „Излете у есејистику“, или на повремене прозне покушаје („Торзо прозе“), односно проблеме превођења са којима се сусретао („Авантура с препевима“), Раичковић неизоставно сагледава сваки књижевни рад у његовој релацији према пјесништву. Поезија, Пјесник, Пјесма, то су три кључне ријечи ове књиге, и Раичковићевог живота, најдубље укоријењеног у настојању да се оне што аутентичније егзистенцијално и стваралачки оваплоте.

Међутим, важно је истаћи да књига тиме не тоне у једну мономанску опсесију, нити представља надмено аутопортретисање

состпвене умјетничке богомданости. Она је, заправо, сва прожета осјећањем младалачке несигурности, поступних корака ка првим књигама, а затим и доживотне упитаности над смислом и домашајима таквог прегнућа као што је вишедеценијска посвећеност трагању за једном једином правом ријечу. Притом, Раичковић је вјешт приповједач, који, осим што умије да изабере репрезентативан детаљ (прекуцавање раних рукописа у поткровљу агенције „Путник“; растурена прва збирка као хартија употребљена за фишке на пијаци Зеленог Венца; премијерно читање друге књиге у штали међу војним коњима), зна и како да га исприча, преносећи сву своју тегобу пробијања у свијет литературе, за чиме је од дјетињства чезнуо. Над исписаним бди дух оствареног пјесника, свјесног да је напор имао своју сврху, али истовремено и сјенка скептика да је све однесено „у лакој магли и пени“, макар и нешто од тога било ухваћено у дијамантску капсулу пјесме.

Мада је за потребе ове књиге све подредио поезији, пјесник не заборавља на *свој живот*, и његова биографија представља лијеп оквир *homo poeticus* којега поступно портретише. Од родне Нернице, преко Сенте и Великог Градишта, затим Суботице и Београда, Раичковић приповиједа о једном несталом свијету – о чему и приповиједају све књиге ове врсте – али га сликајући без сладуњавости, намјештене меланхолије, или било чега што би на један или други начин да позлати своје давне успомене. Раичковић, међутим, није хладан, већ одмјерен према својим сјећањима: осјећа се уздржаност човјека – иако великог пјесника – свјесног чињенице да сваку просјечну грађанску биографију сачињавају слични подаци, који су неријетко само варијације на исту (људску) тему. Такође, мада посвећеник свог умјетничког дара, Раичковић не жели да се представи у свјетлу тајанствености или олимпске недодирљивости, већ као да и пјеснички позив приземљује и смјешта у један од човјекових *могућих* избора за његовог краткотрајног земаљског вијека. У тој једноставности, а изнова очитованој мисаоној и приповједачкој дубини, постоји нешто што повезује Раичковићеву завјештајну књигу са његовом поезијом. Многи ће наћи сасвим логичним да је једну овакву аутобиографију написао пјесник *Касног лета, Камене успаванке, Разговора с иловачом*...

*

Фасцикла 1999/2000 је добро познат Раичковићев наслов, један од оних из низа његових поетско-прозних књига, од *Записа о црном Владимиру* (1971), *Чаролије о Херцег Новом* (1989), *Сувишне песме* (1991), до *Кинеске приче* (1995). Први њен дио, како поднаслов и сугерише („Пролећни дневник 1999“), чини фрагментарна хроника НАТО бомбардовања Србије с краја XX вијека, а други („Торзо уметника у старости“) исте такве биљешке о пјесниковим позним данима, из којих се поглед упућује све даље у сопствену прошлост.

Мјесто *Фасцикле 1999/2000* у једанаестом тому *Сабраних дела* сасвим је природно, будући да се својим карактером лијепо надовезује на пјесникову аутобиографију. Наиме, читав један животопис који се заокружио у полувековном бављењу поезијом, добио је у тој књизи нове, драматичније тонове. Сагледани у том контексту, и записи из *Фасцикле* добили су једну сасвим другачију нијансу. Сталожени

тон који карактерише Раичковићеве успомене, и читалачки утисак да се једна животна прича мирно склопила у целину, нарушени су историјски усталасаном стварношћу, која као да пријечи да се та прича складно заврши. Раичковић је у њој испливао из *Једног могућег живота* и обрео се у ратној свакодневици, којом почињу и његова најранија избјегличка сјећања на Други свјетски рат описана у аутобиографији. На свега неколико страница изукрштаних прозних и поетских биљешки Раичковић је спојио, без претјераних литерарних амбиција али са утолико вреднијим учинком, повијесни цинизам околности да прима свакодневни позив пријатељице из Хиросиме са питањем о његовом здрављу, затим једну успомену на Андрића и његове дане проведене у бомбардованом Београду током Другог свјетског рата, са вицевица који су након неколико дана агресије кренули да круже престоницом. И музе поезије као да су утихнуле са муком града сатјераног у склоништа, па су претежно прозне биљешке тек прошаране понеки, такође хроничарским (ди)стихом. Литерарно недовољно третирана тема новијих ратова у нашој књижевности, иначе наглашено заинтересовано за даљу и ближу историју, проналази у овој Раичковићевој књизи снажан умјетнички антипод.

**Раичковић приповиједа о једном
несталом свијету, али га сликајући
без сладуњавости, намјештене
меланхолије, или било чега што би
на један или други начин да позлати
своје давне успомене**

*

Једнако прикладно или још прикладније стоји уз *Један могући живот* Раичковићева преписка са Милошем Црњанским (*Фасцикла, последња*). Призивајући га шездесетих година као уредник „Просвете“ да из лондонског егзила објави своје три поеме за ту издавачку кућу, Раичковић је, очито, остварио и једну од младалачких жеља да ступи у контакт са pjesником *Ламента над Београдом*. Иако се у аутобиографији клони емфазе због познанства и дружења са било којом величином, попут на примјер нобеловаца Андрића и Бродског, или чак признаје сујевјерно избјегавање познанства са Ујевићем – за чије стихове тврди да их је знао напамет више од стихова свих других pjesника заједно – Раичковића пред Црњанским видимо као млађег pjesника усхићеног због дочеканог (епистоларног) сусрета са својим давним и далеким узором. То се врло јасно читује од првог уредничког коментара, међу иначе исцрпним коментарима писама Црњанског, гдје Раичковић већ на пишево „Драги Раичковићу“ не може да сакрије узбуђење пред тако брзом и непосредном присношћу. (Раичковић не крије ни разочарење које је осјетио прочитавши исто обраћање Црњанског у писму Хатици Крњевић, које ће грешком залутати код њега.)

Скупа са тим драгоценим коментарима, одломак из pjesникових *Случајних мемоара* (1978) посвећен давнашњем ишчитавању ових рукописа, као и придружени некролог Милошу Црњанском, свједоче о Раичковићевој дубокој и целоживотној оданости pjesнику *Стражилова*. Стога је *Фасцикла, последња* добар повод, истовремено и путоказ, да се помније испита вјечито помињана стражиловска pjesничка сродност, која се, према тачним ријечима приређивача, не само у Раичковићевом случају, више користила као површинска етикета, него што је доносила неко специфичније одређење о самој природи назначеног феномена. Стога је овај мали епистолар одговарајући поетички апендикс *Једног могућег живота*, оног његовог аспекта који представља аутора у њему најважнијем, умјетнички идентификујућем „друштву песника“.

*

Уз *Дневник о поезији III*, који је с разлогом уврштен као додатак ранијем тому истог наслова, отиснута је на страницама ове књиге – попут лирског печата залуталог у pjesниковој фиоци – и pjesма „Пролеће“. Једна од Раичковићевих препознатљивих, мада не толико честих, минијатура од двије строфе (сјетимо се маестралног „Записа са мора“), стоји у својој хералдичкој језгровитости као знамење pjesника највише умјетничке племенитости. Pjesма, као неки стиховани *ex libris*, још једном потврђује припадност ове књиге *Сабраним дјелима*, есенцијализујући на стваралачки изванредан начин pjesникову мисао о свијету и човјеку:

*Свет што овог трена
Улицом лута, шета:
Нестаће као сена
За мање од сто лета.*

*Он ће отићи... и ти
Покопаће и мене...
А све ће ко сад бити:
Људи, деца, жене...*

Тиме је заокружена последња књига Раичковићевих *Сабраних дела*, као њихов вриједан и вјероватно коначни прилог. Једина крупна замјерка публикацији упућује се изостављању раније постојећих фотографија, цртежа и других ликовних прилога у *Једном могућем животу*, које је pjesник пажљиво бирао и врло држао до њих, како се јасно види упоређењем првог и другог издања, гдје су слике допуњене и пропраћене pjesниковим лично интонираним описима. Приређивач се овим гестом, из непознатих разлога, огријешо о pjesника, одузимајући књизи не тек неколико узгредних илустрација, већ њен битан саставни дио. Можда се несудјени интервјуиста на тај начин осветио свом покојном пријатељу, што оставља горак укус ранијим читаоцима и љубитељима ове Раичковићеве књиге и баца сјенку на преузети подухват. Како год било, то би могао бити подстицај издавачу за неко поновљено издање читаве едиције у скороријој будућности, које би, осим те обавезне исправке, освјежило и оснажило интересовање за нашег великог pjesника у целини његовог литерарног рада.

БРАНКА ПЕТРОВИЋ, ПИСМА ДРАГАНУ И САШИ, ЛАГУНА, БЕОГРАД, 2023.

СМЕХ БРАНКЕ ПЕТРОВИЋ

Испратила је Бранка Петровић
распад државе, оснивање
неких нових странака,
почетак парламентарне
демократије, бомбардовање,
преваре на највишем нивоу,
среброљубље, крађе, па,
зашто не рећи и то – и убиства

пише: Миливој Ненин

Свакоме, ко је макар завирио у књигу Бранке Петровић *Писма Драгану и Саши*, засметаће наслов овог приказа – „Смех Бранке Петровић”. О каквом смеху ту може бити реч?

А прснула је у смех Бранка Петровић када јој је, у том тренутку прва личност Србије, сугерисала за кога да гласа, односно да не гласа на изборима, што је наша јунакиња уредно испратила у писмима Драгану и Саши. Разлог је био јасан. Не гласај за овог: он је уништио стреле! Ту је Бранка Петровић прснула у смех: какве стреле? Команча, Апача? И сада долазимо до оног што једном мора да се каже. Они, који су били на челу државе нису знали „који је сат у свемиру”... Данас, у рату, ви непријатеља не видите: гађа вас са 11 000 метара висине. Ту нам не би помогле ни стреле из филмске индустрије: знате оно кад Робин Худ у исто време, из лука пусти две стреле, а обе погоде циљ. (Знам да су „стреле” назив неког наоружања, да не буде забуне.)

Сетио сам се песника Душана Радака и његове јунакиње Пенелопе. Док се просци отимају за њену руку (опет су у позадини стреле), Радак за своју Пенелопу каже, онако нехајно, онако успут: „А Пенелопа је напунила тек седамдесету”. Те Пенелопе сам се сетио док се Бранка Петровић смејала у лице првом човеку државе. (Узгред, знам да је Пенелопа чекала Одисеја двадесет година.)

Напустићу на тренутак те који не знају „који је сат у свемиру” и најпре ћу читаоца увести у књигу. Морам их све напустити да не бих описивао војне вежбе, које су у рангу некадашње предвојничке обуке на коју се ишло са дрвеним пушкама у рукама. Једноставно, гаде ми се...

Бранка Петровић, девојачко Марковић, новинар и преводилац (после ове књиге и писац: ко ми не верује, нека прочита опис пијаце на 59. страни), била је жена (и сарадник) Александра Саше Петровића, редитеља филмова: *Скупљачи перја*, *Биће скоро пропаст света*, *Сеобе...* Имали су једно дете: Драгомира.

Прво јој је умро син, 1987. године, а затим, 1994. године, умире и муж.

Ту се пред Бранком Петровић отвара питање: како даље живети? И да ли уопште живети? Смисао живота је нашла у томе да уради нешто за дело Александра Петровића. Нашла је, како сама каже, алиби за живот. Ми бисмо рекли – нашла је разлог. И урадила је доста: од организовања Фестивала ауторског филма, чувања и освежавања копија мужевљевих филмова, слања копија по свету – па све до штампања календара са кадровима из *Сеоба* – у 15 примерака. (Само за најближе пријатеље.) Нисам поменуо награду са именом Александра Петровића. А објављивала је и филмске сценарије, које је написао Александар Петровић...

Љубав према сину и мужу дигла је до неке личне религије.

И већ крајем 1994. године почињу готово свакодневни рапорти сину и мужу о свом животу; о животу заједничких пријатеља; али и о ономе што се догађа у нашој земљи, па и у свету... А лајтмотив у

писмима је њена љубав према сину и мужу и заједничка прошлост... (Доживео сам ове дневничке записе у виду писама као подношење рапорта – а онда сам на крају – јер тек на крају сам читао предговор Драшка Ређепа – видео да и Ређеп помиње рапорте.)

Сви ми живимо и са мртвима. Али, живи су живи, а мртви су мртви. Појаве се некад као сенке... Утичу на наше поступке. Одређују наше одлуке. Али, нико непрекидно не живи са мртвима. Овде то није случај: мртви су равноправни са живима. И то је оно што ову књигу чини тешком... Не верује Бранка Петровић у други свет, али пише том свету као да је највећи верник. То је парадокс ове књиге.

Ово је тврда књига, несавитљива, неприлагодљива, али часна и несебична. Бранка Петровић понекад пише и оно што се не пише и удара и испод појаса, као у описима политичара, али и са шпрахфелером

У самом животу Бранке Петровић нема много потреса. Живи, наизглед, једноличним животом. (Заправо, живи тек када пише... Тада и полемиче и приказује књиге, и суди и прашта... Свађа се са књигама: има ту и успутних коментара и лингвистичких расправа, али и ударања на површност најтиражнијих књига.) Она би бољи свет. Материјално је обезбеђена. (Важан податак – јер на прелазу из једног у други век почело је економско и свако друго пропадање...) Највећи потреси су кад неко прећути име Саше Петровића, или кад чује да је неко урадио нешто нечасно. Региструје и кад неко не уради оно што је могао. Живи се у прошлости. Бранка Петровић више ништа не мора да уради. Сва путовања по свету су већ обављена – или са мужем или са сином. А уз све то, прашњаве ствари пружају своје руке за њом. (Парафразирам оно што је Рајко Петров Ного написао о Алекси Шантићу.) Као јунаци књиге онда се појављују и машина за куцање, као и аутомобил марке пежо. Од тих ствари се најтеже растајала. Не знам где да уденем да је и духовита. „Мајка Тоду метнула на моду, забола јој у дупе чиоду!“ – убациће баш на правом месту – уз име човека, који је постао „познат“ по филму *Љубав и мода*.

Можда можемо забележити спољашње промене: продаје се кућа на Дедињу, и прелази се у нов стан. А ту су и одласци у бању. Бања је у Ђули, у Мађарској, и постаје место у којем се виђа са новим пријатељицама које је стекла у тој истој бањи. (У Београду се углавном не виђају.) Заправо, то су једине нове пријатељице које је стекла после смрти својих најближих... (Као да је имала само један живот!) Дакле, и пријатељи су из прошлости: и њих је стекла заједно са мужем... Најоданији пријатељи су јој Драшко Ређеп и Јелка Ређеп... (По свој

прилици веза из времена снимања *Сеоба*. Не знам. Могла се у овој књизи наћи и добра хронологија...) Поменуо сам већ да је Ређеп писац предговора овој књизи. (Да су му којим случајем дали празну свеску да напише предговор – а да су му забранили да помене иједног јединог уметника у предговору – верујем да не би написао ни пола странице текста.)

Једном ће само Бранка Петровић проговорити о Ређепу мало другачије. Наравно, морамо имати у виду да наша јунакиња људе избегава – и тек ће тада реченица о Ређепу добити на тежини. Водиће госте, међу њима и Драшка Ређепа, у кафану Пролеће на ручак, у пролеће 2004. године. И посмехнуће се *самозаљубљености* свог пријатеља. „Надам се да ће бити довољно ‘значајних’ пролазника који ће се зауставити да поздраве Драшка, да би наш драги пријатељ био задовољан.“ Али, правде ради, морам навести и прецизну реченицу Бранке Петровић из 2001. године: „Још само волим да се сусретнем с Јелком и Драшком Ређепом.“ (Да ли су са њима стизале и Сеобе... Поново нагађам.) Драшко је „мудри Драшко“, а више пута ће написати да га много воли. И њега и Јелку.

Рођаке и родбинске односе сам тешко пратио у овој књизи. Коначно, везе су понекад и чудне. Рођаци су ту, понекад, и због наследства...

О пробраној лектири Бранке Петровић не бих посебно писао. Ипак бих указао на један парадокс: англиста, преводилац са енглеског језика, снажно је окренута руској литератури. Толико је окренута руској литератури да је и лет пропустила читајући Булгакова... Мада су ту и Кавафи и Томас Ман... И многи други писци.

Јесте у овој књизи снажно изражен тај слој љубави према мужу и сину – и јесте да је ова књига настала из љубави према њима, и јесте да се живи у прошлости, али не смемо пренебрегнути тај слој нашег политичког живота, јер, Бранка Петровић гледа из угла човека

Али, после свега, оно што ме је истински збунило (или не умем да читам или читам пристрасно), јесте Именски регистар. Да ми је неко поставио питање које се личности у овој књизи највише пута помињу, провео бих се горе него Драшко Ређеп пред празним листом папира и задатком, који смо му већ дали. Биће да не умем да читам! (Политика је ушла на велика врата у ову књигу.)

Јесте у овој књизи снажно изражен тај слој љубави према мужу и

сину — и јесте да је ова књига настала из љубави према њима, и јесте да се живи у прошлости, али не смемо пренебрегнути тај слој нашег политичког живота... Јер, Бранка Петровић гледа из угла човека. (Кад гледа кровове из новог стана, неће видети урбанизам и све што иде уз то, већ само људску жељу да се стекне кров над главом.) Најјача је кад пише под температуром, када је повређена као човек... А пратила је све („умрећу љубопитљива“, каже сама за себе) од Утиска недеље до дневне штампе... Свима је постављала највиша мерила. Јесте ово тврда књига, несавитљива, неприлагодљива, али часна и несребична... Понекад пише и оно што се не пише и удара и испод појаса... Мислим ту на описе политичара (било их је мало и пунијих), али и са шпрахфелером... (Узгред, сетио сам се и моје комшинице, која је приметила да неке странке изгледају као да су осниване у чекаоници код логопеда.) Уме да проговори и језиком народа, али и баца клетве када се укаже згодна прилика.

Мртви су равноправни са живима. И то је оно што ову књигу чини тешком... Не верује Бранка Петровић у други свет, али пише том свету као да је највећи верник. То је парадокс ове књиге

Бранка Петровић није хвалисава. Чак и када каже да се никада никог није бојала, то не звучи хвалисаво. Сведоче нам о томе и шамари које је добијала од мајке, али нам сведоче, ти шамари, и о томе да човек постаје писац, што би рекао Раша Попов, тек када пише о ономе чега се стиди! (Онима који нису писци, остаје само да се стиде.)

Има ова књига и благи заплет. Излазила је Бранка Марковић са једним младићем. (Имала је удварача.) Саша Петровић им се придруживао. И тек када је тај младић отишао у војску — Бранка Марковић је пожелела да постане Петровић — и то је остала до краја живота. (Узгред, знам да ће ово што ћу написати звучати претерано, али, једини смисао војске је био да провери колико је нека „веза“ јака. Нека ми опрости ЈНА, али упознао сам је изнутра.)

Прва асоцијација, која ме је прогонила док сам читао ова дневничка писма Бранке Петровић, јесте она реченица коју су написала деца Светислава и Милане Стефановић о својој мајци. Отприлике — имала је наша мајка само једну ману: више је волела нашег оца, него нас, децу. То осећање ме није напуштало док сам читао Бранку Петровић. (Знам да су то различите љубави, али...) Учини се понекад да се тргне од срамоте када заборави на сина. Тај слој, то непрекидно окретање

сину и мужу, дође му као свирање на једној жици, чак прети да пређе у монотонију, али успева Бранка Петровић и на тој једној жици да оствари пун звук.

Други слој, који нећу превише описивати, тиче се цркве. Коначно, књига и почиње причом о цркви. „И како сам се стидела за ту нашу цркву, која има такве глупаке за владике...“ Обилазим у великом луку те „брадате властодршце“... (Управо је нестало струје. Стигла. Ух, извукоше се попови. А баш сам хтео да притиснем перо.) Бежим. Рат са поповима је рат Бранке Петровић. Ја повлачим своје трупце.

Таман сам хтео да напишем реченицу како ће сад власт морати поново да чита књиге, када сам се сетио да у овој књизи постоји Именски регистар. Чини ми се да је Младен Лесковац био против тих регистара у књигама. Нећу да ме консултују, хоћу да ме читају — говорио је.

Испратила је Бранка Петровић распад државе, оснивање неких нових странака, почетак парламентарне демократије, бомбардовање, преваре на највишем нивоу, среброљубље, крађе, па, зашто не рећи и то — и убиства. Испратила је фингирања хватања јатака познатих бегунаца. (Прво их обавесте да ће их хватати, па онда крену.) Испратила је дечаке који су из кратких панталона прешли у панталоне које им се вуку по земљи... Ако бих морао да издвојим оно што ми се најболније урезало у свест, онда би то било убиство Момира Гавриловића и одлучно одбијање одликовања. (Отац који је остао без сина, није желео да прими посмртно одликовање.)

Испратила је Бранка Петровић и једно бекство с посла. Није исто кад побегнете од посла с грађевине (да се мало одморите), и кад побегнете са снимања филма. Али, умела је и да прећути то бекство, да чува тајну. Бранка Петровић је темпераментна жена, од крви и меса, и отуда се намеће мисао: шта је све прећутала.

Остали су нам као на длану избори. И тужно подсећање да смо ишли на изборе да бисмо гласали *против*, јер нисмо имали свог кандидата.

Опора књига. Лепо приређена — уз неке ситније недоследности и пропусти. Морало је одмах на насловној страни, испод назива књиге, да пише име приређивача. Властимир Судар. Затим, ако смо већ неколико пута читали у фуснотама ко је превео Кавафијеве песме, зар није логично да и уз роман Томаса Мана *Јосиф и његова браћа*, стоји име преводиоца, на пример.

Али то су ипак ситнице пред огромним послом који је урађен. Књига се појавила у тиражу од 2000 примерака и ја се искрено надам да јој ово неће бити једино издање. И нека се у другом издању исправе и те ситнице. А, да. И Васа Павковић се појављује у књизи. А чини ми се да је у питању Васа Поповић. Можда у фусноти забележити да је стих, који је овде приписан Јовану Дучићу, написао Милан Ракић...

Не може се човек променити после једне књиге, али не може ни остати исти. Ова књига је из реда таквих књига. Да поједноставимо: остајете исти, али мало разбијени... Све је ту, али ништа није на свом месту.

И да завршим парафразирајући Драшка Ређепа. Прецизно пише Ређеп, да немамо слична сведочанства доступна јавном увиду...

SILVANA MARIJANOVIĆ, *VRELO, POVELJA, KRALJEVO*, 2024.

PJEVATI VRELO

U sveopćem, nek se izvine, kurvaluku eksjugoslavenskih autora vani koji prodaju i podvode rođenu kulturu za malo pažnje i javnosti gospodara, apsolutno intelektualno poštenje i privrženost pjesnikinje Silvane Marijanović ka onome što ju je napravilo i formiralo, a u isto vrijeme njen kozmopolitizam i širina nemaju sličnosti ni sa kim odavde tko živi i piše van domovine

PIŠE: Đorđe Matić

Tu i tamo, a rijetko u ova vremena, pojavi se pjesnički glas tako drugačiji da poetska, ali i društvena scena uglavnom ne znaju što bi s njime. Šok drugačijega u odnosu na dominantne, redom ideološke, cinično konjunkturalne ili pak prosto minusinteligentne tendencije, toliko je jak da onda i oni koji papagajski ponavljaju kako navodno traže nove i svježije glasove naprosto nisu u stanju da ih prepoznaju. Da vide svježije i autonomne pjesničke svjetove što su u ovo doba vikanja po pravilu i diskretni, prigušeni, tihi, introspektivni, a puni topline, životnosti i neke sačuvane esencije koju u nedostatku bolje riječi ovdje zovemo „ono malo duše“. Često i fizički izmaknuti s ovoga kontaminiranog prostora takvi autori i stvaraju tamo odakle se najbolje može pjevati o temama i stanjima njima najvažnijima, a koja su kao u slučaju pjesnikinje Silvane Marijanović i jednako ključna za ova vremena. Nažalost i ti motivi što su njoj osnovna materija, proživljena i promišljena, profanirani su od raznih frazera koji ih birokratski uzimaju u usta a da nemaju ni osnovne ideje što takve duboke preokupacije znače i naročito koliko koštaju. U nervima, egzistenciji i trajnom stanju ontološke samoće takvih rijetkih autora. Tu skoro nitko nema osnovnog pojma koliko je skupo plaćeno istinsko i autonomno nastojanje da se pjeva o tim temama: izmještenosti, drugosti, nepripadanju, kulturnom nerazumijevanju i pokušaju očuvanja najljepšega od naslijeđa što je čovjek uspio sačuvati. Nad svime time onda stoji glavni korak: pokušaj da se iskustvom, neposrednim, u svijetu, i iskustvom čitanja propjeva dobro, istinski i čisto, svim

Силвана
Маријановић ВРЕЛО

prljanjima unatoč. Za to, pored talenta, rada i poetskog i ljudskog poštenja, treba razumijevanje najvažnijeg uslova da bi se ostvarilo – osjećaj za vlastitu kulturnu i književnu tradiciju. Ne fossiliziranu, zavičajno-folklorističku i punu prazne retorike jednih te istih tropa, već tradiciju u eliotovskom smislu, problemsku, onu koja je živa, i *živa bol*, jednako utjeha i teret, tradicija koja se može obnavljati jedino kad joj se neprestano postavljaju teška pitanja. Tradicija koja, iznad svega, mora prvo biti zaslužena.

**Nad svime stoji glavni korak:
pokušaj da se iskustvom,
neposrednim, u svijetu, i iskustvom
čitanja propjeva dobro, istinski i
čisto, za što pored talenta, rada i
poetskog i ljudskog poštenja, treba
razumijevanje najvažnijeg uslova
– osjećaja za vlastitu kulturnu i
književnu tradiciju**

Silvana Marijanović pjesnikinja je koja to razumije. Iz svoje nekadašnje i vječno prve kulturne pripadnosti – mostarske, ali ne ove sadašnje, niti unazad konstruirane ideologijom, već iz trajnog zasada, kontinuiteta jednog *jugoslavenskog* Mostara, odbačenog i uništenog danas – ona stvara iz svoje trodecenijske njemačke egzilske distance glasom koji je, naizgled samo paradoksalno, obojen i ozvučen, ojačan, muzikom njena staroga svijeta, ili u pluralu, starih svjetova, u svoj uvjetnosti i relativnosti takve starosti. Iz pjesnikinjinih tako diskretno senzualnih, putenih stihova pjeva topla koža i zelenilo, osunčan vreo kamen i naše vode, djetinjstvo i preci, sura priroda i nekadašnji Mostar, Hercegovina i Mediteran, i beskrajna, beskrajna nostalgija. Ali oprez – ovo nije „zavičajna“ poezija. Ovo piše građanka svijeta u kojoj nema mrve provincijalizma, iz čijih najboljih stihova izbija svijest o visokoj modernosti nekadašnje jugoslavenske i današnje svjetske civilizacije, stihova gdje se miješaju poznavanje dalekog Orijenta i biblijske reference, Indija i antički helenski ideal, zapadni i naši gradovi, lakoća hercegovačke prirodnosti govora i pisma i bliskost posvećenice *Weltliteratur*, prisnost velegrađana i gušenje provincije gdje god bila, njemački klasični pjesnici – i njemački ljubavnici. Ne postoji u našoj poeziji u tom smislu ništa slično malom ciklusu o liku njemačkog pastora Klause Milera, ta bergmanovska analiza metafizičke krize i nevjerojatan uvid u germanski duh i psihologiju kroz dvije zapanjujuće pjesme u zbirci. U sveopćem, nek se izvine, kurvaluku eksjugoslavenskih autora vani koji prodaju i podvode rođenu kulturu za malo pažnje i javnosti gospodara, apsolutno intelektualno poštenje i privrženost pjesnikinje Silvane Marijanović ka onome što ju je napravilo i formiralo, a u isto vrijeme njen kozmopolitizam i širina nemaju sličnosti ni sa kim odavde tko živi i piše van domovine. Ima još tu nešto zbunjujuće i zadivljujuće međutim, veoma delikatno, što ovu originalnost podcrtava. Nacionalna i etnička asimilacija i mimikrija u našim okolnostima obično idu nama dobro poznatim putem – samo jednosmjerno. Ovdje, kao dodatnim, krajnjim i moguće jedinstvenim izuzetkom, a na osnovu napisanog i po konotacijama, po „semiotici“ postjugoslavenskoj i čitanju znakova koje ide gotovo automatski, i mada se ne radi o konkretnom opredjeljenju, ipak, pretpostavka i zaključak o „prvoj pripadnosti“ autorice bez ostatka će biti pogrešni.

Reći će da je to nebitno za poeziju. Da, da smo se jučer rodili. Njen je glas naprotiv drugačiji upravo i zbog toga. Ima smisla da baš takav traži vrelo, neuprljano i bistro, kao ova poezija.

VLADAN MATIJEVIĆ: PAKRAC, LAGUNA, BEOGRAD, 2023.

SAMO MRTVI SU VIDELI KRAJ RATA

Junakova prošlost počinje u Pakracu, mestu koje je tokom rata 90-ih bilo jedno od ključnih na ratištu u Slavoniji. Tu je upoznao Pepija, kome se vraća skoro trideset godina kasnije, u Beogradu koji na mnogo načina podseća na ratnu zonu što pripovedača vraća u vreme rata

PIŠE: Dragan Babić

Među razlozima zbog kojih je jedna od najpoznatijih prvih rečenica svetske književnosti – „Gospođa Dalovej je rekla da će sama kupiti cveće“ iz romana *Gospođa Dalovej* Virdžinije Vulf iz 1925. godine – toliko važna i popularna ističe se i činjenica da ona otkriva sve važne stvari o romanu koji otvara. Pored svoje poetičnosti i zvučnosti, ona čitaocima odmah saopštava ko je glavna junakinja dela koje je pred njima, šta će ta junakinja uraditi, zbog čega joj je bitno da govori o svojim radnjama pre no što ih učini, te zašto ona to radi sama umesto u društvu. Efektnost uvodnih rečenica često se ne shvata kao naročito važan aspekt teksta, ali u ogromnoj produkciji koja je skoro beskrajna i nepregledna, dobra prva rečenica može da odredi dalje čitanje i nagna potencijalne čitaoce da istraže i rečenice koje je slede. Ista situacija je i u romanu *Pakrac* Vladimira Matijevića koji se otvara rečima koje su naročito indikativne za priču: „Rešio sam, Pepi, nekog da ubijem.“

Obraćanje pripovednog glasa koji iz prvog lica jednine govori izvesnom Pepiju prvi je ključ za čitanje ovog dela. Taj glas pripada prividno neimenovanom naratoru koji u zamišljenom razgovoru sa prijateljom prenosi ceo sadržaj romana u usmenoj formi, sa zastajkivanjima, hronološkim skokovima, vraćanjima, uzrečicama i ostalim elementima koji odlikuju savremeni govorni jezik i razlikuju ga od jezika koji se koristi prilikom pisanja. Ovaj pristup pomalo podseća na skaz, ali se Matijević ne odlučuje za povlašćenu figuru junaka koji sedi na moralnom, političkom, društvenom ili bilo kom drugom pijedestalu i propoveda svoju verziju velike istine o svetu, poretku i društvu svima koji su okupljeni oko njega i voljni da sluša-

ju. Istina je da njegov pripovedač sa sobom, skoro kao rekvizit koji poprima ulogu jednog novog dela tela, uda ili produžetka leđa, nosi jednu pohabanu hoklicu na koju se penje na trotoaru ispred beogradske pijace Đeram ne bi li slučajnim prolaznicima, namernim kupcima i umornim prodavcima uzvikivao političke i društvene parole koje više podrivaju sistem nego što ga podržavaju. Ipak, to što je on fizički iznad svih ostalih, makar za visinu te hoklice, ne znači da je on primer moralne gromade čiji je cilj da usmeri ovo društvo ka boljem sutra. Sasvim suprotno, ovaj junak nastupa iz pozicije višestrukog gubitnika, a ne samo da se trenutno nalazi na margini društva, primoran da se druži sa pijancima, narkomanima, prosjacima i ljubiteljima pijačne atmosfere, već je svaki stepenik njegove prošlosti primer novog, sve jačeg i katastrofalnijeg pada dublje i dublje u živi pesak sećanja.

Njegova prošlost počinje u Pakracu, gradu koji se nameće već sa korica romana, a ovo mesto je tokom ratnih dejstava devedesetih godina prošlog veka bilo jedno od ključnih na ratištu u Slavoniji. Upravo je tu on upoznao Pepija, kome se vraća skoro trideset godina kasnije, u Beogradu koji na mnogo načina podseća na ratnu zonu: ne samo da je taj grad prepun scena u kojima se pojavljuju „svinje, pacovi, vrane, crvi“ koji pripovedača nose u vreme borbenih dejstava, već se na skoro svakom koraku dešavaju užasni zločini koji se predstavljaju preciznim, ali kratkim opisima, na granici novinskog izveštaja: „Sinoć je u Ulici Maksima Gorkog muškarac ženi kriglom razbio glavu... [...] Juče je Dunav, kod Sportsko-rekreativnog centra 25. maj, na

obalu izbacio beživotno telo predsednika opozicione političke stranke, noćas se u hotelu Interkontinental predozirao televizijski magnat... [...] Sinoć je na Vračaru odleteo u vazduh džip poznatog advokata, jutros je na Čukarici ubijen čuvar banke... [...] Prošle noći je bačen Molotovljev koktel na kuću folk-zvezde, njeno dvoje dece je zadobilo teške opekotine... Jutros je na Glavnoj železničkoj stanici noževima izboden muškarac bez dokumenata...“ Ovi izveštaji javljaju se stalno, skoro refrenski, kao podsetnici kriminogenog ponašanja koje je preuzelo Beograd i pretvorilo ga u savremenu anti-utopiju u kojoj nije ništa bolje niti lakše živeti nego na ratištu. Baš u tom gradu, i u takvoj atmosferi, Matijevićev protagonista pokušava da nastavi posleratni život i da se uklopi u sistem, ali suočava se sa ogromnim problemom: njegovo ponašanje u početku nije kriminalnog karaktera. Zbog toga on odlučuje da počini zločin iz prve rečenice teksta, ali ne da bi se nekom osvetio, već da bi postao deo „nove“ normalnosti sistema u Beogradu: „Međutim, nekog sam morao da lišim života, takav je bio trend, nije se moglo živeti mimo sveta. [...] Dragi Pepi, krvavi pir je uveliko trajao, a ja sam bio nemoćan da uzmem učešća u opštoj zabavi.“

Junak nastupa iz pozicije višestrukog gubitnika, a ne samo da se trenutno nalazi na margini društva, primoran da se druži sa pijancima, narkomanima, prosjacima i ljubiteljima pijačne atmosfere, već je svaki stepenik njegove prošlosti primer sve katastrofalnijeg pada

Dakle, uvodna rečenica ističe da se radi o želji da se uklopi u život novog veka, i to na najkrvaviji i najkonkretniji mogući način: tako što će postati isti kao svi oni čije zločine autor ističe iznova i iznova, ne dajući čitaocu priliku da ih zaboravi ili da se fokusira na bilo šta drugo sem na njih. Ipak, i pre nego što započne svoj krvavi pir, pripovedač nailazi na iskušenje u razgovoru sa svojom prvom žrtvom, uličnim dilerom čiji je brat takođe bio na ratištu, odakle seća se „njega“ i „Pepija“, najzad govoreći da su i njega zvali tim nadimkom – „A Smajli nije ćutao, đavo mu nije dao mira. Tebe su zvali Pepi, rekao je. Nije pitao, nije sumnjao, konstatovao je“ – odnosno da između dva junaka ne postoji distanca, već da se radi o istoj ličnosti. U tom trenutku, čitanje romana može da se nastavi na dva načina, u dva paralelna i jednako „ispravna“ toka: sa jedne strane, kao potraga za dokazima da pripovedač nije niko drugi do Pepi, a da je njegova cela životna priča zapravo priča o

udvojenoj personi, ili pak, sa druge, kao priča o dve zasebne osobe koje žive i deluju individualno, što je i pristup za koji se sam narator odlučuje.

Linija koja vodi od roditelja, preko prve ljubavne veze, sve do pakračkog ratišta gde on prestaje da kontroliše svoje vizije lekovima, razvija zlo koje postepeno raste u njemu i koje se ispoljava nasilnim postupcima u kojima oduzima živote nevinih ljudi

No, u prilog prvom pristupu izvire sve više dokaza da se radi o nekoj vrsti psihičkog poremećaja koji vuče koren iz detinjstva koje je junak proveo zanemaren, maltretiran i kinjen od strane oca i majke, toliko da se kasnije pretvara u nasilnog ljubavnika i paravojnog dobrovoljca na ratištu, što postaje samo da bi njegova egzistencija dobila bilo kakav smisao. On postaje deo gomile na jedini način koji mu je dostupan, iako ne uspeva da dobije potrebne odgovore, te se sve vreme u sadašnjosti pita zbog čega je uopšte otišao u dobrovoljce, nesvestan uzaludnosti svog pokušaja da u okvirima vojske pronađe prihvatanje koje nikada nije dobio od roditelja. Kao tipičan primer zanemarenog deteta koje izrasta u nasilnog pojedinca sa određenim psihičkim problemima („Kao srednjoškolac viđao sam crne ptice. Letele su i napolju, i po stanu, kasnije i u učionici. Te ptice niko drugi nije video.“), protagonista pokazuje kako se postepeno gradi psihologizacija i trodimenzionalnost likova u savremenom romanesknom tekstu: svaki problem vodi do narednog, a svaka reakcija ima dalekosežne posledice koje utiču ne samo na junaka, već i na njemu bliske ljude, ali i one koji slučajno postaju deo njegovog sveta. Linija koja vodi od roditelja, preko prve ljubavne veze, sve do pakračkog ratišta gde on prestaje da kontroliše svoje vizije lekovima, razvija zlo koje postepeno raste u njemu i koje se ispoljava nasilnim postupcima u kojima oduzima živote nevinih ljudi, neprestano se pretvarajući da je neko drugi. Odnos koji gradi sa Pepijem ispostavlja se kao odnos tamničara i utamničenog, a Stokholmski sindrom koji počinje da oseća prema svojom izmaštanom alter-egu dovodi ga do potpune propasti. Nasilje naratora na ulicama Beograda postaje deo refrenske mreže zločina čije opise, u zanimljivom rešenju autora, uvek završavaju tri tačke umesto jedne, što pokazuje repetativnu i eksponencijalnu prirodu koja nadrašta sve ostale okvire savremenog društva u *Pakracu*.

Uz nasilje na mikro nivou, tj. nasilje koje čini suštinu života istaknutog pojedinca, bilo da ga on čini ili da se ono čini nad njim, Matijević posmatra i nasilje na makro nivou, u svakom kraju Beograda i na svakoj njegovoj ulici. Tvoreći novu mapu grada svakom od tačaka na kojoj se dešavaju ubistva, samoubistva, prevare, napadi, pljačke, masakri i drugi zločini, autor

postaje hroničar nove realnosti koja nije samo deo stvarnosti čitalaca, već je nadilazi. Ova *noar* realnost svakim novim zločinačkim aktom postaje sve konkretnija i jasnija, a ona u isti mah vodi roman u nove žanrovske ravni – zbog ovoga je, između ostalog, prvo poglavlje romana, u nešto izmenjenom obliku, pod naslovom “A Different Person” i u prevodu Sibelan Forester, i postalo deo zbirke *Belgrade Noir* (2020) koju je priredio Milorad Ivanović za američko tržište, a koja bi ove godine napokon trebalo da se pojavi kod nas, u izdanju Službenog glasnika – ali i pojačava njegov kritički potencijal. Upravo tu autor dostiže vrhunac pripovedanja: okrećući se skoro svakom detalju naše stvarnosti, od zdravstvenog sistema i školskog obrazovanja do vladavine prava, odnosa prema Evropskoj uniji i događajima iz prošlosti, on podriva zvanični narativ, dekonstruiše ga, ponovo ga gradi iz jednog novog i neočekivanog ugla, samo da bi ga ponovo dekonstruisao jer se njegov junak ne uklapa ni u jednu od ponuđenih verzija: „Nama nikada nije bilo ovoliko dobro. Grade se brze pruge, brzi putevi, brzi trotoari, brzi fakulteti, brzo pravosuđe, brza porodilišta, brze vetrenjače... Niču nove fabrike, klinike, soliteri, vodovodi, deponije i tereni za polo. Rastu strane investicije, raste zaposlenost... Sedmica na lotou je izvučena treći put zaredom. Samo, na Bulevaru tvrde da našu bajku isuviše često prekidaju reklame za kladionice, za pivo, za hot lajn i da se o merama opreza treba posavetovati sa advokatom.“

Pristup pomalo podseća na skaz, ali se Matijević ne odlučuje za povlašćenu figuru junaka koji sedi na moralnom, političkom, društvenom ili bilo kom drugom pijedestalu i propoveda svoju verziju velike istine o svetu

Ovakvih primera je bezbroj u *Pakracu*, i svi se mogu svesti na to da junak iz spoljnog sveta dobija impulse da je sve savršeno, što baš nije tako u njegovom ličnom svetu, na Bulevaru kralja Aleksandra i u rejonu oko pijace Đeram, gde se radnja mahom i odvija. Umesto toga, stvarnost je krvava i bolna, nalik na ratno stanje, koje je utoliko gore i tragičnije jer se odvija u kontekstu koji je prostorno i vremenski udaljen od ratišta na koje Vladan Matijević neprekidno podseća. A takvom dekonstrukcijom prevladavajućeg mišljenja padaju u vodu i drugi narativi koji definišu naš život, i baš u tom trenutku misleći čitalac pretvara se u aktivnog člana društva, što bi se moglo istaći i kao najvredniji efekat romana. Najzad, dok se njegov svet ruši usled spoznaje da Pepi nije „drugi“, već on sam, sećanja na sve zločine koje je potisnuo vraćaju se protagonisti u krešendu koji takođe obuzima i čitaoca, a oni sada shvataju da su deo onog pakla za koji su, prateći Sartra, u prošlosti krivili druge.

БОРБЕ НЕШИЋИ: ЛУК И ВОДА, ЗАЈЕДНИЧКО ВИЈЕЋЕ ОПШТИНА, ТРЕЋЕ, ДОПУЊЕНО ИЗДАЊЕ, ВУКОВАР, 2024.

НЕШИЋЕВИ ДРАВСКИ БОГАЗИ

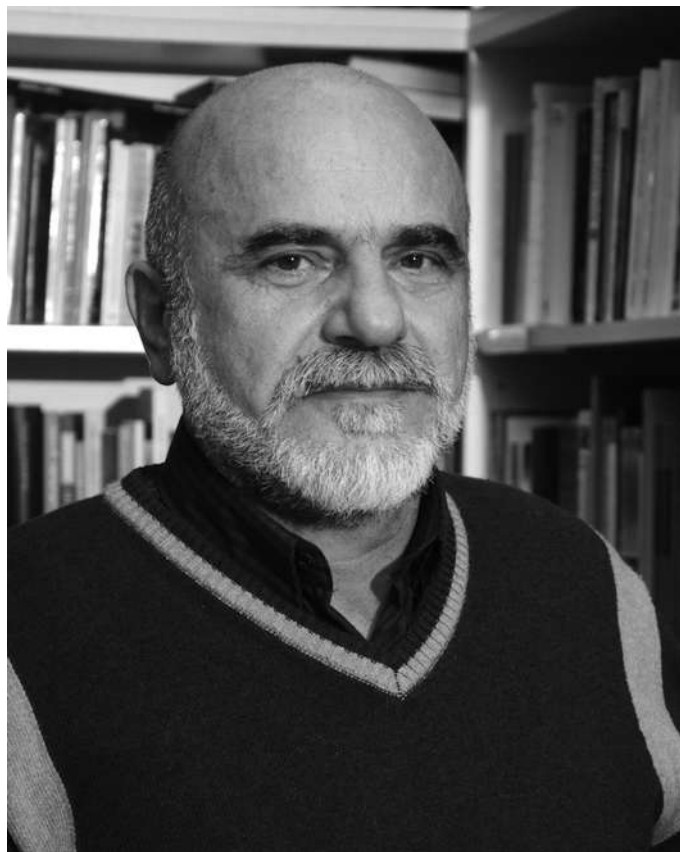
Лук и вода није само рјечник; то је заправо својеврсна Нешићева аутобиографија, сентиментално путовање у прошлост, прустовска потрага за изгубљеним временом. Пјесник у овој књизи не описује само ријечи, већ и један свијет који нестаје и који је можда већ у потпуности ишчезао

пише: **Горан Дакић**

У давним студентским данима, на првој или другој години, чуо сам или прочитао како је Милорад Павић рекао да му је једно од најдражих књижевних дјела Вуков *Рјечник*. Вјеровао сам тада да је то дрска провокација и цинична досјетка славног писца и професора, јер ко би, забога, и зашто читао рјечнике? У том ме је ставу годинама касније пољуљао Зоран Костић тврдећи да се изнова и изнова враћа Даљево *Рјечнику* у којем се налази више од 200.000 ријечи, а бијелу сам заставу у потпуности подигао тек када сам на руке добио завичајни рјечник Ђорђа Нешића *Лук и вода*.

У тој сам књизи, више него и у једној другој, пронашао завичај који сам одавно изгубио. Поново сам се спустио у даљпланинске сурдуке, опет сам табанао дунавским спрудовима пазећи да ми под табан не подлети шкољка, брао сам наново грашевину и са дедом везао штапове ишчекујући суботње спуштање у Порић. Тек сам ту, на бајиру Нешићевог рјечника, поново видио бачке тополике и ердутске винограде, тек сам ту поново чуо диван даљских баба на сокаку и заморно керебечење сеоских пијанаца. Ниједна ми књига ни прије ни послје није толико мирисала на Врбов сокак и Улицу Захарија Орфелина, два шора у којима сам провео дјетињство.

Двадесет година након првог и дванаест година послје другог, објављено је и треће издање завичајног рјечника Ђорђа Нешића. Прва два издања објавила је загребачка Просвјета, треће Заједничко

веће општина Вуковар. Треће издање *Лука и воде* проширено је са нових педесетак одредница које се највише односе на мјеста (Вера, Бобота, Пачетин) и на личности (Јован Јовановић Змај). Друго издање рјечника било је подијељено у једанаест тематских целина, али је у трећем све враћено „на почетак“ и ријечи су каталогизоване једино по азбучној „номенклатури“. Нешићево ушће Драве у Дунав почиње аваном, а завршава шуфнудлама (којих је посљедњих година све мање и мање).

Нешићев рјечник није класично лексикографско дјело. То није студија коју прати прецизна научна и термилошка апаратура заснована на лексикографским нормативима. Ријечи које су у *Луку и воду* пописане и које припадају простору Источне Славоније тумачи пјесник, а не научник. То су ријечи Бијелог Брда, Даља, Борова, Ердута, Аљмаша, Даљ Планине. У ту својеврсну дравску језичку трансверзалу цигље су уградили многи који су тим простором минули – Нијемци, Турци, Мађари, Срби. У предговору првом издању Нешић пише како би било идеално саставити упоредни српско-хрватско-мађарско-њемачки рјечник. Тек тада би, сматра пјесник, завичајни рјечник био потпун.

Лук и вода није само рјечник; то је заправо својеврсна Нешићева аутобиографија, сентиментално путовање у прошлост, прустовска потрага за изгубљеним временом. Пјесник у овој књизи не описује

само ријечи, већ и један свијет који нестаје и који је можда већ у потпуности ишчезао. У том кључу савршено функционише и пролошка пјесма „Каталог ишчезлог“ у којој пјесник, у три целине, сабира ријечи које су настале, а које су некада означавале алате, занимања, обичаје, јела, предмете... И сам пјесник наглашава то неминовно пропадање када пише, на примјер, о чардама, кафанама и бирцузима болно свјестан да се тај разиграни свијет чардаша, чаша и беземљаха повукао пред разарајућим галопом кафића и хамбургерџиница.

Захваљујући овом рјечнику, могуће је реконструисати вријеме које је пропало као што неопрезни пливач-почетник пропада кроз рупе у Дунаву. Довољна је тек једна једина ријеч или сведени кроки опис, па да поново бјелобрдским и даљским сокацима прођу непрегледна јата гусака, да на њивама заржу нонијуси, да се испију прва јутарња пића у осјечким кафанама, да из позадине забрунда сонћански бегеш... Нешић није спасавао само ријечи, он је спасавао и једно вријеме које више, што би рекао Митке, неће да дође. *Лук и вода* јесте рјечник, али јесте и роман (Павић одобрава!), књига кратке лирске прозе, подунавска елегија...

Пјесник је у многим одредницама исписао дирљиве посвете дунавским ритовима и дравским богазима, вањским кујнама и хладним подрумима. Поједине ријечи су Нешићу својеврсне тачке ослонца у свијету који је исувише убрзан и одвећ агресиван, стари фењери који освјетљавају пут у прошло. Запис о дуду није сведен на кратку ботаничку биљешку, јер управо се дуд открива као дрво пјесниковог дјетињства: Дудове смо дијелили с гусјеницама, будућим лептирима, који би својски навалили на лишће, а дудиње с гушчићима, онима који би се као маслаци зажутили у младој трави око Ускрса. Тек лишени паперја, окићени првим правим перима, долазили би предвођени старим кочперним гусаном који би свој ауторитет поткрепљивао звучним шиштањем. Нисмо били конкуренција једни другима јер би гушчићи јели дудиње пале на земљу, а ми оне с грана. Када се гозба завршила, када је љето прошло и када су ријечи предане кошави која често брише и далеко постојаније коријење, остао је тек дубок усјек у месо: Већ три деценије нисам јео дудиње. Посјечени су дудови и посађене јабуке. Понекад угледам бијели дуд начичкан зрелим плодовима, али нећу да сипам со на рану. Само се присјетим циганске клетве: Убиј, Боже, љето јер је прошло, а ја се нисам нејао дудова.

Нешићев рјечник је испресијецан поезијом баш као што су подунавске шуме испарцелисане барама и ритовима. Аутор управо у поезији проналази најснажнија упоришта приликом описивања појединих ријечи и та се поетска скала шири од народне поезије до савременог пјесништва, од Вукових пјевача до пјесникових савременика попут Ђорђа Сладоја или Милосава Тешића. Када пише о коњима, а управо је коњ једна од најважнијих ријечи Нешићевог свијета, он ће поред нонијуса уз које је одрастао привезати и силног Шарца, и Змајевог Малога коњаника, и Петровићевог вранца у пољу. Запис о коњима није само један од најдужих, већ сигурно иде и у ред најличнијих, оних који су најдубље проживљени и у којима су сабијени пјесникови изгубљени дани: Одрастао сам са нонијусима; напајао их, хранио и тимарио. Упрезао их у сељачка кола, везујући штрање за

јармаце. Држао кајасе у рукама и сате провео загладан у коњске сапи и репове, путујући до њиве и назад. (...) Сада, када је све мање коња који јуре, посвећујем овај запис кобили Биски и ждријепцу Соколу, који ми каткад каскају кроз снове.

Нема никакве сумње да је Осијек једна од централних ријечи Нешићевог рјечника. Овај град на истоку Хрватске обиљежио је пјесникову младост. Био је то период касних седамдесетих и радних осамдесетих година када су се по радничким ресторанима и продимљеним кафанама точили вињак и коњак, вотка и шток. Златне осјечке године замијениле су оне послеријатне у којима је овај град постао једна од многих тврђа неприступачних за Србе. Нешић је ту „промену статуса“ видио из прве руке. Широки град уз Драву изгубио је своје пријератни сјај, баш као што је изгубио и много оних који су даноноћно шпартали његовим широким улицама и трговима. Нешићев запис о Осијеку набијен је пригушеним емоцијама, потиснутим догађајима и неоствареним жељама. То је сфуматозни портрет града који је изгубио карактеристику главног лика сводећи себе на епизодну улогу дописану на маргини укупног пропадања једне земље.

Завичајни рјечник с ушћа Драве у Дунав је прошаран врхунском духовитошћу. Нешића свакако треба биљежити у оне ријетке пјеснике који умију да активирају хумор на вансеријски начин и у том смислу он је истински Ђопићев и Бећковићев саговорник. Тај се вектор његовог хумора протеже од финих лирских пасажа до дијалекатски обојених монолога сеоских добошара. Бабушка је освајачица с Далеког истока која је покорила веће подручје него Џингис кад и Атила заједно, бандар је мали насилник, маскиран у кицошко одијело или трговачки путник с налогом за убиство, док је црвенперка Лолита међу рибама која је јарко нашминкана црвеним крејоном и обувена у пирош чизме. Будући страсни пецарош који је упознао све плићаке и вирове Старе Драве, Нешић је посебну пажњу посветио описивању риба које су најважнији јунаци његовог билдунгсромана и сви ти описи почивају на елегантном хумору. На другој страни вектора налази се распојасани сеоски хумор који сав гори од неке необичне језичке енергије: Код Ђорђа Илинчића Гулдина неку ноћ се об'ла крмача и изашла из свињца. Крмача тражи нераста, а околац на свињцу ј' био макар каки. Човјек напросто не зна чему би се прије смијао: крмачи која тражи нераста или околцу на свињцу који је био макар каки. На истом алгоритму раде и кратки монолози Бјелобрцаца о Даљцима и Даљаца о Бјелобрцима који су о фашизму малих разлика рекли више него поједине вишетомне студије.

На крају рјечника налази се и четрдесет и осам Нешићевих пјесама које ваља читати као фусноте уз објашњења појединих ријечи. Пјесмама које су објављене у ранијим Нешићевим књигама аутор је додао и три завичајне које су писане на бјелобрдском дијалекту – „Диван од вина и од винограда“, „Бјелобрдска здравица“ и „Диван од коња“. То су аутентични нешићевски бећарци у којима се точе балони вина, у којима се кувају три котлића фиш-паприкаша и кроз која касају кобила Биска и ждријебац Сокол. Кад прашина, како каже пјесник, падне по свему, остаће тек ријечи које онима који долазе послје нас вјероватно неће значити ништа, а нама су биле све.

НОВИ ПРИЛОЗИ ЗАВИЧАЈНОГ РЈЕЧНИКА ЛУК И ВОДА

Ђорђе Нешић

БЈЕЛОБРАДАЦ НА ДАЉСКИМ МАЧКАРАМА¹

Лијепо ј' мен' говор'ла моја покојна мајка² Пелагија, која сад светом Петру прави бундевар':

Дјечко мој, дијете моје, ти "ш се скоро жен'ти. Упанти шта ти твоја мајка каже. Гледај да се ожениш из Боботе, јел он диване из пуни' уста, к'о и ми – дијело млијеко, тијесто, колијечке, а не бекеље се ко ови Даљци и Трпињци – бееело млеееко, тееесто, колеееечке... Осим тог' ти Бобоћан' су богат свијет, држе по дви стот'не крмача и то по одори, а не по ритов'ма ко ми. И не држе ове наше страшне куштраве мангул'це и фајфер'це, већ fine енглеске свиње, дијеле, Бого мој, ет' ко та моја пер'на. А кажу да једна њева крмача опраси ко чопор ови наши, по тријест – четрдес'т комада.

Нисам баш свој мајку Пелагиј' узим'о заозбиљно – знала ј' потегнит ракије на трску из бурета, па ј' у диван' мал' пребацивала. Боље да сам је слуш'о. А знала ј' ми рећ'и ово:

Ак' се даш деси да се мораш жен'ти из Даља, онда гледај да то буде из богате фамилије – од Цицанови', од Јоц'ћеви ил' од Орсићеви. А ак' не будеш наш'о таку снаш', онда гледај неку из Вел'ког сокака, из Прњавора ил' из Чалашевог. Сам' се немој жен'ти из Мртовог сокака јел се оданде сви швалеришу, ни из Циган мале јел су там сами мелезан' и кестењар'. А ак' се у Даљ', не д'о Бог, потучеш, вад' о'ма' ону дртиву са шидског вашара да ји уплашиш и дјеж кроз Усрани сокачић. Тамо ј' мрак најгушћи.

Ни ту нисам послушо мајку Пелагиј', Бог да јој душу прости, која ј' прав'ла најслађе флуते на свијет'. Ожен'јо сам се из Даља, и то из Врбовог сокака, гологузанком ко и сам што сам. Ал' то ј' други диван. И ево ме сад, гурам комби, да идемо у Даљ да гледамо мачкаре, а там' ћемо и ноћ'ти код шогора Стеве. Лане смо шогор и ја бил' највеће мачкаре у Даљ', а мачкара нисмо ни вид'ли.

Дош'о ја лане код шогора, а шогор ни" код куће. Каже ова његова, шта ми дође, снајка: *Једо га брат у по трбува. Од ојтрос је код Ћошка. Сам' долива на оно од синоћ и од раније! Охо, реко', мораћ повућ' чок да постигнем радну температур' и о'ма' кренем код Ћошка. Кад сам виђо шогора, викнем: Ујујујују, шогоре, нис' валда варјо железоз!!! А шогор – подадуо ко бумбар; нос му румен ко у оног ирваса Рудолфа. У бирцуз' весело ко некад – свирају Циган' из Дериња; прешли чиклом из пријека. Једна рунда, друга, пета, десета... Саставили ручак са вечером. Неко нас је одвезо кућ', не б' ти знао рећ' ко ј'. Уј'тру, чим смо доши себ', удри по ракиј'. Иш'о ј' шогор и до пушнице, донјо нарамак кобациса. Кад се већ приближ'ло подне, реко', шогоре, не б' те више задржав'о, морам обић' још пар кућа по Даљ'. Па сам о'шо прво у Вел'ки сокак код Крћковић' – ред је да се крене од општинског начелника. Ту сам попијо дви чаше вина, па још дви код Драге Труље; он има ону страшну ној'с ломаче. Обишо сам и Дулета Бачванског; он је сваки дан код нас у Бијелом Брд', пази се с Мошом Пантелином. Рек'о – кад мож' он код нас, можемо и ми код њега. И ту дви чаше, па дви код Весе Орсића, па кад сам већ ту, реко да видим шта ради Мито Љубојев, он има доброг вина, па дви чаше у Прњавор' код Јове Илишевог...*

Једва сам се, преко Стеве Глише, извуко из Даља.

Срећа, па мој комби сам зна пут до куће.

¹ Мачкаре, машкаре, бијеле покладе; почетак ускршњег поста

² Мајка – баба

ВАНДРОКАШ – некад израз за путујућег трговца; данас за веселу особу коју не држи мјесто, луталицу. *Иде да му гуџа види пута.*

КЛИЙНАЦ

1. клин, метални или дрвени, каткад и назив за ексер. У pjesми Мали Радојица, ради провере да ли је заиста мртав, главном јунаку ударају клинце под нокте (*И узеше двадесет клинаца, ударају под ноктове Раду; и ту Раде тврда срца био -/ни се миче, ни душицом дише*). Најслабији дрвени клин је врбов клин (за нешто непоуздано – *Сигуран ко врбов клин!*) Најјачи је онај који избија други клин (*Клин се клином избија*). Каткад се изрека користи за пиће којим се ујутро наставља пијанка претходне вечери.

2. фиг. мушки полни орган

Иди у мој клинац!

За који клинац радимо по киши!

МАЈСТОРСКА ЗАЅБАВА

Поводом мајсторске крсне славе одржавају се мајсторске забаве. У Даљу, за Сретење, то је традиција дуга више од сто година. У средњем вијеку мајстори су се удруживали у цехове, удружења појединих обртника, како би, уз одређену чланарину штитили свој занат, склапали послове и бринули о члановима породице. Поједина цеховска удружења у великим градовима формирали би велики цех да би својом бројношћу обезбједили сигурнији социјални положај. Сваки цех је имао своју славу, а слава великог цеха је била заједничка за све.

Претпостављамо да у Даљу није било превише мајстора тако да је постојао само један цех свих врста мајстора који је за славу изабрао Сретење и на тај дан сусрета зиме и прољећа одржавао мајсторску забаву. Била је то прилика, у вријеме мртве сезоне за већину мајстора, да се окупе с члановима своје породице, провеселе и нашале.

Оно што је било лијепо код мајстора и цехова је брига да се знање пренесе на другог, да се његују вјештина, поштење и солидарност.

Проток времена и технолошки развој заувјек је угасио многе занате. Донио је и неке нове, али мајстори тих заната нису склонили друштвеном животу, дружењу и веселу.

Женама мјеру у Даљу узима још једини снајдер – мајстор Стеван Катић. Узвик *То мајстореее!* можемо чути једино на фудбалској утакмици, или испред ТВ кад игра Новак Ђоковић. Цеховска плаћања обављају се једино у кафани. *Ко ће платити цех?*

Додуше, ово *Ко ће платити цех* можемо да чујемо и кад год се смјењују владе у овој нашој држави. А и то се унапријед зна – цех увијек плаћамо ми, грађани.

МРКУША

1. врста птице

2. врста аутохтног грожђа с Мљета

3. један од колоквијалних назива за кафу у Босни

4. чест назив за кобилу мрке боје

Милутин Миланковић о судбини родоначелника фамилије Миланка:

... поред оближњег села Белог Брда, тече један од рукаваца реке Драве, зван Стара Драва. У њој се Миланко удавио. Био је негде на путу, али се кући вратио само његов коњ, Мркуша, без свог господара. Укућани, слутећи зло, пођоше трагом коња, који се распознавао у снегу. Тако стигоше до Старе Драве и нађоше место где се Миланко удавио када је жахао преко замрзнуте реке, а лед се под њиме провалио.³

5. фиг. женски полни орган

Ишао неки Бјелобрацац у Даљ, па у потоку Јами угледао жену која је, подигавши сукњи изнад кољена, загазила у поток да заграби воду. Еротичност сцене навела је путника да упита жену: *Је л' ти жедна мркуша?* Жена му одговори: *Да си ти вечера оно што је она синоћ, и ти би жедан био.*

3 Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји и сазнања. Детињство и младост (1879–1909)*, стр. 9.; САНУ, Београд, 1979.

НЕДЈЕЉНИ РУЧАК – један од стубова патријархалног друштва чији је ритуал вјероватно наслијеђен од домаћих Шваба. Кућно недељно доподне потпуно припада женама. Мушкарци су, у нафиксаним кожним папучама и с накривљеним шеширима, у бирцузу или картају белоту на сокаку, а дјеца се сиграју на лединама. Уколико јетрве, свекрве и снаје диване, договарају се о распореду радова. Ако не диване – ради се по прећутном споразуму.

Недеља је дан кад старе коке кокодачу *Проклета је ова недеља* јер – недељом се кува супа. А управо су времешне кокошке јунакиње приче стара кока – масна чорба.

Шта је то стара кока? То је кокош која је преживјела сва искушења кокошијег живота у илличном сеоском дворишту – нападе крмаче која се гони, зрачне атакe копца, насртаје керова авлијанера, свакодневна брачна невјерства супруга... Све се то на крају претвори у жуте дукате који испливају на површину недељне супе.

А да би се дошло до супе, нужна је доза суровости. Стару коку најбоље је опаучити мотком док ујутро кљуцка по ђубришту. Стати јој једном ногом на крило и одрезати врат. Ногу с крила пустити тек након фртаљ сата да безглава кокош не одлети на кров. Тад слиједи шурење, черупање и расправљање.

Мале тајне:

Супу обавезно приставити најкасније у десет сати, у највећем лонцу у кући; кувати је на лаганој ватри, украј шпорета, на меканим дрвима.

Ако кока памти најезде Авара и монголске јахаче, значи да је тврда као опанак. Карактер ћете јој омекшати сипајући у лонац деци домаће шљивовице или кашику соде бикарбоне.

Ближи се подне. Треба извиривати оће ли скоро Баћо из бирцуза и поручити дјеци на лединама да ће ручак. Осталим данима може да се једе кад ко стигне, али недељом је ред да се руча заједно. Ено баће иза ћошка! Жена већ са сто метери удаљености открива да ли је попио пет или шест, али не мороба – данас је недеља. Трче и дјеца с ледина дижући облаке прашине. Сви сједају за сто и – цермонија може да почне!

РАЌИЈСКО ДЃПЕ

Пивопијама временом нарасте пивски стомак. Винопијама с годинама попуцају капилари и нос постане црвен као код Ђопићевог учитеља Паприке.

Ракијаши слабо једу. Јутарње дозирање поремети им апетит, па прескоче доручак, а често и ручак. С годинама дупе им се од ракије тако утањи да га готово нестане. Панталоне држи само каиш, а тамо гдје би требало да је дупе висе празне панталонске фалте. Тај недостатак дупета – тежишта, временом им поремети ход, па иду набадајући с ноге на ногу.

Посљедњи стадијум су тзв. *стаклене ноге*, кад ходају као монтипајтоновци у епизоди *Министарство смијешног ходања*.

РÒМАН – тако смо звали стрипове. Углавном су то били *каубојски романи*, с ликовима попут Текса Вилера, Кита Телера и Канзас Кида. Од домаћих стрипова читали смо Мирка и Славка, с чувеним дијалогом: *Мирко, пази метак! Хвала, Славко!* Приче и романе с вестерн темама звали смо *писани романи*. Међу њима су и приче о Вајат Ерпу, шерифу челично плавих очију који увијек у сумрак ујахује у проблематични градић, у чијем салуну већ игра карте Док Холидеј, који повремено пљује крв у снијечно бијелу марамицу. Ови стрипови, скупа с романима Карла Маја и Зен Греја, те Едгара Рајса Бароуза о Тарзану, фасцинираће нас у предпубертетским годинама. Оваква литература припремала нас је за честу игру *каубоја и индијанаца*, коју смо играли по баштама, лишени осјећаја за вријеме и смисао.

СÄМ' ТÄКИ ЧÖЈЕК – само такав човјек, исправан, вриједан и поштен. *Он' су њем' мислил' подметнит' нешт', ал' нис' знал' да ј' он сам' така чојек.*

СÒЛГБИРОВ – солгабиров; срески начелник у вријеме Аустро-Угарске

ТÄРЗАН – Тарзан је рођен у *Енглеској* у јако богатој породици. Онда су његови родитељи путовали с њим кад је био беба бродом у Африку. Заборавио сам зашто су тамо ишли. Онда је био бродолом и сви су се удавили, само је мали Тарзан преживио. И онда су њега усвојили мајмуни и научили га свим вјештинама – скакања по дрвећу уз помоћ лијана, лову, борди, трчању. Он није знао говорити, него се оглашавао криковима. Тарзанов најбољи пријатељ је чимпанза Чита. Јако је смијешна. Њој смо се највише смијали у кину. Кад је Тарзан одрастао, дошао је у контакт с људима, од којих је већина њих била зла. Научио је да говори, али није тео да се врати у *Енглеску* јер је био краљ џунгле. Једаред сам видио кад се борио с

лавом и убио га. А други пут се утркивао с пумом и, скачући по дрвећу лијанама и трчећи по земљи, победио и пуму. Онда се оженио и живио у прашуми сретно до краја живота, који и није имао крај. Та џунгла се налази у Африци, у држави званој Тарзанија. Нашао сам је на карти.

Гутали смо књиге Едгара Рајса Бароуза о Тарзану, који је створен 1912. године, а већ 1918. снимљен је први филм о њему, да би од тада снимљено преко 200 филмова с овом темом.

Најпознатији Тарзан је пливач и глумац њемачког поријекла Џони Вајсмилер, рођен у Банату (према неким изворима у селу Међа, у српском Банату).

Занимљиво је да је филм о Тарзану сниман и код нас, у боровском ритку. Филм о Тарзану, у трајању од 15 минута, су снимили 1940. године студент богословије Александар Перо Бајац и режисер Миленко Тодорчић, трговац из Илока.⁴

ТРАЖИТИ КОМБАЈН У ПО ЖЕТВЕ

Каже се кад неко са стране, рецимо даљски поп, дође у Бијело Брдо у години штуке, у дану кад риба најбоље гризе и тражи да посуди чикли (чамац). *Сад си наш'о да тражиш комбајн – у по жетве?*

ХУЊЦУТ – изг. и унцут; препредењак, ситни лопов, шаљивџија, враголан... *Ко д' рек'о да с' таки унцут!*

ЧАЧКАТИ

1. дио тијела – нос (*Пази да не ископаш злато – дјетету које чачка нос*), уши...
2. задиркивати неког – *Не чачкај ме, пук'о сам са живцима!*
3. мечку – изазивати опасност; препоручена радња

ШВАПСКА КУЋА – Швабо је назив за Нијемца, фолксдојчера, чији су преци насељени у наше крајеве у доба Марије Терезије, у другој половини 18. вијека. Заједнички живот са Швабама оставио је велики траг у језику, поготово у називима алата, заната и занатлија. Готово сви мајстори називају се германизмима: тишљер, клонфер, шустер, пинтер, рисар, трајбер, фрајман, шинтер, снајдер, штрикер... Од Шваба је домаћи живаљ преузео мноштво корисних знања у пољопривреди, сточарству, начину живљења, гастрономији, а у архитектури тзв. *швапску кућу*, замијенивши њоме, кад су се стекли материјални услови, своје кућице од плетера, облијепљене блатом и пљевом. Иза Шваба, протјераних послје Другог свјетског рата, без индивидуализације кривице, остале су њихове куће које још увијек претрајавају по Славонији и Војводини.

Швапска кућа прави се по добром начелу, од материјала који ти је при руци. У Панонској низији то је блато, односно набож с пљевом, или черпић, осушено блато у облику цигле. Куће су прекриване трском и шашом који су добри изолатори, а омогућавају чување пољопривредних производа на тавану.

Швапска кућа је уздужна, окренута фасадом према дворишу, а забатом према улици. Кров на двије воде према дворишту напуштен је да би наткрио тријем који се протеже цијелом дужином куће. Кућа се у основи састоји од три просторије: предње собе, кујне и собице. Предња соба се чува за госте, у кухињи се живи, а у собици спава. У предњој соби је пећ од блата чије је ложиште у кухињи. На намјештеним креветима седамдесетих година, када се путовало у Трст, стајале су италијанске лутке које су, кад их се помјера трептале, а скупље верзије су знале да кажу: *мама!*

Уз основу куће дограђују се вајат, зграда (укопана у земљу око пола метра), шупа. Преко пута су амбар и чардак, а иза свињци и кокошкињци.

Богате швапске куће окренуте су фронтално и имају по шест прозора. У кућу се улази кроз високу и широку дрвену капију, звану ајнфорт капија, озидани улаз кроз који могу ући кола. Ове капије понекад су тако резбарене и украшене да попримају изглед умјетничког дјела, поготово у комбинацији са гвозденим и стакленим елементима.

ШОКАЦ – назив за Хрвате, не само из Шокадије, него генерално. Понекад, у бркању вјере и нације, Шокцем се називају сви католици, без обзира на народност. *Нисам знао да су и Швабе Шокци. Да ми је неко рек'о, не д' вјеров'о.*

⁴ Види: Славко Бубало, *Борово, сумрак једног свитања*, КНЦ Вуковар, 2023.

НА КАФИ С' КАФКОМ

Милена Северовић

У јулу 2022. г. посетила сам Праг. Тамо сам наравно сусрела Франца Кафку и Милену Јесенску. Била сам у његовом музеју, његове слике, књиге, нека чудна тама као да је сам *Процес* на дјелу. Кафкино мрачно, туберкулозно лице гледа са зидова. Послије сам отишла на Жишков и посетила Кафкин гроб, као и гроб његових родитеља. Колико пута је Милена Јесенска спавала на њему па и ноћу. Франц је био њена трајна инспирација, скоро опсесија. Његов школски колега Хуго Бергман тврди како је Кафка у школу носио каранфил као одраз својих симпатија према социјализму. Јули мјесец у Прагу је веома пријатан, нема оних страшних врућина, температуре иду од 23 до 31 степена целзијуса, топло је и пријатно, а ноћу пада киша. У једној од малих уличица је и његова кућа. На старом градском тргу је палача гдје је ишао у гимназију. На Карловом мосту мноштво туриста, углавном Азијати. У једној од покрајних улица ресторан Доброг војника Швејка. Јарослав Хашек бира мени. Над Европом се све више згушњава тама и у даљини као да се опет чује *Радецки марш*. Јако велики дио Чеха ради сталне и повремене послове у Немачкој, Чеси не желе говорити немачки. У тих 7 дана кад сам им се обраћала на немачком, говорили су искључиво енглески и чешки. Веома су пријатни и сусретљиви, на улици и у метроу. Боравећи деведесетих година у Франкфурту на Мајни, у Друштву њемачких књижевника, објашњено ми је како је Франц Кафка чисто њемачки писац, а они веома поносни на њега. Кафка је писање сматрао „обликом молитве“ и волио је тишину приликом писања. Попут мене. Шетајући поред Влтаве, скоро да сам осјећала присутност Франца Кафке и Милене Јесенске, као да су недавно напустили парк и клупу. У његовом музеју нема њених слика што је недопустиво, знајући колико ју је волио и каква јој је писма писао. Кафка је трајно присутан у Прагу, али његов њемачки језик као да хода на прстима. Чешки језик пјева, плеше и весели се по свим улицама. Дуго смо стајали испод сата Олрој и пратили га, циклус живота и смрти, у сталном временском ходу, фигуре 12 апостола и Христа. Овај исти сат су гледали и они, звони на сваких сат времена на Староградском тргу. Тај сат куца од 1410. године гледа различита лица и сва четири годишња доба, а смрт на крају долази по сваког. Тај се циклус понавља сваки сат на радост туриста... Шетајући Прагом уз Влтаву, лако ћете налетјети на Алфонса Муху и његове чаробне слике. Има много словенских елемената у Мухиним сликама и бојама, избору тема. Сликарева трајна тема била је словенска драма и он ју је насликао на својим бројним платнима. Али, Франц Кафка као да још увијек хода овим градом, стоји код Олроја, мршав и одсутан, више налик неком метафизичком алхемичару из *Талмуда* него писцу. У предивној шпанској синагоги на Жишкову као да још нетко пише и преписује Замак и Америку, на старом пергаменту гускиним пером. Да ли је писање скривени алхемичарски посао? И тко пише, писац или анђео који сједи уз њега и води му руку? Причајући са професором Владетом Јеротићем,

сазнала сам да у сваком умјетничком чину судјелује и Дух Свети, невидљив и свеприсутан. Тако је говорио Владета. Изгледа да би се и Кафка сложио с њиме, док би Јарослав Хашек весело наздравио криглом пива. Прелијепи Праг у коме би лако могла живјети као и многи моји сународници, још увијек се брани љепотом, мултикултуралношћу и добрим, чешким коленицама. Кроз овај град је често пролазио и сам Ђаво, но Чеси су нашли начина да га се отарасе. Разбили су му њушку. Стао је и пред Кафку, али је овај био превише заузет да би се бавио њиме и преко дана имао Бротберуф или радио је посао од ког је плаћао рачуне, а ноћу је писао. *Талмуд* поучава: „Међу десеторицом који сједе и баве се науком настањује се Свеприсутност јер је речено: Бог стоји у заједници Божијој.“ И као што је рекао један Кафкин пријатељ, он увијек види оно што ми не видимо па је тако схватио и описао дух XX вијека: омражен, окрутан, унакажен демонима зла и поднебесја. Кафкијански процес као алхемичарска метода старог знанственика, алхемичара што ради у својим тајним одајама прашких кућа и палета, звецкајући епруветама и мензурама. И писање донекле наликује алхемији: прво је слово, па ријеч, реченица и на крају прича. Од неметала добијамо метал односно злато (само ријетки). Тако је и Кафка у писању нашао своје злато, а још више у свом односу с Миленом Јесенском, чешком новинарком. Јер, љубав позлати сваку степеницу којом прође на свом путу. И кад пада, љубав лети. Праг још памти и прича, док стари, астрономски сат све гледа и записује у мапи времена, па тако и наша лица у пролазу. Управо се навршава сто година од његове смрти. Вјечити савременик Прага, писац апокалипсе, авангардни аутор, експериментални модернист, тугом и туберкулозом огрнут писац, невољни правник којем је матерњи језик јидиш, а пише на немачком. *Процес*, *Замак* дјела су тоталне отуђености малог човјека у свијету без емпатије, свету бруталности и безнадежности. Зато Кафка и пише, то му је психотерапија. Шетајући Прагом са Максом Бродом и Миленом Јесенском, отворио је врата новог свијета. Актуелан још и данас, као стари астрономски сат и као Влтава. Својим причама бунуо се против ауторитета, власти и бирократије, свог оца. Зато још увијек шета Прагом и савременом свијетском литературом. Кафка је кафкијанском улицом ушетао у град модерне књижевности и ту се заувјек настанио те припада свима нама. А Праг? Праг га се још сјећа и помиње Грегора Самсу и Јозефа К. Изгледа да су то двојица ислужених војника из прошлих, свјетских ратова који у џепу носе нову војну легитимацију гдје пише: НУЛЕ (нуклеарни удар у Европи). Или је то Франтишек Кафка опет написао неку нову приповијетку?! У даљини свира *Радецки марш*, а Беч плеше и као што Милош Црњански пише 1914. године. Или се ја то варам?

П.С. Написано поводом 110 година од смрти Франца Кафке
3.VI 1924. – 3. VI 2024.

PANOPTIKUM

Goran Borković

KUN: UMETNIK, RADNIK, BORAC

Izložba *Kun: Sloboda, emancipacija, obrazovanje, rad!* u Muzeju Jugoslavije u Beogradu, priređena povodom 120 godina od rođenja istaknutog jugoslavenskog umjetnika Đorđa Andrejevića Kuna (1904–1964), obuhvaća njegove radove i prateću dokumentarnu građu, kao i mural makedonske umjetnice Hristine Ivanovske inspiriran Kunovom *Skicom za spomenik u Ivanjici*. Izložba u zgradi Muzeja "25. maj", čije su kustoskinje Ana Panić i Simona Ognjanović, obuhvaća 20 Kunovih grafika iz mape *Partizani*, kao i fotografije iz porodične arhive. Postavka je dio retrospektivne izložbe *Kun: umetnik, radnik, borac*, realizirane u Galeriji Srpske akademije nauka i umetnosti.

Monumentalna *Skica za spomenik u Ivanjici* iz 1952. godine, restaurirana 2024. godine, dio je fonda Muzeja Jugoslavije i ovom prilikom prvi put se izlaže. Riječ je o finalnoj skici za spomen-mozaik *Ustanak*, koji je Kun realizirao u stilu jugoslavenskog borbenog i socijalističkog realizma, a posvećen je palim borcima Narodno-oslobodilačke borbe. Pored mozaika, Kun je autor i arhitektonskog rešenja spomenika, koji je otkriven na Dan ustanka, 7. jula 1957. godine.

Danas zamalo zaboravljeni Đorđe Andrejević Kun bio je jedna od najznačajnijih ličnosti kulturne scene Jugoslavije koja je umjetnošću, misijom, stvaralaštvom, idejom i utjecajem obilježila period od 1930-ih do 1960-ih godina 20. vijeka. Ostao je upamćen kao umjetnik i politički borac, majstor-slikar, profesor, rektor Umjetničke akademije i akademik. Između dva velika rata naslikao je grb Beograda, koji je i danas službeno obilježje grada, te na Drugom zasjedanju AVNOJ-a naslikao zastavu socijalističke Jugoslavije. Bio je u ratu u Španjolskoj te u partizanima od prvog do zadnjeg dana rata. Izložba će biti otvorena do 8. septembra, do kada je moguće obići i postavku u Galeriji SANU.

GRABOVCU NAGRADA "VLADAN DESNICA"

Pisac Stevo Grabovac, s kojim možete pročitati intervju u ovom broju *Prosvjete*, dobitnik je nagrade "Vladan Desnica" Narodne biblioteke Srbije (NBS) za 2023. godinu – za roman *Poslije zabave*, za koji je dobio i NIN-ovu nagradu. Grabovac je nagrađen većinom glasova žirija, koji čine pisci i po čemu je nagrada "Vladan Desnica" jedinstvena, a čini je novčani iznos od 12.000 eura, plaketa i odljev u bronci s likom Desnice, rad akademskog kipara Miroslava Stamenkovića. U žiriju su bili Dušan Kovačević (predsednik), Ljubica Arsić, Milisav Savić, Mirjana Mitrović, Goran Gocić, Đorđe Pisarev, Vule Žurić, Mirko Demić i Enes Halilović.

"Sam autor je svestan da je priču od krvi i mesa teško napisati, pa za ključnu scenu o masakru romske dece ostavlja prazne stranice sa tek tri tačke.

Praznina, muk, ćutnja ponekad mnogo više govore od teksta, smatra s pravom Grabovac", rekao je Savić i istakao kako je roman priča o ljudskoj nemoći pred raspomamljenom maštom zla. Kao antologijsku scenu, Savić je naveo razmjenu zarobljenika, napominjući da fokus, međutim, nije na glavnom junaku koji je sa porodicom dio te razmjene, već na starijoj ženi koja ne želi napustiti rodnu kuću i sama sebi time potpisuje smrtnu presudu.

Uz nagrađeni roman *Poslije zabave* (Imprimatur), među pet romana u užem izboru bili su i *Kanon potištenog uma* Filipa Grbića (Vulkan), *Meduze žive zauvek dok ih ne uhvate* Nađe Petrović (Geopoetika), *Pakrac* Vladana Matijevića (Laguna) i *Da li i kod tebe pljušti?* Sonje Ćirić (Laguna).

FRLJIĆEVI KARAMAZOVI U NARODNOM U BEOGRADU

Zagrebačko kazalište mladih (ZKM) gostovalo je 21. juna u Narodnom pozorištu u Beogradu diptihom *Braća Karamazovi* prema istoimenom romanu Fjodora Mihailovića Dostojevskog, u režiji Olivera Frljića, koji je pružio suvremenu obradu tog klasika ruske i svjetske književnosti čija se radnja odvija u formi dvostruke predstave.

U beogradskom izvođenju *Braće Karamazovih*, organiziranom u suradnji s Beogradskim letnjim festivalom (BELEF), predstava je igrana iste večeri iz dva dijela – prvi "Sve sretne porodice slične jedna na drugu" traje 140 minuta, a drugi "Svaka nesretna porodica nesretna je na svoj način" 80 minuta. Dvostrukost je tematski tretirana na nivou reflektiranja pojedinačnih likova i njihovih odnosa, ali i kroz scenografske i kostimografske odluke i podjelu glumaca, pri čemu su isti glumci angažirani u više uloga koje su međusobno komplementarne. Iako je u dosadašnjim pozorišnim adaptacijama romana *Braća Karamazovi* najčešće izostavljena linija priče o odnosu Aljošino brata prema dječacima iz nižih socijalnih slojeva, u Frljićevoj obradi ona dobiva jednaku pažnju kao i takozvana glavna linija o braći Karamazovima i njihovom ocu. "Ja u pozorištu više volim šavove, često i više od štofa od kojeg je komad sašiven", naveo je Frljić o predstavi čija dramaturgija poštuje i prati "poli-

foniju punovrijednosti glasova”, koju teoretičar književnosti Mihail Bahtin smatra glavnom odlikom poetike Dostojevskog.

“Brutalnost, što tekstualna, što atmosferska, što vizuelna, utkana je u spoj dramaturgije i režije, stvarajući tako određeni lajtmotiv cele predstave, koja ne zaobilazi ni porodične stolove, ni romantične i prijateljske odnose, pa tako ni sami crkveni vrh. Ona na scenu donosi svu okrutnost i bestijalnost sveta u koje je Dostojevski smestio svoje protagoniste, sveta koji je naliče pakla, u čije se grotlo lako uvuče, a teško izađe”, istakla je u kritici predstave Antonela Tošić.

Frlijć je na 62. Međunarodnom pozorišnom festivalu MESS u Sarajevu dobio za *Braču Karamazove* nagradu za najbolju režiju, a Ugo Korani je za uloge Dmitrija Fjodoroviča Karamazova i Kartašova, osvojio nagradu Hrvatskog glumišta 2022. za izuzetna ostvarenja mladih umjetnika do 28 godina, kao i nagradu “Vladimir Nazor”.

SLAVKU ŠTIMCU NAGRADA “FABIJAN ŠOVAGOVIĆ”

Glumac Slavko Štimac iz Srbije dobitnik je nagrade “Fabijan Šovagović” koju na Pulskom filmskom festivalu 13. jula dodjeljuje Društvo hrvatskih filmskih redatelja. “Bio sam jako dirnut i iznenađen kad su mi javili da sam dobio nagradu koja nosi ime po jednom stvarno veličanstvenom glumcu. Šova je bio zaista veliki i kad bi se njegovi kadrovi sklonili iz hrvatskog i jugoslovenskog filma, pitanje je koliko bi toga ostalo. Čast mi je što ovo priznanje nosi njegovo ime. Volim Pulu i posebno mi je važno što se ovo događa ovde jer sam na neki način zapravo odrastao u Puli na filmu”, rekao je Štimac prilikom preuzimanja nagrade “Fabijan Šovagović” koju Hrvatsko društvo filmskih redatelja dodjeljuje za poseban glumački doprinos hrvatskoj kinematografiji.

DECA PREMIJERNO NA BELEF-U

Predstava *Deca* prema istoimenom nagrađivanom romanu proslavljene srpske dramatičarke Milene Marković, u režiji Saše Božića, u Srbiji je premijerno izvedena 27. juna u sklopu beogradskog ljetnog festivala BELEF u Narodnom pozorištu. Istu večer je izvedena i istoimena opera u 17 pjesama na muziku Irene Popović također po romanu Milene Marković.

Predstavu *Deca* izvode glumice i izvođačice – Nataša Dangubić, Jelena Miholjević, Barbara Nola, Ivana Roščić i Viktorija Bubalo koje uprizoruju priču o Mileni Marković, spisateljici, majci djeteta s teškoćama u razvoju i osebnom karakteru koji pripovijeda priču svoga života – od djetinjstva do zrele ženske, majčinske i spisateljske dobi. Predstava nastaje kao suradnja Gradskog dramskog kazališta Gavella i zagrebačke kompanije De facto. Poema/roman *Deca* dobitnik je 68. NIN-ove nagrade za najbolji roman na srpskom jeziku 2022. godine, a posljednjih godinu dana postao je prava regionalna književna senzacija. Dramaturgiju potpisuje Dimitrije Kokanov, glazbu Nikola Krgović, kostimografiju Marita Čop, oblikovatelj svjetla je Zdravko Stolnik, autor videa Josip Visković, a inspicijentica Snježana Majdak.

Na BELEF-u je, pod ovogodišnjim sloganom „Dobra priča“, predstavljeno 17 predstava, od čega sedam premijera, s osam ekskluzivnih gostovanja iz regije: četiri predstave iz Hrvatske, tri iz Bosne i Hercegovine, jedna iz Sjeverne Makedonije i jedna iz Crne Gore.

KOČIČEVA NAGRADA MATIJI BEČKOVIĆU

Kočičevu nagradu za 2024. godinu dobio je Matija Bečković, saopćilo je 9. jula Udruženje književnika Republike Srpske (UKRS), navodeći da je Bečković „nesumnjivo vodeći savremeni srpski pesnik“, kako je zaključio žiri. Primijetivši da je Bečković tokom svog dugog pjesničkog vijeka bio slavljn, hvaljen i često nagrađivan, žiri je dodao da tim više „čudi činjenica da mu do sada nije dodeljena ‘Kočičeva nagrada’ koju on „po svemu zaslužuje, jer je visokim dometima svog dela postao, poput Kočića, istinski narodni pisac, čije su reči odavno ušle u poslovički rečnik jezika i naroda kojima pripada“.

Za pjesništvo je dobio mnoge nagrade, među kojima: Milan Rakić, Oktobarska, Sedmojulska, Prosvetina, Nolitova, Bigzova, Zmajeva, Disovo proleće, Jovan Dučić, Laza Kostić, Vukove zadužbine, Desanka Maksimović, Njegoševa, Vukova, Andrićeva...

LAŽNA NAJAVA „NEDELJE KOSOVSKEG POZORIŠTA“ U BEOGRADU

Centar Qendra Multimedija iz Prištine objavio je 3. jula lažnu informaciju da je potpisao Memorandum o suradnji s Narodnim pozorištem u Beogradu za organizaciju “Nedelje kosovskog pozorišta”, koja će navodno biti održana na jesen, oko 29. novembra, nekadašnjeg Dana Republike, kojim se obilježava rođenje bivše zajedničke države Jugoslavije.

U saopćenju koje je stiglo sa službene adrese Qendre i koje su prenijeli mnogi beogradski mediji, navedeno je da su Memorandum 2. jula u Beogradu potpisali upravnik Narodnog pozorišta u Beogradu Svetislav Gončić i direktor Qendra Multimedija Jeton Neziraj. Međutim, Neziraj je kasnije pojasnio da je u pitanju dio istraživačko-umjetničkog projekta grupe umjetnika iz Prištine, koji ima subverzivni element, a glavna ideja bila je da se vidi i analizira način na koji javnost, mediji, politika... reaguju na određene teme, koje su ponekad provokativne, i koje je teško svariti i prihvatiti.

Predstavom Neziraja, inače, trebao se otvoriti festival “Mirdita, dobar

dan” koji na kraju iz sigurnosnih razloga nije održan. “Ovo je izvanredan, istorijski događaj koji označava izuzetan napredak kulturnih odnosa između Kosova i Srbije. Posle mnogo godina beznačajnog sukoba između dve zemlje, a posebno nakon poslednjih tenzija koje smo ostavili iza nas, kada je Vlada Srbije otkazala održavanje festivala ‘Mirdita, dobar dan’ u Beogradu, gde je trebalo biti predstavljena umetnička scena Kosova, vest o organizovanju ‘Nedelje kosovskog pozorišta’ u Beogradu predstavlja značajan, revolucionarni iskorak u trenutku kada se činilo da je nada za normalizaciju odnosa potpuno ugašena”, stajalo je u lažnoj objavi na albanskom, srpskom i engleskom jeziku.

SVET MOGUĆNOSTI

Budvanska premijera predstave *Svet mogućnosti* Harisa Pašovića, kojom je želio proniknuti u prirodu osoba s poteškoćama i smetnjama u razvoju, bit će održana 14. jula na 38. festivalu “Grad teatar” u Budvi, koji je i koproducent tog komada, uz Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada, East–West Centar iz Sarajeva i Plesni centar “Tala” iz Zagreba.

Predstava je nastala tokom rada na projektu “Enabled Theatre” koji su financira Evropska unija kroz program Kreativna Evropa. Tokom rada na implementaciji projekta, umjetnički i projektni tim prisustvovao je radionicama u budvanskom Dnevnom centru “Biseri”, u novosadskoj školi ŠOSO “Milan Petrović”, a potom u sarajevskim institucijama koje se bave njegoj lica sa poteškoćama i smetnjama u razvoju: “Pazarić” i Zavod “Mjedenica”. Tim je imao priliku da se upozna sa radom tih institucija, sa životom korisnika i njihovih porodica, kao i sa poteškoćama sa kojima se susreću u svakodnevnom životu.

O ličnom iskustvu i ideji da se bavi tom značajnom temom kroz umjetnički izraz, Haris Pašović, redatelj i autor predstave, naveo je da je odrastao u Sarajevu u blizini škole za osobe sa razvojnim teškoćama. “Svijet ovih osoba, u tom slučaju su bili moji vršnjaci, uvijek je bio prisutan u mojoj svakodnevnici, jer su njih roditelji dovodili svakog dana u školu. Mi smo se pozdravljali sa njima, a ta bi djeca ponekad dolazila do naših kuća. Mogu da kažem da je to, na jedan prirodan način, bilo ono što danas zovemo inkluzijom”, naveo je Pašović.

PREMIJERA BALETA BANOVIĆ STRAHINJA

Balet *Banović Strahinja*, inspiriran jednom od najljepših epskih narodnih pjesama, na muziku Ivana Ilića, u koreografiji Igora Kirova, premijerno je izvedena 13. juna na Velikoj sceni Narodnog pozorišta u Beogradu, kao finale proslave obilježavanja sto godina postojanja baleta u Srbiji.

“Ovim delom želimo da ukažemo na značaj naše nacionalne istorije i negovanja kulturnog nasleđa, zahvaljujući univerzalnoj priči koja ni protokom vremena ne gubi na aktuelnosti. Postavka je urađena ekskluzivno za Balet Narodnog pozorišta i u tom smislu predstavlja originalnu umetničku kreaciju. Želimo da podsetimo publiku na pesmu ‘Banović Strahinja’, čuveno delo naše epske književnosti koje je tokom istorije bilo inspiracija i mnogim drugim umetnicima i donelo niz tumačenja u okviru različitih umetničkih izraza”,

navela je tim povodom umetnička direktorka Baleta NP Ana Pavlović.

Banović Strahinja nije bio samo epski junak, poznat po snazi i junaštvu, već i ličnost koja je predstavljala oličenje pravde, poštenja i plemenitosti, dok ga njegova spremnost da pruži oprostaj čini jedinstvenim likom srpske epike, istakla je ona.

“Izazov prevođenja poezije u plesnu formu omogućio je da se reči i ritam transformišu u izraz tela, otkrivajući nove dimenzije emocija i značenja izraženih u pesmi. Proces je bio uzbudljiv, ali i zahtevan. Trebalo je prikazati čitavu paletu emocija – ozlojeđenost, tugu, ljubomoru, ljutnju, ali i snagu, istrajnost, i na kraju, oprostaj. Koreografski izraz je pre svega savremen – u pitanju je moderna tehnika pokreta utemeljena na klasičnoj estetici”, istakao je Igor Kirov.

Naslovnu ulogu na premijeri igrat će Lev Semenov, Anđeliju Sofija Matjušenskaja, Vlaha-Aliju Igor Pastor, Derviša Branko Sarić, Strahinjina majku Ivana Savić Jačić, a Jug Bogdana Jovan Veselinović.

JAVNO TELO U PEKINGU

Muzej savremene umetnosti u Beogradu (MSUB) gostuje od 4. jula u Kulturnom centru Srbije “Ivo Andrić” u Pekingu izložbom *Javno telo* s djelima iz svoje kolekcije, koja je fokusirana na prezentaciju performans akcija umjetnika nove umjetničke prakse koja se razvijala krajem 60-ih i tokom 70-ih godina 20. vijeka u Srbiji, paralelno uz svjetske tokove konceptualne umjetnosti. Bit će predstavljeni radovi iz kolekcije MSUB umjetnica Marine Abramović i Katalin Ladik te umetnika Slobodana Ere Milivojevića, Nedeljka Neše Paripovića, Zorana Popovića i Balinta Sombatija.

Svako od predstavljenih umjetnika – bilo da su djelovali zajedno u grupi (beogradska neformalna grupa šestoro umjetnika podrazumijevala je Marinu Abramović, Eru Milivojevića, Nešu Paripovića, Zorana Popovića, Rašu Todosijevića i Gergelja Urkoma ili subotička grupa Bosch + Bosch pri kojoj su neko vreme bili priključeni Katalin Ladik i Balint Sombati) ili pojedinačno – pronalazio je vlastiti ili sebi najadekvatniji način promišljanja umjetnosti, a posljedično i strategiju rada s tijelom. Na izložbi će biti predstavljen film Neše Paripovića *N.P.77*, video rad Marine Abramović *Oslobađanje memorije* iz 1975, fotografije izvedbe performansa Katalin Ladik *Blackshave Poemin* (1978), fotografije izvedbe performansa Zorana Popovića *Aksiomi* iz 1972, Ere Milivojevića *Oblepljivanje umetnika* iz 1971. i Balinta Sombatija *Lenjin u Budimpešti* iz 1972. godine. Izložba će biti otvorena do 17. jula.

Skica za spomenik u Ivanjici, Đorđe Andrejević Kun, 1952.

АУТОРИ

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / VLADAN BAJČETA / MUHAREM BAZDULJ
GORAN BORKOVIĆ / GORAN DAKIĆ / NENAD JOVANOVIĆ / MILOŠ KORDIĆ
SONJA LEOŠ / ĐORĐE MATIĆ / MILAN MICIĆ / JOVANA MILOVANČEVIĆ / BOJAN MUNJIN
MILIVOJ NENIN / ĐORĐE NEŠIĆ / RANKO POPOVIĆ / IGOR RUŽIĆ / MILENA SEVEROVIĆ
MIHAEL SOBOLEVSKI / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / NIKOLA ŽIVANOVIĆ / VULE ŽURIĆ

IZLOŽBA LINOTYPE, STROJ IZA CRNE UNJETNOSTI, TEHNIČKI MUZEJ NIKOLA TESLA 2024. / AUTOR: VIKTOR POPOVIĆ

www.casopis.prosvjeta.net

CIJENA: 20 KN / 2,65 €